

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIÓGRÁFIA, MŰVÉSZET

Villányi László, Bajtai András versei

Kontra Ferenc: Nagy fogás

Dobos István, Reichert Gábor,
Gömöri György, Kabdebó Lóránt,
Fogarasi György tanulmánya

Feledy Balázs: Parafrázisok

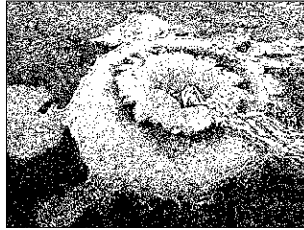
Magyar művészkönyvalkotók munkái

2020

MÁRCIUS

forrás

52. ÉVFOLYAM 2020. 3. SZÁM

Villányi László	3	Talicska; Szerénytelenül <i>(versek)</i>
Kontra Ferenc	4	Nagy fogás
Bajtai András	10	Halottainkat visszavárja <i>(vers)</i>
Nyerges Gábor Ádám	12	Valami bárgyú kedvesség
Dobos István	20	A teljes napló tanúságtétele
Reichert Gábor	44	A kommunista sajtó Márai-képe <i>(1945–1948)</i>
Gömöri György	53	Ötvenhatról tizenkilencben
Kabdebó Lóránt	58	A létezés megelőzöttsége
Fogarasi György	64	Az amerikai íróasztal <i>(Törvény és mobilitás Kafka Amerika-regényében)</i>
Feledy Balázs	70	Parafrázisok

Timár Judit	90	Búcsú Csatári Bálinttól
Surányi Dezső	93	A Duna–Tisza közti tanyák – pannóniai gyökerekkel?
Novák László Ferenc	105	Korai irodalmi hagyományunk a XVII. századból
Demeter Zsuzsa	122	A történetek megtalálják medrüket (Kabdebó Lóránt: <i>Esettanulmányok? Sorsvállalások!</i>)
Steinmacher Kornélia	125	Berendezkedés (Nyerges Gábor Ádám <i>verseskötetéről</i>)

A Magyar Művészkönyvalkotók Társaságának munkái

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; **Telefonszáma:** 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila**, **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133–056X

Villányi László

Talicska

*Hatvanhat évesen minek vesz az ember talicskát,
szerinte nevetséges, milyen büszkén tolom végig
a falu főutcáján, megrakva madáreleséggel, a horgany
vidáman csillog a napsütésben, süket fülekre találna,
ha elkezdeném magyarázni, miféle földmunkák várnak
rám tavasszal, hányféle növénynek készítek ágyást,
de ha sokat pattog, vessen magára, utolsó erőmmel
majd verseit dobálom a talicskába, éppen annyit írt,
hogy vakondtúrások finom földjével takarhatom,
elültetem a szerelemvirág magvait, azoknak is nyíltni
fognak éklila szirmai, akik egy sort sem olvastak tőle.*

Szerénytelenül

*Vénségére talán majd beismeri, valójában nekem
köszönhet mindent, ennyi szerénytelenséget
igazán megengedhetek magamnak, mert nem esett
ugyan nehezemre, de végül is miatta lakoztam
költőien, poétikusak voltak racionálisnak tűnő
döntéseim, hát még a szeleburdiak sokasága,
rá gondolva indultam madárnézőbe, választottam ki
a kert virágzó cserjéit, akárha egy jó nyersfordító,
kész sorokat tettem elébe, a foci nyelvén mindez
azt jelenti, hogy én gürcöltem a pályán, ütköztem
és szereltem, sorra adtam a gólpaszokat,
ő nem tombolt, mutogatott rám, mint az manapság
divat, visszafogott volt gólöröme, de szívbaj nélkül,
kegyetlenül kihasználta az általam fölkínált helyzeteket.*

Kontra Ferenc

Nagy fogás

Mintha füstfelhőt húzott volna maga után. Szerencsére egy letérő következett, és a hűtőkocsi megállt.

– Nem hiszem el – szállt ki a volán mögül az idősebb. – Egy vadonatúj járműnek csak úgy kigyulladjon a kipufogója.

– Dehogyan gyulladt ki – térdelt le a kerék mellé a fiatalabb, hogy közelről megnézze. – Szerintem a kompresszorral van valami baj. A szívó és a kipufogóvég közötti nyomáskülönbség miatt robbant be a levegő, és csak a ráakódott szennyeződéstől füstölt.

– Egyébként sincs rakományunk. Leállítom a hűtést. – Aztán leguggolt, hogy megtapogassa. – Megvárom, amíg kihűl...

– Miért?

– Hogy megfogjam. Talán csak kilazult itt valami. Kell egy csavarhúzó.

– Nem hinném, hogy olyan forró lenne, hagyd, majd én – fogott az ülése alól egy flanelrongyot a fiatalabb, és újra letérdelt. – Itt van, érzem a tenyeremmel, egyszerűen kimozdult, egy kátyú simán le is téphette volna...

Egy keskenyebb, kanyargós úton ugyanolyan sebességgel haladtak tovább, egyre türelmetlenebbül, mint akik nem képesek egy lassú járművet megelőzni, ezért kénytelenek poroszkálni. Pedig nem haladt előttük semmi.

– Sok idő kellett hozzá, mire rászántam magam erre az útra. Nem tudom, hogy bízzam-e benned. És különben is, van néhány dolog már a rovásodon. Egy féltékeny férj simán agyonlőné az ilyen semmirekellőt, mint amilyen te vagy.

– Problémás a hulla eltüntetése – gúnyolódott a fiatalabb, aki valójában csak három évvel volt fiatalabb, de szerette ugratni a másikat, hogy az már milyen öreg huszonhat évesen. – Egyébként honnan vetted ezt a hülyeséget?

– Láttam, amikor kiszállt az autóból.

– Hol szállt ki?

– A szomszéd utcában.

– És?

– Véletlenül ott voltam.

– És akkor mi van?

– Hát hogy megdugtad valahol.

– Mi? Ezt tőle hallottad?

– Nem.

– Hanem kitől?

– Beszélnek, hogy a hátam mögött találkoztatok.

– Kik beszélnek? A kocsmában az ivócimboráid? Mert azok aztán jót akarnak nekem is meg neked is. Micsoda káröröm, ha összeugrasztanak bennünket.

– Nem tisztáztad magad. Miért is voltatok együtt?

– Nem voltunk együtt.

– Hol voltatok?

– Sehol. Cipelt két szatyrot a városszéli bevásárlóközpontból. Igyekezett a járdán a buszmegállóba, mert te nem szoktad elvinni bevásárolni.

– Mivel vinném?

– Ezzel a hűtőkocsival.

– Hogy kiröhögjenek?

– Mit szégyellsz? A menő furgonodat vagy az asszonyt?

– Nem vagyok én papucs.

– Persze, az én autómba való, a hátsó ülésre, egy zsák krumpli meg a sonka közé, amit majd felzabálsz. És ha hazaviszem, még meg is gyanúsítasz.

– Szóval panaszkodott rám! És te megvigasztaltad?

– Dehogyan panaszkodott. Végig csak magasztalt, hogy mekkora férj vagy!

– Akkor miért suttyomban szállt ki a szomszéd utcában?

– Mert a jó anyjánál hagyta az áru felét. Mert neki is bevásárolt. Mikor láttad utoljára? Már csak bottal tud járni.

– Ahhoz neked semmi közöd!

Hallgattak. Egyre lassabban haladtak, a feszültség tapintható volt.

– Ez most egy fuvar? Mit szállítunk? Kinyögnéd végre, hova megyünk? Lenne jobb dolgom is.

– Majd lesz! Útközben elmesélem. Ha nem lenne közös a vállalkozásunk, most biztosan mást választottam volna.

– No, azt megnézném, kit találnál helyettem, akiben megbízhatnál.

Az idősebb fontolóra vette, amit hallott. Be kellett ismernie, hogy eddig még mindenki átverte, akivel közös vállalkozásba kezdett. Idősebbek is, dörzsöltebbek is voltak nála. De azért azt egyik se tette meg, hogy kikezdjen a feleségével. Ezt egy férj nem hagyhatja annyiban. Milyen tekintélye lesz ezután? De elhessegette most ezeket a gondolatokat, eltökélte, hogy véghezviszi, amibe belekezdett, és éppen oda tartottak...

– A múlt héten megálltam egy üres placcon. Figyelsz?

– Hogyne, el tudom rólad képzelni.

– Ismerem ezt a környéket, ez egy akácos, már régóta gazdátlan. Nem is tudom, hova költözött a család, még fiatalok voltak, talán Norvégiába, szóval haza se jöttek többé, ez a kis földdarab azóta így áll. Nem olyan nagy, hogy érdemes lenne megtisztítani. Lejt is. A fene se szedi ki azt a rengeteg gyökeret, ami itt van. Csak ilyenkor lehet rajta átgázolni, mire lehullnak a falevelek, kiszáradt már az aljnövényzet, de nyáron sem jár erre senki, embermagasságú a bodza meg a galagonya, és ki tudja, talán megvan még a kút is, és belezuhanhat az ember, valamikor tanya volt, de már elhordták a cserepét is.

– Akkor itt dugtad meg a lakodalmas Julkát? Suttogtak ám róla!

– Normális nőket is talállok, ha akarok.

– Akkor meg miért álltál meg ilyen eldugott telken?

- Rám jött a fosás.
- És azt ilyen bonyolult helyen kellett intézned?
- De! Majd kirakom a seggem az országút szélére, ahogyan te szoktad.
- És most meg akarod mutatni, hova szartál?
- Meg.

Hirtelen befékezett. Erős mozdulattal markolta a volánt, és bekanyarodott az elvadult telekre, csak úgy recsegték a száraz gallyak a kerekek alatt. Egybefonódott kökénybokrok és krisztustövisek között találták magukat, a gyomok kígyózó liánjaitól lépni is alig lehetett.

- Fogd ezt a két lenzságot, és gyere utánam, én ismerem itt a járást. Kövess óvatosan! A nyomomban maradj!

- Ketté akarsz fűrészelni? Azért hoztál két zságot?
- Elfelejtettem fűrészelt hozni...

Az idősebb eltökélten tört utat az elvadult akácosban, és most már komolyra fordította a szót.

- Fűvezel?
- Ez éppúgy nem tartozik rád, mint az, hogy kit dugok és kit nem.
- Üzletről beszéltünk.
- Milyenről?
- Cannabisról.

- Hamarosan legalizálják. Most írtam alá a neten a petíciót. Hogy nevelhessen és virágoztathasson bárki termősátorokban egy nyaláb indiai nemesített vadkendert saját felhasználásra, és néhány grammnyi növényi származékot magunknál is tarthassunk. Mert ez így helyes!

- Beletelik még jócskán, mire engedélyezik.
- Van jobb ötleted?

- Van. Szüretelünk. Amikor ilyen hosszú és nyáriás az ősz, akkor csúcstermés van. Véletlenül bukkantam rá.

- Mire?

- Ennyire nehéz a felfogásod? Hol élsz te? Nem hallottad még, hányan természetnek errefelé füvet? Akitől te veszed, az honnan szerzi be? Leginkább a saját kertjéből!

A fiatalabb elhallgatott, küszködött a sok akadállyal, alig tudta követni az idősebbet, aki tepert előre, mint egy bivaly.

- Tehát ezért volt a nagy titkolózás. Oda megyünk? - Fogta fel a fiatalabb, hogy miről van szó, de kétségei is voltak. Olyan valószínűtlennek tartotta, amit látott, mintha a Neverending Story terület volna elé.

- Én is egy ilyen helyen természetnek - mondta az idősebb csípőre tett kézzel, mintha csak a saját termésére lenne ilyen büszke.

- Milyen helyen?

- Ahol nem vesznek észre, és senki földje. Ahol azért kellő nedvesség van az elvadult környezettől, mohától. A legjobb, ha ember által nehezen megközelíthető helyet keresünk. Ilyenek lehetnek az elhagyott akácosok, melyek közepében kisebb tisztások vannak, ahol nem tűnik fel, mi terem a paréj közt. Az illető régóta figyelhette ezt a helyet, mert amikor a kender masszív virágzásba borul, a

többi növény itt már rég elhal, kiszárad, de a fák és bokrok sűrűjében lombhullás után is takarásban marad egy magas növény, amely éppen ebben a kései, párás napfényben bontja ki bőséges virágzatát. A legjobb, ha semmiféle út nem vezet ide, azaz teljesen kihalt, bár manapság ritka az ilyen. A csalán a legjobb, mert amíg a kender kicsi, szinte észrevehetetlen marad, ráadásul a csalán is kedveli a nitrogéndús földet, kevesebbszer kell tápoldatokat hozni. Ez egyébként is jó termőtalaj.

– Azért néha csak járt ide öntözni, nem?

– Kénytelen volt. Itt is hagyta a csöveket, egy műanyag hordóból folyatta szét. Abba hordta szerintem kannával a vizet.

– Láttál már ilyen ültetvényt?

– Nem, ennyit még soha – bámult még mindig tátott szájjal a fiatalabb.

– De azért csak le tudod szüretelni, és a zsákba rakni.

– Hát persze. Jobban ismerem, mint te. Mint maci a málnásban. De te nem félsz?

– Mitől félsz?

– Hogy rajtakap a termelő és elnyisszantja a torkodat.

– Előbb nyisszantom én el az övét ezzel – és a semmiből tűnt elő a kezében a penge éle.

– Ez illegális. Mi lesz, ha elkapnak bennünket?

– Tehát az enyém is lehet. Alkalom szüli a tolvajt. Te talán nem használtad ki az alkalmat, ami csak kínálkozott? – kérdezte az idősebb.

– De ha mégis. Ha rájönnek. Ha elkapnak?

– Az eszed bezzeg rövid. Nincs mitől félnem. A bátyám rendőr.

– Nekem nincsenek ilyen befolyásos rokonaim.

– Akkor szépen nekilátsz!

– És te? Nem azért hoztál két zsákot?

– A másik zsákkal az enyém lesz. Itt tilos parkolni, a rendőrök folyamatosan járőröznek a határzónában. Csak ott állhatok meg, szemben, ahol van rendes, legális, kiépített pihenőhely, a kamionok is ott sorakoznak. Asztalok is vannak meg padok, hogy itt egyenek az autósok is családotul, akik hosszú úton vannak. Ott várlak meg. Majd felhívsz, itt van térerőnk is.

– Attól még csinálhatnánk ketten, majd átvisszük a zsákokat.

– Még véletlenül sem! Feltűnne, hogy mit viszünk. Itt bármi gyanús lehet, figyelik az utat. De nem is ettől tartok, hanem attól, hogy őrizetlenül maradna legalább két órára a hűtőkocsim. Látják, hogy vadonatúj, körüljárják, ellophatják. Erre bujkálnak, lopakodnak a menekültek is, akik éppen az ilyen átjárhatatlan vidéken próbálnak átszökni. Rengeteg ebben a zónában a búvóhely. Onnan szemmel tarthatom, mi történik, óvatosnak kell lennünk. Te pedig dolgozzál, és az járjon a fejedben, hogy ez a zsákmány mennyit ér. El is pőfékelheted, vagy bezacskozod a kölyköknek, eladogatod, de óvatosan bánj vele. Én nem füvezek, ismerek egy viszonteladót, és a zsákomat úgy adom át neki, ahogy van. Egy napig sem tartom magamnál.

– Jól van, te tudod – mondta bizonytalankodva a fiatalabb. A félelem és a bizalmatlanság furcsa elegye keveredett a hangjában, de a következő pillanatban

már vérszemet kapott, hogy micsoda kincs van a kezében, és mennyi anyag lesz hosszú időre, ráadásul nagyon sok pénzt hozhat.

– De mi lesz, ha mégis idejön valaki? Simán agyonlőhet.

– Folyton rezeget a gatyád, gyáva vagy! Figyelek, és egyébként is, majd hívsz, ha teletömte a két zsákot, és elindultál kifelé. Ezek hosszúkás zsákok, könnyűek lesznek, ne félj, csak emeld őket magasra a fejed fölé, és átfogod a két karoddal, akkor nem akadnak folyton bele a bokrokba, és nem tépik szét őket a tövissek. Az is beletelik fél órába, mire az autóúthoz érsz. Ott már látni foglak. Csak állj ki az út mellé, mintha stoppolnál, mögötted a két zsákkal. Addigra ott leszek, és bedobjuk a zsákmányt a hűtőkocsiba. Egy pillanat lesz az egész, már itt sem leszünk.

A fiatalabb egyedül maradt az ültetvényben, és nekilátott válogatni; azt is tudta, mire kell figyelnie. Ezért is bízták rá a munkát, úgy gondolta, mert aki nem ért hozzá, az csak gyomlál. A cannabis termője antennaszerű nemi szervek, amelyek a csészelevelekből emelkednek ki. Ennek a növényrésznek az a feladata, hogy a hím növényekből felszabadult pollent felfogja. A megtermékenyítés kapuja, az élvezet forrása, amikor a hallucinogén füst ereje szétáramlik az erekben. Az aktus befejezésekor a nőivarú növények elkezdik a magok termelését. Ez már a kitisztulás ideje. A termelő arra törekszik, hogy elkerülje a megtermékenyítést, hogy kiváló minőségű virágot kapjon, amely nedvesen csillog, és illatos a kéjtől. Ezeket szedegette nagy szakértelemmel és ragacsos kézzel a fiú, akit már az illat is elbódított, és közben telt a zsákja, rakta csak egyre, milyen gyorsan csak tudta.

Válogatta és tömte, olyan mechanikusan, mint a gyapotszedők. Nagyjából ugyanannyi lehetett már mind a két lenzsákban. Megtorpant. Nem lesz képes mind leszedni. Nem tudja magát átverekedni a következő tisztásig, túl mesze van.

Arra nem gondolt, hogy ilyenkor már korán sötétedik, és éppen az a fél óra kellett volna még, amíg az úthoz ér; indulnia kellett, cipelte a két zsákot, hiába emelte őket a feje fölé, még így is folyton meg kellett állnia, mert hol az egyik, hol a másik akadt bele az ágakba, vagy csúszott le az egyik. Bukdácsolva vitte tovább, most már tiszta erejéből húzta a két zsákot maga mögött, és ment előre, nem törődött azzal sem, hogy az arcába csapódnak az akácok, és a tüskék felsértik az arcát. Mert ha még sötétebb lesz, akkor nem találja majd az utat.

Megállt egy pillanatra, az arcához szorította a zsákot, és érezte az édeskés, könnyű illatot, ahogy lazán és frissen áthatolt a nektár a parányi réseken, és ettől a feje is kitisztult. Közben fülelt, hogy hátha eltévedhetett. Érezte az arcán a frissen serkenő vért. De a járművek hangja és fénye már nagyon közel volt. Ettől megkönnyebbült. Elővette a telefonját, és tárcsázott.

– Itt állok, gyere gyorsan!

Lassan kifújta magát, de még mindig teli szájjal vette a levegőt, mint a hosszútávfutók. Ott állt a sötétben az autótól mellett. Végre feltűntek a fényszórók. Végre megérkezett. És vége lesz ennek a rémálomnak.

A következő pillanatban fékezett az autó, és két rendőr szállt ki belőle. Bekapcsolták a villogókat. Egy szót sem szóltak. Megbilincseltek, és a fejét előre-lökve betolták a hátsó ülésre. A két zsákot pedig a csomagtartóba dobták.

Hátrafesztett karja még mindig sajgott. Kattogtak a fejében a gondolatok, és egyre tisztább lett a kép, egyre világosabban látta magát egy csapda közepén.

– Ennek a rohadéknak nem volt elég az a pénz, amit a kenderért kaptak volna, nem akart lebukni, hát persze, életében nem szívott füvet, ezért nem is tudta értékelni – gondolta végig. – Nála nagyobb értéke volt a látszatnak, hogy én leszek a kisztílű drogtermelő, akit ennyire könnyű elkapni. Akkora balek voltam, hogy kiálltam az útra, és miért is ne természettem volna én itt az akácosban a drogot, hiszen minden ellenem szól – nem mondhatta ki hangosan a gondolatait. – Kétség sem férhet hozzá, hogy akinek van priusza, újra szívni fogja. Akit egyszer elkapnak, azt nyilvántartásba veszik. Még ha csak figyelmeztették is, a neve kitörölhetetlen maradt. Ő ezt is tudta! Ez bosszú, az ő büszkeségéről szól. Milyen boldog lehet! Nem véletlen, hogy a járóautó éppen akkor, éppen ott állt meg. Mekkora fogás!

Az elégedett vigyor sem lehetett véletlen a két rendőr arcán, amit megvilágított a műszerfal megannyi színes izzója. Mintha karácsony lenne, amikor nagyot lehet kaszálni az ittas vezetők szondáztatásával.

Bajtai András

Halottainkat visszavárja

*A gyógyuláshoz egy rögeszmével teli erdőn át
vezet az út, ahol csecsemőarca van a faleveleknek,
és a virágok feje körül mályvaszínű glória világít.*

*Most indulok. Az asztalon hagyott kulcsod
sötét piramissá változott, melynek belsejében
a bikák megvadultak a zenétől,*

*amit csak azok hallanak, kiknek fejét
tartotta már nehéz ölében boldogtalan szeretőjük,
mielőtt felkelt a Nap, hogy szétválassza őket,*

*idegen testből az ismerős és még forró testet –
de most gyanútlanul hevernek
összeizzadt lepedőjükön.*

*Egymást nézték akkor is, mielőtt utoljára
ölelték magukhoz a másik fekete csomagját
egy hideg tavaszi délutánon,*

*amikor a madarak olyan tébolyítóan
énekeltek, mintha titokban
megmérgezték volna őket.*

*Merre jársz most, te, aki eltévedtél a mezőn,
ahol most egyedül kószálok a vértelen virágok
lecsüngő koponyái között?*

*Hervadt keziddel oldozd fel ezt a templomot,
és benne a térdeplőt, aki hiába várja
visszatéréseidet! Itt állok az ösvény előtt.*

*Az égbolthoz fagyott énekesmadarak teste
szilánkokra tört, apró rája-szemükkel gyerekek
bámulnak rám az avarból.*

*Egyedül kelek át a mocsárciprusok és tőzegmohák
rengetegén, melynek közepén halottainkat
visszavárja szerelmünk ördögtava,*

*ahonnan szem nélküli halak, úszóhólyagok
és tátogó kopoltyúk buknak fel – Kolosy tér, Római part,
Alsóhegy utca. Csontjaimban süvit a szél:*

*nélküled járom be a tér zugait és az évszakok szűrős sarkait.
Korlát, enyhíts kezem szorításán,
lépcső, fogadd el botladozó lépteimet!*

*Ez az elmosódott város, amit belőled hordtak
össze, visszavár, ha az erdőből kilépve
végre elfelejtelek.*

Nyerges Gábor Ádám

Valami bárgyú kedvesség

(részlet a *Mire ez a nap véget ér* című, megjelenés előtt álló regényből)

Az anyjáról, a családjáról, betegségről. Alvásról. Kuka senkivel sem beszélt ezekről a dolgokról, beleértve saját magát is. Erre jött a Tekla, és minden más lett. Kuka zavarban volt, túl az alapvető zavaron, mely a megváltozott státusznak, hogy tudniillik, van egy csaja, természetes velejárója volt. De a, ha van ilyen, érzelmi háztartása is átrendeződött. Kuka viszont még így is üszkösnek, korhadtnak érezte magát, pont mint régebben, boldogabb karácsonyokkor, amikor örülni kellett az ajándékoknak. Kuka örült, vagy hát. És innentől jöttek a gondok, hogy a szülei természetes velejárójuként (végtére is ők nem Kuka, honnan is tudhatnák), nem találták el, hogy mit szeretne. Kuka maga sem nagyon szokta el- vagy kitalálni, hogy mit szeretne, így volt ez a Teklával is, így számára nem is létezett rossz ajándék. Mindegy, hogy plüssállat vagy akciófigura, videójáték vagy játékpisztoly, kisautó vagy rikító színű, műanyag porszívó, ami hungarocellgolyóbiskákat (játékport) tud felszívni, minden jó ajándék volt, azaz jó volt, mert ajándék volt. Elvégre, ha kap valamit, gyarapszik a felhozatal valamiből, például odáig nulla műanyag porszívóból álló készlete hirtelen egyre növekedett tízévesen, az már magában is jó. Hát még a tudat, hogy valakinek, jelesül a szülőknek eszébe jutott, hogy vették a fáradságot és vettek neki valamit, pedig, ezt már tízévesen is bőven felfogta, rendre nem nagyon volt miből. Milyen kedves. Az esetek többségében csak úgy kapott valamit. Valami bárgyú kedvességet, amit aztán, miután kicsomagolta és felfogta, hogy akkor ez voltaképp mi is, afféle kedélyes nyugdíjastekintettel nézegetett, úgy is mint mi a csuda, milyen jópofa, kedves kis tárgy, hát miket ki nem találnak ezek a jó dolgukban ötletelgető, hülye emberek. Ilyenkor, de egy idő óta már inkább csak magában meglepett röhintést hallatott, vállát rángatva, kezét a szája elé téve, egy idő után észbekapva (Bocsánat.) kuncogott, hogy ez is van, ez a dolog, ami neki mondjuk kurvára nem is kell, de azért nem bánja, hogy kapott. A Bocsánat. után a Köszönöm. jutott eszébe, amit tehát ténylegesen érzett is, mert hát ez a kedves kis szar, aranyos figyelmesség is biztosan jó lesz valamire. Ilyenkor, mondjuk, még tízévesen, elképzelte magát, amint kicsiny hungarocellgolyóbiskákat önt ki a szőnyegre, hogy aztán gondosan felszívogassa őket, hogy aztán kivegye a műanyag porszívóból, és újra kiöntse, majd újra felszívogassa azokat. És egyszerre érezte a jelenetet rohadtul komikusnak, ahogy ő, a tízéves Kuka ezzel a foglalatoskodással tölti a napjai bizonyos hányadát, másrészt úgy jól is esett belül, mert hát végül is ez olyan kedves, gyermekded bohóság, ő meg voltaképp egy tízéves gyermek.

Ezt nem szerette az örömteli szituációkban, legalábbis amikor valaki másnak is volt köze az örömhöz, hogy jelezni kellett. Mármint persze, jogos, az illető, akinek része van Kuka örömeiben, tevékenyen részt vállalt abból, hogy neki most így jobb belül, ezért a minimum, hogy ő meg mosolyog, részletesebben hálálkodik, meg miegyéb, amit ilyenkor az emberek szoktak, csak hát ez azt jelenti, hogy nyitott szemmel, éberem kell járkálni a világban, nehogy egyszer pont ne vegye észre azt a kurva nagy örömet, amit épp szereztek neki, s ő még neadjisten elfelejtse megfélelően mímelni, amit valójában ténylegesen érez is belül.

A hümmögés viszont, sajnálatosan, megfejthetetlen Tekla számára. Így nem lehet élni!, fakad ki egy ponton a vállhúzogató, kuncogós, mégis feszült nézéssel párhuzamosan prezentált hümmögésre válaszul, a jelenet drámaiságát sajnálatosan ellenpontozó körítéssel, ahogy ugyanis a hajába fűzött kis gyöngyök és kagylók a felindult toporzékolás által fölkapart össze-vissza ugráltukban a szemüvegébe, fából, további gyöngyökből és kagylókból készült, több sornyi nyakláncba és PEACE, LOVE és SZABADSÁG feliratú kítűzőibe gabalyodnak, egyszerűen lehetlenné teszik hovatovább teljes testének komplett gesztikulációs infrastruktúráját. A picába már, bosszankodik fogszabályzója enyhén pösztítő hangeffektelésén átszűrve, Kukából ezzel egyszerre váltva ki mind az idétlen röhgicselés, mind a feszült vállráncigálás terén is egyre erőteljesebb indulatokat. Teklát is már-már rázza az ideg, mivel a jelenet a maga abszurd megfeneklett drámaiságában nem tud kiteljesedni, hisztije hovatovább saját maga előtt is nevetségesnek tűnik fel, miközben belül tudja jól, hogy igaza van, mert ez így, amit Kuka művel, tarthatatlan, így tényleg nem lehet élni, és. És. És megfogalmazhatatlan, hogy még mi. Nem azért, mert Kukával olyan nehezen megfejthető, mi a baj, pontról pontra el tudja mondani, mi minden baja van vele, ahogy a mostani kitörése előtt is épp ezt tette (azon a héten már vagy harmadszor), de már ő maga is egyre erőtlenebbül, mintha folyamatosan emészténé, fárasztaná és sorvasztaná belülről valami végtelen erős, egyre legyőzhetlenebbnek tetsző tehetetlenségi erő, ami, Kukából áradva, mintha egyre inkább őt is hatalmába kerítené.

Pedig igazán nem akar ő sokat. És Kukának még az a nem sok is sok, pedig még jócskán az idomítás, vagy hát, hogy mondja, szocializálás elején járnak. Beülne vele a Kámforba? Persze nem, mert Kuka émeleg a füstölőtől. Amit, persze, nem mond meg, neki kell kitalálnia, mert Kuka feszeneg. Először is el kell különítenie Kuka szokásos, élettani jellegű és állandó feszenegését az aktuális helyzet adta feszenegéstől. Egyáltalán, rá kell jönnie, hogy van-e épp adott helyzetben ilyen. Tehát Kuka most azért ilyen (kuka), mert ő eleve ilyen, vagy az eleve ilyensége mellett zavarja-e még valami körülmény, ami miatt persze nem szól, ezt tehát neki kell kinyomoznia. Minden rendben? Persze. De tényleg? Persze. De jól érzi magát? Hát. Hatásszünet. Ég felé bámulás, báméskodó szemforgatás. A szokott forgatókönyv. Kuka szája hangtalan formálgat valamit, ezt is már ismeri, lényegében keresi a szavakat. Nagy nehezen meglesz pár, ezt onnan lehet tudni, hogy Kuka újra órá néz már, a szemébe is, de azért, olyan fura, sosem megszokható monalizatekintettel kicsit elsandítva az övé mellé, mintha nem bírná közvetlenül, egy az egyben, majd enyhén oldalra billenti a fejét azzal a halálcuki kölyökkutya nézésével, és újra épp csak elvétve a tekintetét, már megint az ég vagy plafon felé közelítve, a homloka fölött elnézve, sűrűn, de nevetségesen lassú mozdulatokkal gesztikulálva mondja, hogy hát, végül is, hát persze, igen. Aztán ülnek tovább. Csend. Majd Tekla, alapos nyomozóként

még tízszer megkérdezi. És milyen jól teszi, hiszen lám, nagyjából tizedikre Kuka végre az iménti műsorszám megismétlése keretében kinyögi, hogy rosszul van a füstölőtől, tehát ezért olyan zöldes a feje, esik le Teklának. Nagy nehezen kifizetik a zöld teát, amit ittak (hetekkel később derül csak ki, hogy Kuka gyűlöli a zöld teát, ami szerinte egy íztelen, forró szar, olyan, mintha direkt hánytatási célból inna felforralt csapvizet), és távoznak.

De Kuka persze a KFT-t is utálja, de ezt még tizedikre se vallja be. Tekla csak érzi, csak tudja. Látja a fején. Látja azon a fadarab testén, állnak a Mező Parkban, persze nem a tömeg közepén, mert Kuka azt utálja, sok az ember, nem bírja a tömeget, kiújul az asztmája, oké. Állnak hát egy emberekkel kevésbé sűrűn megáldott részen, konkrétan egy olyan hülye ponton, ahol egy gödörben kell állni (azért kevesebb ott az ember), nem látják jól a színpadot, kilötyög a sör és Kuka narancsléje is, ha csak megmozdulnak. Kuka így, meg persze, amúgy se, nem is mozdul. De azért látja Tekla a szeme sarkából, hogyan néz rá a pasija, amikor leveszi a piros papucsot a jobb és a narancssárgát a bal lábáról, kijjebb mászik kicsit a nagyjából másfél emberre méretezett gödörből, hogy állhasson kicsit, mint normális ember, a fűben, illetve legalább egy kicsit táncolhasson, legalább a kurva Afrikára, amíg Kuka csak áll, mint valami kiegyenesített szfinx, néha ránéz, ilyen iszonyú idióta fejjel, hogy még azt se lehet eldönteni, hogy rajta vagy vele röhög épp, megvonogatja a vállát, majd szépen visszafordítja a fejét a nem látható színpad irányába. Egy órán keresztül nyámmog a kurva narancsléjével. Semmilyen más mozdulatot nem végez, hiába könyörög neki Tekla, hogy táncoljon, vagy legalább álljon mellette a fűben, amíg ő táncol.

Kuka, mikor egyáltalán elképzelte azt, aki majd a barátnője lesz, de hát nem képzelte. Meg különben is, amennyit ő már szerelmes volt az évek során, és mindig mennyire más lányokba. Az Orsi, az Edina, a Kati és a Nóri még általánosban, kicsit a Klaudia és a Niki is. Aztán az Ági, akivel a gólyatáborban beszélgetett (tehát beszélt hozzá az Ági) jó tíz percet, pedig más osztályokba jártak. Aztán a Móni, ő tovább tartott, aztán a másik Edina, akivel egyszer egy hosszabb buszutat beszélgettek végig (azaz beszélt hozzá végig a lány), aztán a közértes csaj, akinek a nevét se tudta. És aztán a Tekla, ő lett az első, akiből barátnő is lett. De persze, lényegében egyik sem, barátnő vagy csak jelölt, mindegy, mert hiszen egyik sem olyan volt, mint amilyennek a majdani barátnőjét elképzelte, amikor egyébként nem képzelt semmi ilyet, csak hát. Csak hát konkrétan a Gwyneth Paltrow.

Történt ugyanis, hogy egyszer épp moziban ült, ami ritka alkalom volt, szeretett is volna inkább a filmre figyelni, de ez a fura gondolat nem hagyta. Holott születésnapja volt, a családtól pedig, lévén szokásosan rossz anyagi helyzetük abban a valamelyik évben még a szokásos rossznál is rosszabb volt, ezúttal mozijegyet kapott egy épp frissen bemutatott, népszerű filmre. Kuka szokásos idétlen derültségével fogadta az abszurdnak ható ajándékot. Nézett csak, röhögve, görnyedt háttal, szája elé tett kézzel kompenzálva halk, de nagy amplitúdókban fel-felbugyogó röhögését, amit, maga számára sem teljesen megmagyarázható módon, már akkor is rendszeresen érzett. Elvégre egyrészt van ő, Kuka, ami már így, ebben a formában magában is vicces. Ő maga is, ez az ő léte is, valamint az is, hogy nagyjából tízéves kora óta Kukának szólította, nemcsak jóformán mindenki, hanem ő magát is. Hehe. És akkor még az, hogy neki, Kukának van születésnapja, ami akárhogy is, külön vicces nonszensz. Hát még az, hogy erre az ő születésnapjára az egyre csóróbb és

amúgy is többszörösen problematikus családjától egy mozijegyet kap másnapra, egy film harmadik részére, aminek még kisebb korában az első részét is csak félig látta a tévében. És akkor, ha már kapja ezt a tök haszontalan, ám milyen kedves, figyelmes kis faszágot, a jegyet a Magyarországon csak nemrég (két hete) bemutatott Austin Powers – Aranyszerszám egyik délutáni vetítésére, hát legalább oda tudna figyelni. De nem tud rendszeren, mert már hetek óta azon tököl, hogy milyen is lenne neki, ha egyáltalán lenne, az ideális barátnő. És akkor jön hirtelen, az épp lecsengő, parodisztikus akciójelenet végén ez a gyönyörű nő, a Gwyneth Paltrow, leszáll a motorról, ilyen gyönyörű bodorított a szőke haja, mint a. Mint a, a, az izé. Hát most nem jut eszébe, mert olyan szép, hogy arra nem lehet hasonlatokat találni. Ilyen kék szemfesték is van rajta, ami. Ami mint az ég. Hát, ilyen sápatagabb, ködösebb napon. Meg a szeme. Ajka. Minden. Satöbbi. Vékony, mint a nádszál. Szálfa. Akármi. Milyen szép, kecses és satöbbi. És még a Szerelmes Shakespeare-ben is belé volt szerelmes a Shakespeare. Hát, Kuka ezt most már, hogy így az Austin Powers – Aranyszerszám is látta, pedig már a Shakespeare-ben is szép volt, most, hogy így utólag belegondol, szóval ezt most Kuka már így teljesen meg is tudja érteni. Meg hát, ha a Shakespeare-nek is jó volt, hát neki is az lesz. Vágyjon akkor ezentúl a Gwyneth Paltrow-ra, akinek amúgy több jelenet már nem is jutott a filmben, de ez, ez a motorról ilyen ujjatlan bőrruhában leszállás, valamint szókeség és egyebek tulajdonképp a dolog eldöntéséhez elégnek is bizonyultak.

Teklát már rég bosszantották ezek a dolgok. Mióta csak összejöttek Kukával, kezdte úgy érezni, mintha. Szóval úgy érezte, mintha Kuka úgy érezné, hogy neki furának kéne éreznie magát, de ő pedig (úgy érezte, Kuka úgy érzi) eközben mégsem érzi magát annak. Nem tudja, ezt most így mennyire értelmesen tudta elmondani. Kuka röhög, hogy szerint egyáltalán nem, nem is érti, miről van szó. De Kuka most ne röhögjön, legyen szíves, mert ez komoly dolog. Jó. De már bugyborog. Bugyborog a fojtott röhögés Kukából, már csak a szituáció okán is, hogy van egyrészt ő, Kuka (hehe), és neki van egy csaja (hehe), aki még mindennek tetejében a Flúgos Tekla (hehe), aki most komolyan lelkizik vele, a héten már vagy harmadszor, és akkor ezt a zavaros izét mondja. Pedig a Tekla így érzi. Kuka bólint, azt se tudja, mit érez úgy. Na jó, tudja azért. Sejtí. Szerintem furi vagy. De ilyen jó. Jó értelemben. Tekla fémes vigyora küldi felé már a megnyugtató csillanást, hogy kivételesen jó pasija volt, valamit jól csinált, jót mondott.

Kuka, bár olyan, amilyen (kuka), azért nem teljesen süket érzelmileg. Erre most magát is emlékezteti kicsit belül, hogy azért hátrább az agarakkal, nem olyan hülye ő. Tudja most is, hogy miről van szó, mármint a bonyolult mondatot is érti végső soron, hogy a Tekla úgy érzi, hogy ő Kuka úgy érzi, hogy a Teklának furának kéne éreznie magát, de ő pedig (legalábbis úgy érzi, hogy ő Kuka úgy érzi), eközben mégsem érzi magát annak. Mármint – Tekla szerint Kuka így vélheti – helytelenül. Érti, bár elsőre, ahogy kimondta a Tekla, tényleg nem volt teljesen világos, valamint vicces is volt, számára is, ahogy nem értette, látta a közben bosszankodó Teklán, miközben rászólt, hogy most ne röhögjön, legyen szíves, mert ez komoly dolog, hogy egy kicsit azért a Tekla szerint is vicces lehetett. De szóval az előzményét is tudja ennek, érti, honnan jön a dolog. Annak szól az egész, hogy nem akart Pa-dő-dő-koncertre menni. Egyrészt nem szereti annyira a koncerteket, hangos (túl hangos) a zene, sok az ember, mindenki iszik, ő nem szeret, tömegnyomor, drága, noha oké, ez egy jogos érv, a Mező Parkban kétszáz

forint az akciós jegy, nem tudja, hogy éri meg nekik, biztos a pián hozzák be, de oké, tényleg nem drága. De akkor is. Az első koncert még jó volt, a Kispált ő is szereti. De a KFT már szar volt. És igen, már ez után is jött ez a ki mennyire és hogyan fura probléma, más kérdés, hogy Kuka erről nem szeret, nem is igen tud mit mondani. Hát ilyenek az emberek, ilyen a Tekla, ő meg olyan, mit kell erről beszélgetni. Ez van. De hát az azért tényleg hogy néz már ki, hogy a Tekla bokáig sárosan, tiszta fekete a kosztól a lába, rajta ez a buggyos ilyen dzsinngatya, vagy hogy hívják ezt, amire rá van rajzolva egy csomó bolygó meg csillagok, fölötté egy póló ilyen nonfiguratív, mindenféle színű mintákkal, de az legalább olyan szűköske, mutat valami kicsit a Tekla alakjából, ami végül is tényleg nem is olyan rossz, mióta együtt járnak, és emiatt több időt tölt vele, meg tudta figyelni, hogy a lány tulajdonképp (szerencsére) csinosabb, mint amilyennek elsőre tűnt, ami tényleg nagy szerencse, mert elsőre (és másodikra és további alkalmakkor is) eleinte ugyebár elég rusnyának látta. De mindez mit sem ér, ha a pólóra rávesz egy ilyen szórmeikapucnis, tigriscsíkos, rózsaszín és lila árnyalatokat váltogató pufidzsekit. De ez még mind semmi, hát istenem, a Tekla ilyen. Na de az, ahogy táncol? Hogy így fektetett vé alakban hátranyomja a seggét, és előre nyújtogatja a fejét, a kezével meg ilyen tétova úszómozdulatokat végez, aztán kiegyenesedik, és így ide-oda riszálja a csípőjét (ha már, ez mondjuk jobban is tetszik neki), de közben a kezével miért csapkod úgy, mintha legyeket akarna hessegetni? Neki, Kukának ugyan végső soron mindegy, de mondjuk tény, hogy ahányan elmentek mellettük, mind láthatóan hülyének nézték, ami azért egy KFT-koncerten, Kuka a látottak alapján úgy sejtí, nagy szó lehet. De nem is itt volt a probléma, hanem hogy neki ezek után valóban nem volt már különösebben nagy kedve a Pa-dö-dő-koncerthez. Miért, kérdezi a Tekla. Hát, mert neki az nem tetszik. Miért? Mert olyan izé, olyan, hát olyan gagyi zene. Nem meri hozzátenni, hogy nyugdíjasoknak való. Nyugdíjasoknak való, teszi hozzá mégis. Pedig már másodszer fut neki a Tekla a rábeszélésnek. Hogy ingyenes lesz a koncert. Hogy a Belvárosban lesz, megígéri, nem fog mezítláb táncolni. De, hogy nem a mezítláb, nyög ki Kuka egy két és feledik mondatot is. Nem is az, hogy nem szereti a Pa-dö-dőt, elég, hogy a Tekla igen. Annyira, hogy felváltva hallgatja azt és a Rádiókabarét, ez kábé a két kedvenc dolga, és mint mondja, ő ezeket őszintén szereti, nem úgy viccből, mint mások az Ugrin Benedeket. Végül is miért ne szeressen bárki bármit? Olyan sok a lehetséges érv, de olyan kevés az elég meggyőző, az annyira meggyőző és végleges, amit még a Tekla is belát. Neki például egy se jut eszébe, hát mondja a gagyit meg a nyugdíjast, így hirtelen most ezek vannak a fejében. Azt a bizonyos dolgot, amit még korábban mondott a Tekla, az igazi ellenérvet nem akarja szóba hozni.

De Tekla, naná, igen. Hogy neki ettől tényleg megváltozhat az élete, és egy ilyen fontof pillanatban, heffegi a fogszabályzó, feretné, ha a pafija if mellette lenne. Amikor ilyen komolykásan izgatott, még inkább felerősödnek a hangeffektek. Na ez például még Kukát is zavarja, aki amúgy tényleg elég nyugis, nyitott és elfogadó típus, amit a Tekla igyekszik is, minden egyes ilyen lebaszó jellegű lelkezés elején és végén is jóváírni a javára. Kukának szinte már előre fáj újra hallani, elvégre elsőre is épp elég fura volt a dolog, de persze, mondja csak a Tekla, nem vág a szavába, addig inkább elmereng rajta, hogy hátha tényleg csak az ő szűklátókörűsége és nehézfújúsége-e az akadálya (mint Tekla vélhetően vélelmezi), hogy belássa, mekkora lehetőség is ez.

Úgy hangzik tehát a terv, hogy a Tekla nemcsak nagyon szereti a Pa-dö-döt, de szívesen lenne az új szövegírójuk, így a koncerten majd igyekeznek az első sorba kerülni, és jó hangosan énekelni, amikor jön a Bye-bye Szása, amihez ő otthon új szöveget írt. Ha sikerül elég hangosan, és meghallja a Lang Györgyi vagy a Falusi Mariann, biztos megtetszik nekik, felfigyelnek rá, és beveszik szövegírónak, vagy ha nem is rögtön, de a koncert után majd beszélgethet velük, és adhat nekik pár saját verset, dalszöveget, amik alapján majd felfigyelnek rá. Kukának ezen a ponton, ugyanúgy, mint múltkor is ugyanekkor, a fogszabályzó hangeffektje jut eszébe, el is képzeleli hát Tekla egyszerre hajlékony és deszkaszerű (tehát: hajlékony deszkához hasonlatos) testét, amint lehetőségei maximumáig előrefeszül, Tekla homlokát ráncolja, a nyakán kidagadnak az erek, s borzolt szemöldökökkel, becsukott szemmel, fogszabályzóját szablyaként villogtatva, teli torokból üvölti, hogy Máj máj Mása, koszlott dártenyen! Elvertél és azóta a szódát szeretem! Ennyire emlékszik Kuka, a refrénre, a többinél, traumafeldolgozási mechanizmus gyanánt, úgy véli, kikapcsolt az agya, így csak ezt jegyezte meg. Hogy a máj máj valóban angolul értendő, de magyarosan, a májhoz hasonlóan írandó, mert Tekla szerint úgy viccesebb, ahogy a dártenyen is. Igaz, hogy Kuka szerint ennek így nincs értelme, mire Tekla közbeszól, hogy számára van, meg ez különben if dada, abban máfként működnek az értelmi konftvukfiók. Na, a jelentéf. De azt akkor sem így kell ejteni szerinte, hogy dártenyen, ilyen nyílt, magyaros ejtéssel, meg mi köze is az egésznek a... Kuka még szinte el sem kezdte, már föl is adta, mert Tekla természetesen minden művének minden sorát meg tudja magyarázni (és szereti is, jó hosszan), már mondja is, de Kuka agyának felfogóközpontja, ha ugyan van ilyen, mereng el, eddigre már üzenetrögzítő üzemmódba kapcsolt. A Máj máj Mása lehetne a Bye-bye Szása ikerdarabja, a lányos a fiús mellé. És ezt majd a Pa-dö-dő meg fogja érteni. De Kuka akkor sem, másodikra sem szeretett volna menni. Csakazértse, nem, és kész. De miért. Hát, nem tudja, de neki ez nem igazán tetszik, meg csomó tétét is fognak írni, és azt a kevés kis időt, ami marad a tanulás mellett, inkább mással. Jó, akkor mit szeretne csinálni Kuka, kérdezi Tekla, de Kuka nem megy lépre, mint elsőre tette hasonló helyzetben, amikor még megmondta, hogy túrázni, sétálni a természetben, mert már jött is a háát, hogy azt Tekla nem, mármint a terméket tök fép meg minden, fritto levegő, igen, tudja, de az tök unci, ő meg a pörgéft fereti, meg zongani, meg emberek köft lenni, de azért perfe, perfe, effer majd elmennek fétálni if. Kuka kezdett arra gyanakodni, hogy Tekla egyáltalán nem így beszél, csak ő hallja ilyenkor ilyennek, direkt parodisztikusan, hogy ez benne a visszavágás dühe. Erre úgy meglepte magát, hogy ő egyáltalán képes lehet dühöt érezni, hogy a helyzet komikuma okán, nevezetesen, hogy ő Kuka dühös (dühöf, hehe) lehet bárkire is, hát még erre a neki ajándékfélekképp jött lányra, aki végül is az első igazi társa az életben, hogy, naná, menthetetlenül elkezdett, mint csillapíthatatlan köhögés, mikor szösz száll az ember torkába, kaparászni föl belőle valami erősödő röhöghetnek. Léfi ne löhögj, moft eft komolyan feletném megbefélni. Kész, nem tudott mit tenni, rángatta a vállát le-föl, hogy bocsi, nem tehet róla, de nem tud mit tenni. Röhögött. Az volt az igazság, hogy szomorú volt közben, igazából tényleg, erre jött rá egész végig, míg ezen gondolkodott, hogy igazából elsősorban szomorú volt, de közben, hát mit tehet ilyenkor az ember, ha közben annyira röhögnie is kell. És ekkor tört ki a Teklából, hogy így nem lehet élni. Kuka erre már felnyihogott, mert ez már végképp túl vicces, miközben, basszus, nagyon szomorú is, hogy mennyire igaz. Milyen mélységesen és nagyon is igaz. Hehe.

Aztán már csak hümmög, mert győzedelmeskedik benne a röhögés fölött ez a rég érzett, de csak oly hirtelen felismert, nagy-nagy szomorúság. De most ezt lécci ne csinálja Kuka. Mit? Hát, ne hümmögjön, hanem mondjon is valamit. Hát, hogy arra jutott, szedi össze magát Kuka nagy nehezen. Eddig megvan, ezzel a mondatkoddással már régóta készül, hogy ha egyszer arra kerülne sor, hogy mindenáron mondania kelljen valamit az érzéseiről, ezzel kezdjen bele, hogy hát, ő arra jutott. Tekla szeme szemüveglencsés csillogású, izgatott csillanásokban pompázik nagy izgultában, hogy mire is jutott Kuka. Hogy ők végül is két nagyon más beállítottságú ember. Aha, kezdenek Tekla homlokán szabályos kis csapatba gyűlni a viharfelhőszerű, megfeszülő ráncok. Tekla még a hatásszünetnél tart, mikor Kuka ehhez képest szokatlanul hamar teszi hozzá, mégis, közben lassan, kimérten beszélve, szokás szerint sréhen fölfelé nézve, kicsit elfelé az ő tekintetétől, hogy szerinte szakítaniuk kéne.

Tekla fejében mintha lenne egy kis tömlő. Nem is olyan kicsi, csak valamivel kisebb térfogatú, mint a feje. Sűrű, igazán sűrű, inkább már-már krémes állagú vérrel van tele. És most jön Kuka, aki szerint ők két nagyon más beállítottságú ember. Elkezd tehát hadonászni a tömlő körül. Majd egy gyors, másik félmondat, miszerint szakítaniuk kéne, egy sebészien pontos tűszúrással ki is lyukasztja azt. És azzal a mozdulattal el is ömlik Tekla fejében, minden kis zugot és járatot, minden apró kis rést és teret kitölt benne ez a meleg, még folyékony gipszszerű, pempős vörösség. Tekla egész feje lángol. Arcának pattanásdombjai közt ügyetlenül szlalomoznak csak a könnyei, a többségük fennakad egyikén-másikon, megbicsaklik, eredeti folyási útjából kitér, mire eléri a rúzstalan ajkak, s bemászhat a fogak fémes beléptetőrendszerén keresztül a torkolatba. Tekla leveszi a szemüvegét, törölgeti a szemét, ami most, a lencsék hiányában, mint szódásszifonézésú öregasszonyoké, megdöbrentően kicsinek, rágcسالószzerűnek hat hirtelen. Zöldes türkiz, eleve nem hibátlanul felvitt szemfestéke rémesen elkenődik. Kuka pánikban, melyet korábbi passzivitásához képest aktuális passzivitása lenne hivatott kifejezni, ha e kettő ugyan egymástól elkülöníthető és egymáshoz képest egyáltalán észlelhető volna. Kukának végre, nagy nehezen újra eszébe jut, mivel kompenzálhatná Teklát magáért, aki végül is csak egy Kuka, de önmagáért is, aki meg, azért lássuk be, végső soron csak egy Tekla. Fogja, elég esetlenül, simogatja a fejét, enyhén zsíros és már elhasználódott, amolyan fáradtkás szagú dróthaját, biztos ma este akart volna haját mosni – reméli inkább, mint gondolja most, simogatja a Tekla fejét, hátha végre abbahagyja, a másik kezével nemigen tud mit csinálni. Tekla hegyeskés orráról, most egészen egérjellegű arcáról már órá potyognak a könnyei, Kuka gyanakszik rá, hogy már a szemfestékéből is lehet rajta valamenyny, ez egy tiszta, nem is olyan rég kapott, jó kis fehér póló volt, neki nincs pénze így elpazarolni egy új, még hordható ruhát. Ott, a válla és a nyaka közt, ahol most a Tekla hüppög épp, bizonyos, hogy a könnyben oldott, zöldes türkiz szemfesték már takonnyal keveredik. Kuka tétova és nehezen értelmezhető fantommozdulatot végez a lábfejevel, mint aki egyszerre akar hátrébb és közelebb is lépni. Nem lehet azt emberi léptékkal felmérni és kiszámolni, hogy mennyi időt töltenek így, fél perc és három év közt nagyjából bármennyi lehet. Majd Tekla végül kicsit megnyugszik, hátrébb lép, megtörli a szemét, még bohócjellegűbbé kenve magán a festéket, visszahelyezi a szemüvegét, és Kuka legnagyobb meglepetésére megkérdezi, hogy: miért?

Kuka elvben már magát is meg kellett volna, hogy lepje – aztán mégsem. Noha valóban rögtönzött, amit nem szokott, mégsem. Ha már, inkább arra nem számított, hogy milyen régóta milyen természetesk számára ezek a gondolatok, szinte azóta tisztában van velük, mióta csak összejöttek a Teklával. Aki most áll vele szemben, úgy felöltözve, úgy kinézve, úgy szétkenődve és kivörösödve, olyan könnyesen, taknyosan és pattanásosan, hogy azt már szinte fáj látni – és hát valóban nem egy Gwyneth Paltrow.

De hogy miért? Kuka meg volt löve. Nem volt indoka. Mármint olyan sok a lehetséges érv, de olyan kevés az elég meggyőző. És hát azonfelül, amit az imént mondott, meg azon, amit azért mégsem mondhat, hogy a Tekla valóban nem egy Gwyneth Paltrow, még mit lehetne? De akkor mégis miért? Hát valóban, végül is miért ne szeressen bárki bárkit? Hát, nem tudom, nyögi ki végül. Ez nem elég, hüppögi Tekla. Neki érvek kellene. Győzze meg Kuka, hogy nem illenek össze. Hát, például a kirándulás... A kirándulás? Most komolyan? Ezért volt ez az egész felhajtás? (Kukában éledezni kezd a csiklandó kellemetlenséggel, igaz, menetrend-szerűen érkező humorérzék.) Ezért csinálta Kuka ezt az egész balhét? (Kuka válla lassú emelkedés-süllyedés mozdulatsorba kezd, a röhögés már siet, mindjárt fel is ér valahonnan a zsigerekből, addig is maga elé üzen, hogy elnézést a késésért, csak hát visszavonult kis délutáni sziesztájára, itt a könnyzivatar után már igazán azt hitte, nem lesz újabb dolga, de már kapja össze magát, mindjárt meg is lesz, addig felszólítja Kuka mosolyát, hogy átmenetileg lesz szíves helyettesíteni. És Kuka egyre pofátlanabban görbülő vigyora így is tesz.) Most meg min röhög, kérdezi Tekla, és erre, mint jól időzített felkonferálásra a tökéletes antré, pont be is lép Kuka végre megérkező röhögése. Hehe, hehe.

Van egy ötletem, mondja rá igencsak nem jellemző módon. Negyvenöt perc, míg megjárja az utat Tekléától hozzájuk és vissza. Kezében a dobozzal felváltva örökdik egyébként kifejezéstelen arcán a mosoly és a röhögés. Ez mi, pislant nagyokat az értetlenség a már teljesen összezavart Tekla lila-zöld keretes lencsei mögül. Ajándék, mondja Kuka, mert, öö, izé, te is az vagy nekem, mondja első csókjuk, majd egy kiadós, Pa-dő-dő-hallgatással egybekötött hungarocellgolyóbis-porszívózás közvetlen előzményeként. Kuka átmeneti boldogságába úgy szippantódik fel most minden, de minden jóval hosszabb szavatosságú bánata, mintha nem is lett volna. Így van ez még legalább egy órán át, amíg haza nem ér. Amíg nem kell tanulnia. Amíg nem hallja a szomszéd szobából egy ismerős tüdőben a lassú, de biztos kényelmességgel egyre rémisztőbben otthonosnak hangzó, erősödő szortyogást. Amíg nem gondol az apjára. Amíg nem próbál, úgymint hiába, elaludni. Amíg nem sikerül mégis elaludnia, szörnyű hülyeségeket álmodva mindenféle, reggelre szerencsésen elfeledett dologról. Amíg újra nem találkozik Teklával. Amíg újra szakítani nem akar vele, viszonylag elég hamar, viszonylag egyre sűrűbben. Amíg még egy jó ideig, mikor háromszor, négyszer is felhozza talán, hogy szakítaniuk kéne, végül mindig megakad, mindig ugyanott, a miért? kérdésnél. Amíg ahányszor újra ajándékot kap, mindegy milyen, mikor és honnan, nem tud vele mit kezdeni. Amíg, egy szó mint száz, tehát még elég hosszú ideig, marad és rémisztően otthonossá válik benne ez a csiklandó röhejt keltő, bárgyú kedvesség, nagy-nagy szomorúság.

Dobos István

A teljes napló tanúságtétele

Jelenlét – adomány – esemény

A jelenlét adománya az írás eseményének tulajdona. Az adomány esemény jellegét Derrida emeli ki Heideggerhez kapcsolódva.¹ A titok nélküli titok apóriája kapcsán idézi a *Lét és idő* nevezetes tételét: „*Die Gabe von Anwesen ist Eigentum des Ereignens*” – „*A jelenlét adománya az esemény tulajdona.*” Márai Sándor *naplójának* kiterjedt szövegvilágára² vonatkoztatva e jelíget szembeütőnek azok az adományszerű életmozzanatok, amelyek megörökítésük során válnak magával ragadó eseménnyé, ahogy egy jelentéktelen pillanat villanásszerűen feltöltődik, ilyenkor a naplóíró megéri a sejtelem, hogy talán ezért érdemes még élni. Felismeréseinek elevensége a megfogalmazás magával ragadó nyelvi erejének s a megörökítés eseményének köszönhető: „*Holdfényben a Duna rakpartján ülök, várom az esti hajót. A sötét város félelmetes, varázslatosan szép e baljós, ködös fényben. A szétroncsolt Margit híd árnyképe, mint egy sebzetten térdre rogyott, félelmes őskori állat teteme; s szemközt, a ködben és ezüst világításban, a parlament kupolája! Most nagy Pest, igazi, valóságos, mint minden, aminek betelt a sorsa.*”³ Márai teljes naplójában a *bekövetkező nyelvi esemény* értelmezhető tanúsággként.

1 „Az adomány problémája már beleíródott Az el-különböződés című szövegbe is. Itt Heidegger egyik mondását elemelve (*A jelenlét adománya az esemény tulajdona – Die Gabe von Anwesen ist Eigentum des Ereignens*) arról volt szó, hogy világossá tegyünk: »az el-különböződésnek nincs lényege, ...minden általában vett mint olyan hatalmát fenyegeti ...« Végso soron ezt mondjuk itt az adományról is. ... „Az el-különböződés nem az ontológiai-differencia nemének egyik »faja«. Ha »a jelenlét adománya az esemény tulajdona«, az el-különböződés nem egy folyamat, mely a sajátját tételre fut ki. Az (ti. az el-különböződés) annak se nem feltevése (elsajátítás), se nem negációja (kisajátítás), hanem a másik. Így aztán úgy tűnik, hogy az el-különböződés, éppúgy, mint a lét, nem az esemény egy faja.” Jacques DERRIDA, *Az idő adománya* (Budapest: Gond-Cura Alapítvány, Palatinus, 2003), 187.

2 *A teljes napló* címmel adta ki a Helikon Kiadó Márai naplóit tizennyolc kötetben, nyolcezer oldalon, a hagyatékban fellelhető, szerkesztetlen formában. Mészáros Tibor tizenkét éves munkával rendezte sajtó alá a szöveget. A fennmaradt, nagyon rossz állapotú kézirat nem kutatható, de a Márai-filológia számára a géppel írt, töltőtollal javított napló szövegű kiadása ebben a formában is rendkívül nagy érték, hiszen minden eddiginél teljesebb formában teszi hozzáférhetővé, összehasonlíthatóvá a korábbi kiadásokkal a naplót. Márai életében ebből az anyagból hat kötet jelent meg, mely szűk válogatás volt, és jegyzeteket sem tartalmazott. Az 1943–44-es napló még Magyarországon látott napvilágot 1945-ben, az utána lévő kötetekből már nem jelent meg itthon, csupán néhány jegyzetet publikált az író a Magyar Nemzetben. A továbbiakban a hivatkozások évszám és lapszám megadásával *A teljes napló*nak a Helikon Kiadónál, Mészáros Tibor szerkesztésében megjelent sorozat kiadványaira vonatkoznak.

3 MÁRAI, *A teljes napló* 1943–44, 337.

A „szóvarázst” kísérő eleven felismerés kettős: egyszerre érinti a nyelv társalkotó szerepét, s a megnyilatkozásban megmutatkozót, amely ugyanakkor nem tárgyi-asítható. Egyik mozzanata tehát önkéntelen, történesszerű, a létesülés nyelvi eseménye, a másik, amiről tanúskodik, részben reflektált tapasztalat. Jelesül nyelvi esemény tanúságtételeként idézhető Márai beszámolója zavarba ejtő álmairól, amelyek meghaladják értelmét, leírásuk közben azonban rátalál egy szóra, amely mintegy adódik, s megvilágító erejűnek bizonyul nemcsak az *archivált*, de az *archiválás* eseményének vonatkozásában is: „Különös álmok. Szeretkezem – nem tudom, kivel? –, s apám fekszik közém és a partner közé. Aztán fiatalabb öcsém jelenik meg, haja szőke és lányosan hosszú, mert »megőrült«. Félek álomban, hogy én is »megőrülök«. »Vérpezsdítő« és »vérfagyasztó«. Erős, magyar szavak. Gyönyörű a nyelvünk.”⁴ Az álom rögzítése a naplóíró a nyelv eredendő tapasztalatához vezeti vissza. A jelenlét adománya nem tárgyi-asítható tapasztalat, nem lehet róla közvetlenül bizonyosságot szerezni, mással felcserélhetetlen, így azt csak tanúsítani lehet. Amikor tanúságtételre vállalkozik a naplóíró, akaratlagos nyelvi megnyilatkozásra, a kimondott (sagen) a gondoltról (meinen) tanúskodik, melyek között megszüntethetetlen a hasadás: „Újév. A Duna tükörsima, mint az állóvíz. Szelíd fénytörés a szelídített táj felett. A vízben vadludak úsznak, fürdőznek, békésen. Ma egy éve hullák úsztak, összekötözött lábbal és kézzel.”⁵ Tanúsíthatja-e az olvasó a tanúságtétel szándékát, amennyiben a tanúságtétel története nyelvi esemény?⁶ Az adomány szellemének akkor felelhet meg az értekező, ha tanúskodni hagyja a teljes naplóban kimondatlant.

A teljes napló *tanúságtétel* a nyelvben létező író kiszolgáltatottságáról, az anyanyelv feltartóztathatatlan eltávolodásáról, a jelenlét elvesztéséről, s a kívül-belül mindent átható idegenségről: „Nem várok semmit, nem félek semmitől, nem hiszek semmiben.”⁷ „de utolsó pillanatig, egy céltalan és értelmetlen univerzumban csinálni kell valamit, aminek célja és értelme van” – írja 1971-ben.⁸

Márai tanúskodni akar saját koráról, tovább akarja adni az utána jövő nemzedékeknek azokat a történelmi tapasztalatokat, amelyeknek személyesen részese volt, amelyekből tanúként részesült, mondhatni, amit adományként kapott, s tanúságtételével tovább adományoz: „Az emberek most úgy omlanak össze – hirtelen, belülről –, mint a romházak, melyek az ostrom után egy ideig állottak még, csaknem sértetlen homlokzattal. Aztán az eső, a reménytelenség valahogy elernyesz-

4 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 277.

5 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 7.

6 LŐRINCZ Csongor: *Az irodalom tanúságtételei*. Budapest: Ráció Kiadó 2015 című könyvében kísérletet tesz a tanúságtétel alesetének tekintett irodalom elgondolására. A munka megalapozó nyitófejezete, a tanúságtétel esemény- és differenciaelméleti megközelítése a tanúságtételt mint tanúságtételt hozza szóba. E döntés rejtett alapjait firtatva felvetődik a kérdés: az irodalom a tanúságtétel aleseteként hordoz-e olyan tapasztalatot, amely mással nem pótolható? Az irodalom tanúságtétező szerepének a létjogosultságában a legtöbben valószínűleg egyetértenénk. A tanúságtétel alesetének tekintett irodalom képzete azonban nem vált az irodalomértés szerves részévé. Ahogy én látom, a tanúságtétel létmódjaként értett „testimoniális differencia” fogalma megnyitható a tanúságtételnek nem alárendelt irodalom felé.

7 MÁRAI, *A teljes napló* 1970–73, 105.

8 MÁRAI, *A teljes napló* 1970–73, 350.

tette belső kohéziójukat, s egy napon, »ok nélkül«, összedőltek.»⁹ Az átélő én, aki elszenvetde, s a maga lehetőségei szerint alakította a történelmi eseményeket, a térbeli és időbeli távolság változó dinamikája szerint különbözik a naplóíró visszatekintő énjétől, s a kettő közötti átmenet médiumává lesz a létesülő napló.

Tudvalévó, hogy a tanúságtétel eseménye az adományozás kétféle értelmében a Szentírásban van jelen paradigmatis érvénnyel. A tanú nemcsak ad, de maga is adományozott. János evangéliumában (3,32) a kinyilatkoztatáshoz kapcsolódó tanúság adományoz, és továbbadományozzák.¹⁰ Nyilvánvaló – s a fenti példa ennek szemléltetésére szolgált –, hogy a tanúságtétel archívumainak és a fikciók archívumainak az összefonódásai töltik ki – feltehetőleg túlnyomórészt – a textuális univerzumot. Márai művében is különböző típusú fikciós és nem fikciós szövegek keverednek. Lényegesnek vélem az irodalomról szerezhető tapasztalat forrásaként a tanúságtétel megkettőződő szerkezetében az *archivált* és az *archiváló* esemény megkülönböztetését, amelyek valójában a textualitás redukálhatatlan működésének következtében egymástól elválaszthatatlanok. Tanúságtételként olvasva az irodalom nem kerülhet alárendelt helyzetbe. Derrida megkülönböztetését szemmel tartva, az archivált esemény és az archiválás eseményének az elkülönülő mozgása megszüntethetetlen, mivel a kettő struktúrája nem azonos, s az archiválás eseményében a különbséget termelő ismétlődés lezárhatatlan.

Az irodalom a tanúságtétel paradigmájaként hogyan őrizheti meg önnön belső nyitottságát? A lényegi megőrzés a mű műként, tehát önmagában, a benne megnyíló nyitottságban való lenni hagyása. Az adomány adományként való lenni hagyásának a feltétele a külső vonatkozásokról való lemondás. A csere, a számítás, és a viszonzás nélküli ajándék nem tűnhet fel ajándékként, ha akként van jelen, ami ő maga, akkor megszűnik adomány lenni. Ebben az összefüggésben az irodalom mint tanúságtétel interpretációjának a tétje abban rejlik, hogy a középpontba helyezett alapfogalom szempontjából a nyelvi esemény ne absztrahálódjék, mivel az azonosító megnevezés általában nem hagyja önnön létébe jutni se a műalkotást, se az adományt. A jelenlét mint olyan nem absztrahálódhat, s a jelenlét hatást előidéző nyelvi esemény sem.

A „jelenlét adományának” tételezése mintha nem lenne teljes összhangban Derrida jelenlét (és ajándék) nélküli adományfogalmával. Nem kerülhető meg e lényegesnek látszó ellentmondás magyarázata. Az adomány előfeltétele Derrida szerint a felejtés, mely utóbbi a mű megőrző befogadásának az egyik mozzanata Heideggernél. Mindkettő korlátozza a mű kisajátíthatóságának lehetőségét,

9 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 183.

10 A tanúság, tanúságtétel eseményszerűségének az értelmezéstörténete lefegyverzően gazdag és sokrétű irodalmat hívott életre, s teremt folyamatosan, kiváltképp a jogi és teológiai hermeneutika területén. Tudvalévó, hogy ennek alapját a római jog s a Szentírás vetette meg, szembesülve a tanúság redukálhatatlan egyediségével, amely a hamis tanúság lehetőségét is magában hordozza. A differencia, az adomány, a tanúság és az esemény olyan problémaköteg az európai gondolkodás történetében, amelybe sokféle szál fonódik egybe. Az adomány és az esemény Heidegger nyelvvel foglalkozó szövegeiben, valamint a tanúság a *Lét és időben* olyan idiomatikus láncolatot alkot, amely – különösen Derrida magisztrális újraértelmezéseit követően – az alkalmazások széles körét hívta létre több tudományterületen, és a kortárs irodalomelmélet jelentős kérdésévé vált, nem utolsósorban Paul de Man nyomán.

amelynek az alapja *A műalkotás eredetében* a mű „múltbeliségében” rejlik, a jelenlét és ajándék nélküli adomány esetében pedig a jelentéssel bírni akarás szándékában. A napló irodalmi olvasása e feszültséggel teli kettősséget kiaknázhathatja, de nem törölheti el. Márai időről időre felteszi a kérdést, miért ír. A naplóírásban nyilvánvalóan jelen van a jelentéssel bírni akarás szándéka. A tanúságtételként elgondolt irodalom eseményszerűsége és differenciális létmódja sokoldalúan megmutatkozik a teljes naplóban. A tanúságtétel adománya visszavezethetetlen az irodalmi olvasásban az archivált esemény *adott* jelentésére, mivel az *adódik* az archiválás ismétlődő eseményében. A jelenlét adománya a naplóírásban létesülő nyelvi esemény „tanúságtétele”. Derrida azt állítja, hogy az adomány, az ajándék maga a „lehetetlenség”: amint bármiféle csereviszonyba kerül, a kölcsönösség szabályának megfelelően megszűnik adomány lenni. Maga a nem jelen lévő adomány mivolta aporetikus szerkezetű, s ezt aknázhathatja ki a gondolkodás közelítve a lehetetlenség tapasztalatához.

Az önkéntes száműzetés állapot, amelyben a *semmi*, a dermesztő csend kísért: „*Abban a félelmes ürességben, ami az idegenben, a számkivetettségben töltött élet – minden nap úgy kezdődik, mintha az öntudat megvilágosodásának pillanatában, kegyetlen, irgalmatlan erős fényben (...) meredek szakadék szélén állna az ébredő – nagyon nehéz a napot átélni, hogy ne érezzünk szédülést, belezuhanni ebbe a szakadékba.*”¹¹ Két helyváltoztatás között az idegen jelenléte mindig átmeneti és ideiglenes, ahogy a naplóíróé is, aki a folyton keletkező szövegben van jelen, s amikor újraolvassa korábbi feljegyzéseit, gyakran megesik vele, hogy nem ismer önmagára: „*Fényképek, apró emléktárgyak között néha egy pillanatra megelevenedik az emléke annak a személynek, aki tíz vagy ötven, vagy hetven év előtt voltam. Ezek a személyiségek számomra teljesen idegenek: nem érzek azonosságot a harminc vagy ötven esztendő előtti magammal. A fényképeken tökéletesen idegen alak néz vissza reám, mint egy futó ismerős, akit láttam valaha.*”¹² Életszintereihez fűződő viszonyát az idegenség fokozataival különbözteti meg: „*»Európa« számunkra ma éppen olyan idegen, mint Amerika – de Amerikában van számunkra ismerős idegenség. Európában már csak idegen ismerősség van.*”¹³ A „hazátlanság” térbeli kiterjedése egyre nagyobb méreteket ölt: „*Már nem tudok egyetlen helyet, élethelyzetet sem, ahol otthon érezném magam – Magyarország életérzés szempontjából éppen olyan idegenné változott, mint Amerika vagy Ausztrália. Talán a tenger.*”¹⁴ Márai emlékezik az elvesztett otthonokra, de elsődlegesen nem a letűnt múlt újraélesztésének szándéka vezérli, inkább a jelen nem lévő saját világ lassú feledésére reflektál, így védekezik a rátörő honvágygal szemben. Márai elsősorban az egykori haza, az otthoni világ vonatkozásait és érzékelésének dimenzióit veszítette el, ugyanakkor idegen környezetben elsősorban a kultúra tárgyainak és a hozzájuk való viszonynak a jelenlét alapú rétegeit érte el, s ehhez viszonyítva gondolta újra mindazt, amit sajátjának hitt.

11 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 232.

12 MÁRAI, *A teljes napló* 1978–81, 184.

13 MÁRAI, *A teljes napló* 1978–81, 14.

14 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 293.

A teljes napló az üresség, a céltalanság, a lehangoltság, a közöny kísértésével szemben íródva hatalmas időt terít ki. Márai évtizedeken át küzdelmet folytat a rátörő lehangoltsággal, érdektelenséggel és a halál hívásával szemben: „*Nem várok semmit, nem félek semmitől, nem hiszek semmiben.*”¹⁵ A figyelem, a gondolkodási képesség csökkenését érzékelve – mely alkoholfüggőségével, rövid ideig tartó kábítószer-használatával¹⁶ és kedélybetegségével is összefügg – védekezés-ként folyamatos írásban tartja az énjét. Márai közel félszázadon át roppant tudatosan gyakorolja a szellemi összpontosítást: a napi írás és olvasás feladat teljesítésével igyekszik összetartani személyiségét: „*írni kell, sokat, mindennap, s olvasni kell, sokat, mindennap, halálíg. Semmi mást nem lehet csinálni, semmi mással nem szabad törődni.*”¹⁷ A depresszió gyakran úrrá lesz rajta,¹⁸ s hatalmába keríti a rossz közérzet, de mégsem a mélabú, hanem a megfontolt közöny határozza meg alapvetően a hangoltságát. A búcsúzás a teljes napló alapvető gesztusa: „*Tizenöt éve búcsúzok valamitől, ami nincs már, de a végén, valahogy ... még mindig van. Nem a világtól búcsúzom, nem is az ifjúságtól: egy életérzéstől búcsúzom, melyet nincs kedvem fokozni többé. Ez a közöny soha nem »bölcs«, csak veszélyes.*”¹⁹ Az olvasás olthatatlan szenvedélyének köszönhetően a kíváncsiságát azonban soha nem veszíti el.²⁰ A humor, a derű ritkán kap hangot a naplóban: Márai kissé kajánul fejezi ki elismerését az Akadémia-közgyűlés munkája iránt, ahol az idős nyelvészek heves vitát folytatnak valamilyen érthetetlen reformról. Az író könnyen azonosul a tudósok különös szenvedélyével: „*Meghalni egy igekötőért stb.*”²¹

Márai a jelenlét visszanyerését kísérli meg élete végéig vezetett naplójában. A *jelenlét* sokrétű fogalmának egyik ismert meghatározása szerint „*Ami a számunkra »jelen van« (a latin prae-esse értelmében), az előttünk van, elérhető és tapintható a testiünk számára.*”²² Az író személyes tárgyai szinte teljesen elpusztulnak a háborúban, ami megmarad belőlük, azoknak a java jelen való dologként hozzáférhetetlenné válik, miután elhagyja végleg az országot. A veszteséget tudomásul veszi, s talán közvetlen jelenlétük fájó hiánya elleni védekezés-ként közömbössé válik „a világ dolgai”, helyesebben a kézzelfogható dolgok birtoklása iránt: „*Készülés a csomagolásra. Mentől kevesebb marad, antul nagyobb gond,*

15 MÁRAI, *A teljes napló 1970–73.* 105.

16 „Bizonyos, hogy mindannak elviseléséhez, ami van és lesz még, nagyon sok erő vagy kábítószer szükséges.” MÁRAI, *A teljes napló 1950–51.* 170.

17 MÁRAI, *A teljes napló 1952–53,* 295.

18 „Gyalázatos depresszió. Valószínűleg testi állapot okozza. Szégyellem, de így van.” 1970–73. 353.

19 MÁRAI, *A teljes napló 1950–51.* 243.

20 „Többet olvasni. Módszeresebben olvasni. Minden pillanatban olvasni. Ilyenkor, amikor az olvasási lehetőségekre és mulasztásokra gondolok, megdöbbenem érzem, milyen rövid az élet. Őszintén nem sajnálom azt, amit nem éltem meg – de sok mindent sajnálok, amit nem olvastam.” MÁRAI, *A teljes napló 1952–53,* 28.

21 MÁRAI, *A teljes napló 1946,* 96.

22 Hans Ulrich GUMBRECHT, *A jelenlét előállítása, Amit a jelentés nem közvetít.* Ráció Kiadó, Budapest, 2010. 22.

mit érdemes ide-oda cipelni az óceánok felett. Azt hiszem, semmit.”²³ Elfogadja kiszolgáltatott egzisztenciális helyzetét, semmire sem vágyik, a „haza” „hordozható” alakot ölt: „Ha összeszámolom, közel 80 év alatt többet éltem idegenben, mint Magyarországon, és soha nem éreztem magam a »haza« légkörében, amikor Magyarországon éltem. Mégis, számomra is volt egy »haza«, de valamilyen portable, összehajtható és becsomagolható, kiegészítő magammal vihető haza – egy vers, egy kapualj, egy arc, egy táj, mindenképp egy kevés. Ezt a kiegészítőbe csomagolt hazát cipelem a földrészek között.”²⁴

Az idegen világhoz való viszonyulás módja elsősorban jelenléteffektusokon alapul, s a rezonancia hiánya jelenlétevesztéshez vezethet: „Amerikában fokozottan, teljesebben erős a veszélyérzet. A kietlenség világa ez. Belülről nagyon nehéz menedéket építeni, ahol meghúzódhat az ember. Ha nincs közünk a világhoz, nincs közünk önmagunkhoz sem. Ez nagy veszély.”²⁵ A kivándorolt elsősorban az érzékeivel sajátítja el, fogadja be külföldi tartózkodási helyén a testével érintkező anyagszerű környezet, az éghajlat, az ételek, a bor, a kávé, az illatok, az ízek, a szagok, az érintések – Nápolyban az utcai cipőtisztító vagy New Yorkban az önkiszolgáló mosoda – hatásait. Márainak a világ dolgaihoz való viszonya ingadozik a jelenlét- és a jelentéshatások között.²⁶ Fiatal, életre- és szemrevaló nápolyi bejárónőjükéről tárgyyszerűen megállapítja, hogy a házimunka mellett egyébként az ősi foglalkozást űzi. Márai nem helyezkedik bele a másik ember lelki világába, elsősorban a vonzó alak látványa hat az érzékeire. A helybeliek gyakorlatias magyarázatával tér napirendre afölött, hogy a többgyermekes, egyedülálló fiatal nő kénytelen áruba bocsátani a testét, egyszerű jövedelemkiegészítésnek tekintve a prostitúciót. A naplóíró köztes helyzete poétikai következményekkel jár: a jelenléthatásokat *narratív előadás* formájában, előtérben jeleníti meg, a jelentéshatásokat a szereplő *elbeszélt tudatának* a mérsékelt értelmezésével, mintegy az elsődleges testi érzékek háttéréként. A naplóíró előnyben részesíti a jelenségek elbeszélését, a megjelenítést a fogalmi elvonatkoztatással, a dolgok reprezentációjával és a tudat ábrázolásával szemben. Megismerni vagy érzékelni a világot, értelemmel elsajátítani (vagy) érzékek által befogadni? Általában fenntartással él a tanító célzatú, példázatos történetekkel szemben, amikor a szövegteret a nevelő hatást szolgáló művészi eljárások uralják, a jelenlét rovására. Márai nem látott feloldhatatlan ismeretelméleti ellentmondást *tapasztalat* és *érzékelés* között. A jelenlét előállításának irodalmi formáit értelmezte. Olvasóként rámutatott arra, hogy a vers nyelvi közegében anyagszerű jelek (látható és hallható érzéki hatások, szövegkép, ritmus, rím) és szellemi jelentések között állandó közvetítés zajlik: Ezra Pound „a század egyik legjobb költője volt – még inkább fermentum, mint költő. ... A Cantos az emberi tudat szögyökereit ásta ki a nyelvekből, a kínaiból, a provençalból,

23 MÁRAI, *A teljes napló* 1978–81, 107.

24 MÁRAI, *A teljes napló* 1978–81, 64.

25 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 232.

26 Vö. GUMBRECHT, *A jelenlét előállítása, Amit a jelentés nem közvetít*, 8.

a héberből. Rekedten, örülten énekelt, kántált egy éneket, aminek tartalma, értelme a Szó volt, az ősi Szó.”²⁷

Idegen környezetben, különösen Dél-Olaszországban felerősödik a naplóiíró érdeklődése az „anyagiságok” különféle formái iránt, s ez bizonyos mértéken túl veszélyezteti a reflektált viszonyulást igénylő alkotómunkát. Miután Márai tudatosítja, hogy az érzéki hatások „öntudatlan” befogadása a szellemi összpontosítás rovására történik, kiszakítja magát az andalító környezetből: „Ez a három és fél év Itáliában, a Posilippón, életem legnagyobb ajándéka volt. Mindent szerettem itt, és tudtam, hogy a maguk módján ők is elfogadtak, a délolaszok.” ... „De el kellett válni – miért is? Talán van még néhány évem, amikor tudok dolgozni. Ezt a néhány évet a mi helyzetünkben – otthon és haza nélkül, ég és föld között – józan ésszel nem illett a morfiumedes posilippói állandósult nyaralásra pazarolni.”²⁸ Az anyagszerű környezetnek és a közlés technikai feltételeinek az íráshoz való viszonya a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt foglalkoztatja Márait: „Meg kell tanulnom újra tollal, kézírással írni. Ebben az üvegházban, ahol minden szem átkukucskálhat a falakon, nem lehet az esti órákban írógéppel dolgozni. Egyáltalán, meg kell tanulnom újra írni.”²⁹ Márai természetesen érdeklődést tanúsít az írás története iránt, kettős értelemben: összekapcsolja az írás technológiájának kérdését a materiális jel fenomenális olvashatóságával: „azt hiszem megértettem: »toll« nélkül nem lehet írni ... és elővettem a régi, kis tollat. Ezeket a sorokat ezzel a bizalmas, meghitt, ismerős tollal írom. Egy esztendeje először érzem, hogy »írok«. Úgy írok, ahogy lélegzem, gondolkodom ... nem egy szerszám segítségével rögzíték valamit a papíron, hanem megínt a kezemmel és az eszméletemmel írok ... a toll ... nem szerszám, hanem testrész”, mondhatni hatodik ujj.³⁰ A nyomtatott szöveg érzéki felülete önmagában nem közvetít értelmet, de a jelentésképződés összetett folyamatába bevonódva korlátozza a rögzített, jobbára közhelyszerű értelem megelőlegzését: „Fiatal magyar költő verseskönyve: Major-Zala Lajos, Fémember az áramkörben. 40 éves (miért »fiatal«?...). Húsz éve él emigrációban, Svájcban. Formális, tipografikusan nyakatekert versekben néha egy értelmes, őszinte sor. Például, amikor a gépeket védi, mert a gépekben energia van ... Az általános sopánkodás közepette, amely jajongja, hogy a Humánust elpusztítja a Gép, ez őszinte nosztalgikus valóság: lehet, hogy a Gép, amely veszélyes és pusztít, új humánusot is termel.”³¹ A szöveg irodalmi olvasásának köszönhetően Márai nem egyszerűsíti le emberi természet és technika viszonyát gép és humánus egymást kizáró ellentétére.

A közvetlen érintkezés erős köteléket alakít ki a környező világgal idegen közegben, melyről a test eleven emlékezete tesz tanúságot. Dél-Olaszországból Amerikába költöznek, s amikor a rádióban egy nápolyi dalt énekelnek, Márai nevelt fia sírva fakad, ott jobb volt: „Megnyugtatom, hogy visszamegyünk. De ebben nem vagyok egészen biztos. ... De az biztos, hogy számomra igen nagy baj

27 MÁRAI, A teljes napló 1970–73, 325.

28 MÁRAI, A teljes napló 1952–53, 53.

29 MÁRAI, A teljes napló 1952–53, 83.

30 MÁRAI, A teljes napló 1952–53, 226.

31 MÁRAI, A teljes napló 1970–73, 18.

lesz, ha belátható időn – úgy két éven – belül nem lesz egy Európa, ahová visszamehetek.”³² Az énekhang, anyagi tényezői által sajátos módon megéri a hallgató testét. Márai pályáíve hosszabb kulturális változásfolyamat részeként is felfogható, mely végeredményben a jelenléthatások fokozatos eltűnése felé vezet, amelynek következtében felerősödik a jelenlét iránti olthatatlan vágy. A jelenlét-hatások archiválására vállalkozó naplórót foglalkoztatják az emlékezet megőrzésének az új technikai lehetőségei: „Az 51-es naplóban az »Emlékezet«-ről írok, mi rögzíti az emlékeket. Sejtek vagy a »lélek«? A tape recorder című hangrögzítő találmány egyféle technikai válasz erre a kérdésre. Ez a keskeny, barna szalag láthatatlanul, külső jelek nélkül, elektromagnetikus erővel rögzíti az emberi hangot. Lehet, hogy az »emlék« is ilyen elektromágneses rögzítés az emberi agyban. A tape recorder szalagja egy idő – mintegy öt év – után megszűnik »emlékezni«, a mágneses kötőző erő elillan. Mint a lélekből az emlék.”³³ Márai tizenkilencedik századot idéző képes beszédmódja emberi tulajdonságokkal ruhazza fel a hangrögzítőt, életjelenségek hasonlóságára alapozva értelmez huszadik századi technikai vívmányt. A nemzet a nyelv emlékezetében él: „egy ország talán igazában nem is más, mint ami egy versben vagy egy nemzet lelkében képzetként él belőle. Minden más mozgó, elmosódó, változó. Magyarország talán ez a sor: »Ó, lassan szállj és hosszán énekelj, haldokló hattyú, szép emlékezet...« Ez a valóság. Minden más ködkép, elillan az időben.”³⁴ A napi feljegyzés esélyt ad arra, hogy az én emlékezete és a megőrzésére hivatott nyelv ne enyésszen el: „biztos csak az, hogy a magyar nyelv a legerősebb kötés az életemben, minden más köd és lidérc. (...) [N]em vágyom különösebben »haza«. Csak a nyelvbe vágyom haza.”³⁵ Hazatalálni az anyanyelvbe – a honvágy különös változata ez a napló tanúsága szerint: „nem egy »haza« után vágyom, hanem egy szókép, egy jelző, egy szemvillanás után. Ez a másik »haza«.”³⁶ Márai fél századon át éberén figyelte, érzékeli-e a szavak jelentésárnyalatait. Folyamatos erőfeszítést tett azért, hogy megőrizze az anyanyelv jelenlétét és eleveenségét az idegen nyelvek napi használata közben. „A napot magyarul kezdem (Biblia, Arany, Vörösmarty), angolul, németül vagy olaszul folytatom, (Shakespeare, Goethe, a reggeli újság) (...) megtoldva franciával (...) Babel tornya a száműzetés nyelvi zűrzavarához képest egy jól szervezett Berlitz-iskola lehetett.”³⁷ Szó és értelem aszimmetriája mutatkozik meg a napló nyelvhasználatában, amely idővel egyre régebbivé válik saját koránál. Márai írása ugyanis megőrzi a két háború közötti időszak nyelvállapotát. Az anyanyelvi közegből kiválva ismételten átéli a nyelvfeladás fájó tapasztalatát: nem jutnak eszébe szavak, illetve nincs tisztában némely kifejezés értelmével. Romlik a nyelvérzéke: „Tisztába írom az »Erősítő«-t, és mindig újra elképedek, milyen más egy szó értelme, ha a helyezési érték megváltozik.”³⁸

32 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 107.

33 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 148.

34 MÁRAI, *A teljes napló* 1943–44, 262.

35 MÁRAI, *A teljes napló* 1950–55, 66.

36 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 399.

37 MÁRAI, *A teljes napló* 1950–51, 403.

38 MÁRAI, *A teljes napló* 1974–77, 83.

A vakság retorikája mutatkozik meg a „tisztába írom” alakzatban, amelyet nem tud egyidejűleg olvasni a nyelvtisztítással bíbelődő író. Másfelől nyelvteremtőként Márai saját jelentéssel ruház fel fogalmakat, jelesül az anarchiát, amelyet az írói létezés feltételének tekint: *„Író, művész nem tud hűséges maradni önmagához, csak ha anarchiában él: minden és mindenki ellen, aki igényekkel közeledik hozzá.”*³⁹ A politikai anarchizmust, a 68-as diáklázadásokat követő akciókat ellenben élesen elutasítja. Márai egyéni szóhasználatában az anarchia ellenállást fejez ki minden egységesítő, szabványt alkalmazó tudásformával szemben: *„»Írni«, mi az? ... Tulajdonképpen mit akartam, amikor »írtam« valamit? ... A pálya végén, (ha ugyan pálya az írás) néha groteszk-közvetlen hangsúllyal megszólal ez a kérdés. Miért »ír« egy ember? Valamit el akar mondani az embereknek – de mit? Néha azt hiszem, ezt: tiltakozni és lázadni kell, mihelyst valaki vagy valakik az élet eleven, természetes rendjéből Rendszert akarnak csinálni. Ezt akartam elmondani, amikor »írtam«; mindegy, hogy mit és miről. Ez volt az én »témám«, mondanivalóm. Mások másról írnak, de minden írónak van egy témája, ami csak az övé, és örökké arról beszél, százféle változatban.”*⁴⁰ Márai írói szemléletének rendszerellenessége kapcsolatba hozható a modernitás hitelét veszített „nagy elbeszéléseinek” válságával, amely a huszadik század hetvenes éveire világossá tette, hogy érvénytelenné váltak az átfogó, központosított, egyetlen magyarázó elvnek alárendelt gondolati rendszerek, a felvilágosodás egyetemesnek tekintett értékei, az ember felszabadításának tervezete, az ész mindenhatóságába vetett hit s a történelmi haladás eszméje. Máraitól idegen a világ terhet magára vevő értelmiségi magatartása. Egyaránt veszedelmesnek ítéli a baloldal és a jobboldal evilági megváltástörténeteit. Csalóka ábránd azt hinni, hogy folyamatosan magunk mögött hagyjuk a múltat, mivel nem tudjuk leszűrni a történelem változásából azokat a törvényszerűségeket, amelyek cezúrárt jelenthetnének a kiszámíthatatlan történések sodrásában, s megvethetnék az alapját a történelem „megtervezésének”. A napló gyanús alakként örökíti meg Szolzsenyicint: *„A televízió közvetíti a jelenetet: a nemrégiben még (talán ma is) habzó szájúán »liberális« Harvard hallgatósa középpontjában ez a vándorpróféta arról beszél, hogy a Nyugat elmerül az élvezethajhászásban, felületes életörömökben, kényelemben tobzódik, nem hajlandó önfeláldozásra, aszkézisre; nem mondja, de abból, amit mond, következik, hogy a Kelet adja meg a század nagy perében a döntő tanúvallomást. Zubbonyt visel, Dosztojevszkij-szakállt, tehát jelmez és maszkot, mint gyakran az orosz próféták.”*⁴¹ Márai szerint nem létezik „emberarcú kommunizmus”, amelyet A Gulag-szigetcsoport emigráns szerzője színpadiasan követel.⁴² A naplóíró engesztelhetetlenül gyűlöli és megveti a kommunistákat: *„Dubcek – mielőtt letartóztatták, és állítólag elvonszolták a moszkvai tárgyalásokhoz, ezt kiabálta: »Ezt érdemlem én, aki egész életemben a Szovjetuniót szolgáltam...«*

39 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 200.

40 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 114–115.

41 MÁRAI, *A teljes napló* 1978–81, 54.

42 MÁRAI, *A teljes napló* 1974–77, 32.

– Igen, ezt érdemelte.”⁴³ E jelenet ismétlődik a naplóban.⁴⁴ Márai rendíthetetlen meggyőződése, hogy a bolsevizmus a legfőbb rossz, „ami valaha is a világra szakadt. Társadalmilag, gazdaságilag, szellemileg, erkölcsileg a legnagyobb zuhanás, amibe ember és társadalom belezuhanhat. Semmiféle egyéni áldozat nem sok azért, hogy ezt a rendszert megtagadja az ember.”⁴⁵ Szigorúan ítéli meg a nyugati baloldal szerepvállalását: Sartre, a „locsogó marxista irodalmár, aki »az osztály nélküli társadalomban« látja a »felszabadult író« jövőjét. Ez a szószátyár bölcselkedés megfertőzött egy értelmiségi nemzedéket, amely ma »baloldali«-nak hirdeti magát, és nem tudja, hogy az »osztály nélküli társadalom« (ami nincs, soha nem volt és nem is lehet, mert osztály nélkül csak tömeg van, nincs »társadalom«) az első, aki szemétdombra kerül: az író, akire a tömegnek nincs szüksége.”⁴⁶

Az író jelenlétét a szó általános és különös értelmében a jelölőhöz fűződő viszonya határozza meg. Márai nyelvszemlélete és írásmódja alapján korántsem egyértelmű, hogyan helyezhető el a modernségben. A naplóíró számára a nyelv elidegenedése, külsővé, másikká válása személyes tapasztalat volt. Az élő nyelvtől elszigetelve írta műveit, amelyek megjelenésük idején visszhangtalanok maradtak. A napló elvileg a lehető legkisebbre csökkenti az élmény és a kifejezés közötti távolságot, jóllehet külső esemény és lelki történés nem eshet egybe, viszonyukat az időbeli elkülönбöződés határozza meg. Márai esetében ezen túl az író személyiségét meghatározó elsődleges tapasztalatok forrásai korábbiak, mint a tőlük egyre távolodó napi bejegyzések ideje, ennek köszönhetően a *temporális aszinkronia* beiródik a teljes naplóba. Az érzékek mediális bázisa sokat változott ötven év távlatában. Márai elsősorban könyveket, napilapokat és folyóiratokat olvasott, de naponta hallgatott rádiót, és az ötvenes évektől kezdve televíziót is nézett, főleg hírműsorokat. Rendszeresen látogatta a filmszínházakat. Idővel vásárolt tv-t, magnetofont, fényképezőgépet és filmfelvevőt. Egyedi megrendelés alapján készített magának hosszú ékezetes Remington írógépet, de ragaszkodott ősrégi töltőtollához is. Alapvetően a könyvkultúra környezetében élt, a *könyvtár* volt az emigrációban számára a tájékozódás legfontosabb színtere. A napló a szellemi felülemelkedés közegét, a szabad és szuverén gondolkodás műveleti területét jelentette a legnehezebb egzisztenciális körülmények között, életének a mélypontjain is. Az anyagi összeomlás veszélye éveken át fenyegette. 1949-ben Lola bundájának az eladásától függ – s éppen Nápolyban –, hogy a hónap végéig ki tudják-e húzni. A kilátástalan helyzetben Márai utolsó pénzén beiratkozik a francia könyvtárba, hogy kölcsönözni tudjon. „Nem tudok másképp könyvet olvasni, csak otthon: nyilvános helyen az olvasás szemérmelenség.”⁴⁷ Márai teljes odaadással, szenvedélyesen olvas, *öt nyelven*. A könyvekről rendszeres beszámolókat készít: a szövegértelmezés folyamatos összpontosításra készíti. Az író bizonytalan tulajdon létezését illetően, ezért szinte folyamatosan újraolvassa

43 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 227.

44 MÁRAI, *A teljes napló* 1974, 38.

45 MÁRAI, *A teljes napló* 1950–51, 255.

46 MÁRAI, *A teljes napló* 1970, 187.

47 MÁRAI, *A teljes napló* 1949, 325.

a naplóját is. A jelenlét adományát hordozó naplóírás legfontosabb feltétele a szellemi erők összegyűjtése, az állandó készenlét: „akármikor jelentkezik a feladat hívása, rögtön dobjunk el mindent (...) s kezdjünk dolgozni”.⁴⁸ Márai számára a napló írása és újraolvasása együtt alkot olyan performatív tevékenységet, amely önmaga jelenlétének a megszilárdítására irányul: az ő helyzetére vonatkoztatva írás és olvasás eseményként tételvezethető a tanúságtétel történése. Ez az értelmezés a tanúságtételt az irodalom egyik funkciójának tekinti. Márai időről időre megerősíti írásterveit, személyes fogadkozásokkal cselekvésre sarkallja magát. „A »Napló 58–65«-öt ezen a nyáron nyomdába adom. Aztán dolgozni kezdek, megírom »Canudos«-t és a »Föld, Föld,«-et.”⁴⁹ Gyakran él közvetett önfelszólítással, az írásnak alárendelt életszabályok, magatartást vezérlő alapelvek jelmondatzerű megfogalmazásával: „Hidegen és elszántan élni,”⁵⁰ máshol: „Az ember viseljen el mindent.”⁵¹ Blanchot azt mondja, hogy nem él, és az írás abszolút értelmében nem is ír, aki naplót vezet.⁵² Ettől eltérően Márai tünékeny jelenlétének a megszilárdítását remélte a naplótól, amelyet nem a szépirodalmi szöveg előcsarnokának tekintett. A naplóíró alakítja a korábbi jegyzeteit, áttemel máshonnan lényegesnek ítélt gondolatokat. Újraolvasva beleír, kiegészíti, módosítja a szöveget. Márai éppolyan rendszeresen írja, mint ahogy olvassa naplóját. Nemegyszer felülvizsgálja korábbi álláspontját, helyzetértékelését: „Az 1945-ös naplót olvasom. Igazam volt-e? Sok mindenben nem. Ez a harag, amellyel akkor mindent és mindenkit néztem, minden, csak nem igazságosság. A részletek megítélésében tévedtem, prognózisaim sokszor helytelenek, s amikor a magyar társadalommal vitázom, nem vagyok méltányos, sem igazságos. De az »egész«-ben igaza van ennek a naplónak. Arra, ami történt, nem lehetett igazságossággal felelni; csak haraggal és szenvedéllyel.”⁵³ A teljes napló – Plutarkhosz kifejezéséhez folyamodva – ethopoiétikus szerepet tölt be, az egyik lényeges rendeltetése „az igazság éthosszá történő transzformációja”.⁵⁴ Előfordul, hogy életének elfeledett mozzanatai világosodnak meg előtte a napló újraolvasásának köszönhetően: „Tegnap elvittem a helybeli üvegeshez azt a fényképet, amely apámat ábrázolja 1897-ből ... az utánam küldött ládából most ez is előkerült. ... este kinyitom az 1947-es naplót, és ... olvasom, hogy ez a fénykép, amelyről tökéletesen elfelejtkeztem, és fogalmam sem volt, hogyan, mikor került hozzám, – 1947-ben, egy budapesti könyvkereskedésben idegen emberek jóvoltából letét volt számomra.”⁵⁵

48 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 182.

49 MÁRAI, *A teljes napló* 1967, 86.

50 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 10.

51 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 19.

52 Maurice BLANCHOT, „A napló és az elbeszélés”, ford. Z. VARGA Zoltán, *Kalligram*, 7–8. (2001), 11–18.

53 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53. 203.

54 Michel FOUCAULT: *Megírni önmagunkat.* (ford. KICSÁK Lóránt) In: *Uő: Nyelv a végtelenhez.* Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Debrecen, Latin Betűk, 2000. 333.

55 MÁRAI, *A teljes napló* 1970–73, 178.

A teljes napló jelentésrétegei

A roppant terjedelmű, szerkesztetlen szövegfolyam ellenáll a könnyű áttekintésnek.⁵⁶ Alapvetően négy rétege van: az elsőt a rendszeres olvasmányokról készített jegyzetek képezik, a második, a közelmúlt magyar történelméről szól, a harmadikhoz a személyes emlékezet, a negyedikhez a befogadó ország kultúrájának az elsajátítása szolgáltatja az anyagot. A naplónak nincsenek élesen kirajzolódnó belső korszakai, melyek alapján időhatárokat lehetne kijelölni.

A *teljes napló* jelentős részben *olvasmányokról* készített feljegyzéseket tartalmaz, bizonyos szövegek így mélyen a lélekbe vésődnek. Márai az eredeti nyelven idéz, magyarul fűzve magyarázatokat a latin, angol, német, francia, olasz textusokhoz, amelyeket felkínál újbóli megfontolásra a napló olvasójának. E szemelvények és kommentárok az író közvetett személyességének a hordozói. A citátumok tárgyköre változatos, egy részük kapcsolódik a *hiüpomnémata*, az emlékeztetőül szolgáló egyéni feljegyzés ókori hagyományához, amelynek készítője arra vonatkozóan gyűjtött példákat és érveket, miként legyünk úrrá önmagunkon és hogyan jussunk túl nehéz élethelyzeteken. Márai teljes naplójában az írás és az olvasás tevékenysége tehát szétválaszthatatlanul összekapcsolódik. Márai teljes naplója *többynyelvű* a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt. A fordítás több szinten zajlik folyamatosan: először az idegen nyelvek és a magyar között, másodsor az anyanyelven belül. Így nemcsak az idegenben mutatkozik meg a saját jelenléte, hanem a sajátban is az idegen kifejezőereje. A megfontolt fordítás lényegi tapasztalata, hogy mindig marad valami kimondatlan, amely nemcsak a grammatika terhére róható, de a nyelvben már mindig ott munkáló különbség következménye is. A naplóíró és az olvasó nemkülönben, mindvégig belső fordítást hajt végre, kifejezéseket helyez át, kölcsönviszonyokat tár fel a tanúságtétel, az adomány, a nyelvi esemény és az irodalom között.

Márai az írásban egybegyűjtött⁵⁷ olvasmányokból teremt magának szellemi múltat, mivel a jövő felé nem fordítja megjelölhető cél, s állandónak csak az idegenben élés állapota mutatkozik: „Az út Münchenbe és vissza. Hálókocsiban. Végigolvasom. A betű még mindig jobban érdekel, mint a táj. Egy tájleírás többet mond nekem, mint a táj, melyet leírtak.”⁵⁸ Márai olvasmányai „Egy kihunyó

56 Kittler *mintázatfelismerésről* beszél az egészében átlátható, illetve a határtalan érzékelését bővítve a techno-mediális korszakban. A könyvkultúrához kapcsolódó „mintázatfelismerés” a nyolcezer lapra rúgó napló olvasásában is ott munkál: ismétlődő alakzatok kiemelése, újrendezése, egészbe illesztése és felruházása jelképes értelemmel, efféle műveletek keretezik a jelentésrétegek feltárására irányuló értelmezést.

57 Seneca intelme szerint emlékeztetőre azért van szükség, mert a mértéktelen olvasás önmagában szétszórta tesz: „Szétforgácsol a könyvek sokasága.” Seneca *Erkölcsei levelek*. (KURCZ Ágnes fordítása). Európa Kiadó, Budapest, 1975. 1. lev. 7. Márai gondosan rendszerezte, áttekinthető formában tárolta a naplófeljegyzéseit: „Az index mutatása szerint megkeresem a jegyzetet, amely tizenöt, húsz év előtti benyomásokról, olvasmányokról ad hírt – mit mond ma számomra ma ugyanaz a benyomás, olvasmány, fenomenén. Legtöbbször ugyanazt: de a kifejezőmódom ma szikárabb, tömörebb, mint volt húsz évvel ezelőtt; igaz, a régi jegyzetek színesebbek, a hasonlatok spontánabbak, plasztikusabbak.” MÁRAI, *A teljes napló 1970–73*, 253.

58 MÁRAI, *A teljes napló 1950–51*, 405.

műveltség emlékeihez⁵⁹ kötődnek, fenntartva a tiszta szellem megnyilatkozása iránti vonzalmát: „*Valéry: A lélek és a tánc. A ritka írások egyike, melyek rögtön, az első szóval kiemelik az olvasót a köznapi gondolkodás térfogatából, a lélek lebegni kezd e sorok olvasatára, igazi súlyát érzi. (...) Több, mint a vers és a próza; ez már a dallamos Gondolat.*”⁶⁰ Rendszeres olvasmányainak szövegvilága felett Goethe és Krúdy ikercsillaga áll. Márai azt állítja, filozófiát nem olvas, holott sok kortárs bölcselőre hivatkozik, forgatja Jaspers, Sartre, Lacan, Braudel munkáit. A létezés és a szavak céltalanságáról elmélkedve beszámol a *The Times Literary Supplement* összeállításáról, amely Samuel Beckett hatvanadik születésnapja alkalmából jelent meg, tanulmányozza a párizsi Joyce-szimpozium anyagát a hetvenes években, s kiterjed a figyelme a pszichoanalízis újabb fejleményeire is.

Tudvalévő, hogy a lélek elszakadása a bizonytalan jövőtől – a Máraihoz oly közel álló – sztoikus és epikureus életfelfogás hagyományához kapcsolódó gyakorlat. *A teljes naplóban* Márai nem tud elszakadni *Magyarország történelmi múltjának* a gondjaitól. Az író rendíthetetlen nyugalommal viseli el, amit a sors rárótt. A szó szoros értelmében elveszti az otthonát, s átvitt értelemben a hazáját, mielőtt elhagyja Magyarországot: „*Számomra Trianon trauma volt; fél életem át kínlódtam vele. Már nem az. Az igazi trauma számomra nem az a Magyarország, amely elvesztett – a történelmi –, hanem az, amely megmaradt.*”⁶¹ Márai mindig talált módot arra, hogy szembemenjen az árral, s tevőlegesen fejezze ki viszonyát a saját befolyását meghaladó eseményekhez: „*1944. április 4-én, mikor elrendelték a sárga csillag kötelező viselését, szegyenemben lehúztam ujjaimról apám címeres gyűrűjét, és egy fiókba dobtam: nem akartam »megkülönböztető jelvényt« viselni egy időben, mikor mások szegyenfoltot viselnek.*”⁶² Márai élesen elutasítja a történelmi bosszút az elszenvedett szörnyű veszteségekért. Szilárd meggyőződése, hogy súlyos hiba eltekinteni az egyéni felelősségtől, mert igazságot és jóvátételt nem szolgáltathat a kollektív bűnösségre alapozott büntetés.

Márai magyarságképe felkavaró. Úgy látja, hogy a modern nemzet megteremtésére irányuló valamennyi kísérlet kudarcra ítélt: „*mennyire ugyanaz a törés kísért minden nemesebb magyar lélekben, Vörösmartytól és Széchenyitől minden magyarban, aki egy törzsből nemzetet akart faragni, s egy napon megtudta, hogy az anyag, mellyel munkálnia kell, nem alkalmas erre a feladatra.*”⁶³ Márai szabadelvű, független szellemi irányultsága, egyszerre nyitott és értékőrző magatartása, többszörös kötődése meghatározó jelentőségű a hagyományokhoz fűződő viszonyában: „*Emlék apámról. Liberális volt és konzervatív. Nemzedéke legjobbjai ilyenek voltak, de soha nem lehetett biztosan tudni, inkább liberálisok, mint konzervatívok, vagy inkább konzervatívok, mint liberálisok. Az idő, ami az övök volt – a kiegyezéstől az első világháborúig –, most már úgy tűnik, mint a béke, méltányosság és prosperitás*

59 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 244.

60 Uo.

61 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 259.

62 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 92.

63 MÁRAI, *A teljes napló* 1947, 183.

ideje.”⁶⁴ A polgárság értékeinek védelmezője egyaránt elhatárolódott a politika két szélső pólusát képviselő táborból: „Az intellektuális, polgári baloldali bolsevista éppen olyan tűrhetetlen jelenség, mint a »jobboldali keresztény magyar úriember«. ”⁶⁵ Öntörvényű történelemszemlélete nehezen kisajátítható (mi több: megosztó) személyiséggé teszi Márait: „a munkaszolgálatosok, a zsidótörvények, a politikai üldözöttek, most a keresztény Bé-listások ... Tíz éve mindig ugyanaz. S még sokáig nem lesz vége. S mindig igazságtalanság, kegyetlenség és agresszió. Mikor elmegyek, érzem, mint hatalmasodik el bennem a szolidaritás az osztály iránt, amelyhez tartozom, amely tele van hibákkal, talán bűnökkel is, amelyet lehet bírálni és megítélni, de egyetlen más osztálynak sincs joga a szemétdombra dobni, mert senki nem ártatlanabb.”⁶⁶ A demokratikus érzületű és gondolkodású polgári réteg hiányát rövid távon nem lehet pótolni: „Az angoloknak és franciáknak, a svédeknek és a dánoknak is százötven év kellett a demokráciához. Ahogy nincs Blitzkrieg, úgy nincs Blitzfrieden sem.”⁶⁷ Akadnak vállalhatatlan mondatok is a teljes napló szövegyamában, de körültekintően olvasva, ezek között található több, a kéziratban Márai által áthúzott szövegrészt, amelyeket a szerző minden bizonnyal azért helyezett törlésjel alá, mert nem tekintette őket a sajátjának.⁶⁸ Ahogy én látom, Márai kétségbeesett kirohanásai nem hatálytalanítják a legnehezebb történelmi időkben tanúsított példaadó szellemi magatartását: „Ha minden vád igaz lenne, amit valaha is a zsidók ellen harsogtak: akkor is velük kell tartani minden embernek, aki még valaha embernek akarja nevezni magát: mert szenvedésük minden elképzelést meghalad.”⁶⁹ Márai következetesen elutasít minden származási alapú megkülönböztetést. E vétség miatt marasztalja el Churchillt, idézve leveleiből az inkriminált részt: „»a jövőben a flottánál nem 'tisztá angol' származású ... hivatalnokokat is lehet alkalmazni, de 'ne túl sokat'« – írja. Ez a felkiáltás Churchillt, minden emberi erejével, visszadobja azok közé, akik miatt a világ olyan, amilyen.”⁷⁰ Nemzeti azonosságtudatának a megrendülésével magyarázható, hogy javíthatatlannak ítéli a mintaadó magyar uralkodó rétegek jellemhibáit: „Magyarország a hamis tekintélytisztelet áldozata. Itt minden mesterséges tekintélyt tiszteltek, s mindenki gyanús volt, aki hirdetni merte, hogy nincs más tekintély, csak az értelem, a tehetség, a minőség és a nagylelkű jellem tekintélye.”⁷¹ Úgy látja, nincs, ki a polgárság kultúraalkotó és kultúrahordozó örökébe lépjen, ezért juthatnak műveltségellenes erők szerephez hosszú időre odahaza: „Magyarország balkanizálódását (...) csak öntudatos, művelt polgárság tudja megakadályozni, tehát egy emberfajta, amely nálunk teljesen hiányzik. Az elmúlt huszonöt év kontraszelekciója tudatosan szorította hátra a kísérleteket, melyek demokrata középosztályt akartak nevelni – mindenki gyanús

64 MÁRAI, *A teljes napló* 1982–89, 234.

65 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 93.

66 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 265.

67 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 193.

68 MÁRAI, *A teljes napló* 1982–89, 227.

69 MÁRAI, *A teljes napló* 1943–44, 323.

70 MÁRAI, *A teljes napló* 1949, 409.

71 MÁRAI, *A teljes napló* 1943–44, 235.

volt, zsidóbérenc vagy titkos bolsevik, aki demokrata nevelésről szólott. Most pontosan ez a réteg hiányzik.”⁷² Márai számára a műveltség jelentette az otthon, ami elveszett: „huszonöt éven át egy társadalom megtagadta a műveltséget. A többi csak következmény”,⁷³ „többet ... követelni, csak a származás és osztályhelyzet alapján s a műveltség akarátának erőfeszítése nélkül: ez a magyar per.”⁷⁴ Lesújtó véleménye van a magyar „neobarokk úrhatnamság”-ról, amely a huszadik század nyugati kultúrájában elmaradott, s joggal lenézett jelenségnek számít: a „levantei túllőttözködés, túlluraskodás ... ez valóban nevetséges. De ez a réteg tartja kezében a hatalmat, ez diktálja az ízlést, divatban, irodalomban, politikában. Övék a felelősség; s a nemzete, amely ezt túri.”⁷⁵ Márai alapvető meggyőződése, hogy személyes felelősséggel tartozik minden magyar a hazai életminőségért. Túlfűtött kirohanásai a kommunista rendszer ünnepeit íróival szemben vég nélkül ismétlődnek a naplóban.⁷⁶ Lekicsinyülő megvetéssel beszél az „állam kitarítottjairól”.⁷⁷ Márai felháborodva jegyzi fel, hogy a kitelepített svábok házaiba beköltözők között akad író, „szellemi ember, akinek van gusztusa befeküdni egy ágyba, amely még nem hűlt ki egy család melegétől – ez az, amit nem értek. Pontosabban, ez az, amit most már értek”⁷⁸, „Ez az öreg, hiú és kapzsi író úgy hiszi, itt a pillanat, mikor a történelmi változás végül kárpótolja őt mindenért: egyszerre akar sváb házat, valamilyen rangot, s mellékesen apró állásokat is, mindent, amit megragadhat, zsebre tehet.”⁷⁹ A kivívott belső szabadság ellenállóvá teszi Márait a legnyomasztóbb körülmények szorításával szemben is. Államosítják a kiadóját, megfosztják a publikálás lehetőségétől, a szerzői önrendelkezés jogától, mindattól tehát, ami írói létezésének az alapja. Itthon raktáron heverő saját könyveikhez sem férhet hozzá. Kivándorlása előtt felkeresi Herczeg Ferencet: „elutazok, és nem térek vissza. Ő volt az egyetlen ember, akinek megmondtam ezt ... mindent elkövettem, hogy békén és csendben itthon maradhassak, a nyelven belül, amelyhez közöm van, a magyar nyelv atmoszféráján belül élhessek, akár szótlantul is. De nem akarok tovább maradni, mert félős, hogy nem engednek majd hallgatni. Bólintott, hogy ez az aggodalom jogos. – Én a te helyedben elmennék ... – De ne menj messze, – mondta csendesen – Maradj Európában.”⁸⁰ Nem marad az író számára itthon más nyilvánosság, mint a naplója, e különös státusú szöveg, amely a benne foglalt olvasó által nyilvános, kéziratba zártan viszont magánjellegű közlemény. Miután végleg elhagyja az országot, 1948-ban, a haza „hordozhatóvá” válik: „számomra is volt egy »haza«, de valamilyen portable, összehajtható és becsomagolható, kézitáskában magammal vihető haza – egy vers, egy

72 MÁRAI, *A teljes napló* 1943–44, 155.

73 MÁRAI, *A teljes napló* 1943–44, 336.

74 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 208.

75 MÁRAI, *A teljes napló* 1943–44, 136.

76 Márai a nyugati baloldal képviselőit talán még szigorúbban ítéli meg, mint a szovjet befolyási övezet országainak rendszerhű támogatóit. MÁRAI, *A teljes napló* 1970, 187.

77 MÁRAI, *A teljes napló* 1974–77, 14.

78 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 115.

79 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 126.

80 MÁRAI, *A teljes napló* 1950–51, 196.

kapualj, egy arc, egy táj, mindemből egy kevés. Ezt a kézitáskába csomagolt hazát cipelem a földrészek között.”⁸¹ Márai naplója minden érzelmességtől mentes: „Sok jó volt a »hazá«-ban. Csak, az utolsó években, mindenestől, nem volt már haza.”⁸² Rettenthetetlen lelki nyugalommal, fegyelmezetten, szenvtelen tartással fogadja az élet legnehezebb megpróbáltatásait: „Anyámtól négy hónapja egyetlen sor hírem sincs. Azt sem tudom, él-e vagy meghalt. Vagy deportálták?”⁸³ Alig maradt egy hónapra való pénze, nem tud utazni, ami a lételeme, amikor meghívják a rendezők, minden költséget vállalva Svájcba egy konferenciára, ahol Ortega és Benda ad elő, de nem megy el: „minden mély szolidaritás mellett, amelyet a magyarság iránt érzek, nincs lelki erőm kiállani a világ elé azok társaságában, akik ma a magyarságot a világ előtt képviselik”.⁸⁴ Idegenné vált az egykor otthonos világ, s a napló némely megfogalmazásában kísért a kollektív bűnösség gondolata, mely ellen tudatosan védekezik Márai: „A Borowski-támadás emléke nem szűnik kísérteni. A lidércálom. Az, hogy az Ember mindenre képes, határtalanul. Elment a kedvem, hogy még egyszer Németországba menjek; ez igazságtalan, valószínűleg nem is lesz így, de most valamilyen iszonyat van bennem... Egy népet nem lehet azonosítani a gazemberekkel – és a német nagy nép. De az ember mindig cinkos abban, ami történik, akkor is, ha áldozat, vagy éppen csak szemtanú.”⁸⁵ Olykor úgy tűnik, mintha nem lenne benne könyörület a magyarországi helyzetet reménytelennek láttató otthon maradt költők iránt: „Egy magyar verseskönyv, Pesten adták ki: Szép versek. Az év magyar lírai terméséből válogatás: nyolcvannál több költő poémái. A több száz éves angol irodalom évszázadokra visszamenően nem tud összeszámlálni nyolcvan költőt. A kommunista Magyarországon falkában teremnek a költők, minden évben futja egy antológiára való. A versek között ritka, amelyben szikrát vetne a »költészet«. Cinikus keserűség, kétségbeesés, undor, fásultság, reménytelenség, ez a versek hangja. Az alvilágból kiabálnak a lelkek, rekedten.”⁸⁶ Márai időnként elragadtatja magát, s a magyar társadalmat teszi felelőssé a lesüllyedésért. A Kortárs 1969. februári számát olvasva jegyzi meg: „A folyóirat közzé adja két népi demokratikus író nő elbeszélését... Mindkét írás megdöbbenítő. A hang, a nyelv, a jasszos és csatornaszagú kifejezőmód, a mondanivaló állatias, minden elképzelést megtetőző ordenárésága. Mintha az emberek ... abban a világban már nem is beszélnének másról, mint pénzről, gátlástalan, szemérmetlen kapzsiságról, aljas vádaskodási lehetőségekről, egymás pizkolásáról. Huszonhárom év a csatornában, egy társadalom elaljasodása; ez az elbeszélések hangja, tartalma.”⁸⁷ A fenti folyóiratszámban Hallama Erzsébet: Miből vannak az aranyhalak és Ágai Ágnes: Katakomba című novelláját olvashatta Márai. Mindkét írás kétségtelenül halmozza a fővárosban egyedül élő, függetlenségre törekvő értelmiségi nők szlenges fordulatait, de az irodalmi jelentőség megítélésétől elte-

81 MÁRAI, *A teljes napló* 1978–81, 64.

82 MÁRAI, *A teljes napló* 1950–51, 148.

83 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 104.

84 MÁRAI, *A teljes napló* 1949, 402.

85 MÁRAI, *A teljes napló* 1974–77, 343.

86 MÁRAI, *A teljes napló* 1978–81, 55.

87 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 293.

kintve Márai értékelése arról tanúskodik, hogy húsz év távollét után, az anyanyelvi környezet hiánya miatt egyszerűen nem érzékeli a szavak „napi árfolyamát”.

Márai kíméletlenül leleplezi a hatalommal együttműködő írók elvtelen önzését, hamis áldozati retorikáját, de szolidaritásáról biztosítja a rendszer ártatlan áldozatait: „*Figyelem a magyar értelmiséget, amint kéjes engedelmességgel engedi, hogy megint egyszer megerőszakolja a Hatalom; egyetlen havi fizetését nem hajlandó feláldozni a magyar középosztály elveiért, vállvonogatva siet belépni a Pártba, amelyet gyűlöl, de a Családért és a Baksisért kiszolgál. ... Ilyenkor mindig újra felmerül a hitleri idők jellemtelenségeinek és aljasságainak emléke, s nem tudom sajnálni ezt a társadalmat, amely soha nem tud továbbnézni az időben, mint elkövetkező elsejéig... Erre azt mondják: igaz, de nincs tartaléka ... Ez igaz. Nem kívánhatja senki a kis embertől, hogy egy emberöltőn át minden elsején hős legyen, szembehelyezkedjék a hatalommal, odadobja szűkös kenyereét... De más a kényszer és más a korrump alkalmazkodás.*”⁸⁸ Alkotói önállóságának megőrzése érdekében folyamodik magánkiadáshoz. A külföldi megrendelők 1949-ben arra ösztönözték, hogy hagyja ki kéziratának jellegzetesen magyar vonatkozású részeit. Márai idővel kénytelen ráébredni arra, hogy az anyanyelvi kultúra közegében megszólaló hang elvész vagy süket fülekre talál idegen nyelvre átültetve. Hang és jelentőség nem feleltethető meg egymásnak. A remekmű a „világirodalom” csendjét vonja maga köré.⁸⁹ Márai tragikusnak látja a magyar irodalom elszigeteltségét a világirodalomtól: „*Ezt a végzetet nem lehet csak magányos nyelvünk titokzatosságával magyarázni.*” Léteznek fordítások jelentős művekről, „*a magyar irodalom mégsem történt meg a világirodalomban. Azt hiszem, a nyelvi magány, a fordítók hiánya, mindez nem magyarázza ezt a siket, tragikus sorsot. Valószínűbb, hogy a magyar irodalom valahol, valamiben nem kapcsol a világirodalomhoz. Nevelésük nyugati volt ... de a mű, ez a csodálatos, gazdag magyar irodalom nemcsak nyelvében, hanem szellemében is magányos maradt, nem tudott szikrát vetni, mikor a világgal érintkezett.*”⁹⁰

Márai nem tesz különbséget a politikai és az üzleti hatalom között, mivel mindkettő korlátozza az írói függetlenséget: „*A szabadságnak ára van; például ez a kézműves könyvkiadás, öregem, úgynevezett irodalmi múlt után. Inkább így szólni még néha, mint engedélyezett pecséttel, a kommunista vagy a kommersziális kupecsek engedélyével.*”⁹¹ A piac egyetlen érdeke az eladott példányszám növelése: a „*»literary market« megakadályozza, hogy más is szóhoz jusson, mint a silány, a dilettáns és a korrup*”.⁹² Márai nem csak politikai értelemben hirdeti az írói szabadságot, üzleti elvárást sem hajlandó teljesíteni: „*Sok tehetséges író lemond a szabadságról ... Csak azt az író* becsülöm, aki becsüli a szabadságot, és megfizeti az árát annak, hogy szabadon írjon – vagy hallgasson.”⁹³ Naplófeljegyzéseinek vissza-

88 MÁRAI, *A teljes napló* 1948, 81.

89 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 27.

90 MÁRAI, *A teljes napló* 1947, 16–17.

91 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 248.

92 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 131.

93 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 372.

térő témája az amerikai média és külpolitika bírálata, mivel megítélése szerint az Egyesült Államoknak nem érdeke Európa megerősödése s a szovjet megszállási övezet országainak a segítése. A baloldal elítélésében nem változik a véleménye: „az amerikai hivatalos antikommunista politika szervezői eldöntötték, hogy ennek a nagy dialógusnak, a kommunisták által megszállott területek lakosságával folytatott párbeszédnek nyugati oldalról csak a »progresszív baloldal«-ról lehetnek szószólói, tehát a »csalódott baloldaliak«, a kiábrándult kommunisták, mert »azoknak hisznek«”.⁹⁴

A személyes emlékezetet illetően az idő kiterjedését emelném ki, amely egyedülálló a teljes naplóban. Az írásbeli megnyilatkozás bizonyos távolságot követel meg az elbeszélte történettől, ezzel szemben az átélt jelen inkább közelséget feltételez.⁹⁵ Márai írásmódja mintha megfordítaná ezt az összefüggést: az újraélt múlt közelségéhez képest a jelen távolinak mutatkozik. Az emlékezés ugyanakkor a jövőre irányul, amennyiben a jelenlét megszilárdításához segíti hozzá a naplóirot. Nem válik el élesen az „önarchiválás”, a mindenkori jelen eseményeinek rögzítése a múltba visszatekintő önéletrajzi elbeszéléstől a több mint négy évtizeden át vezetett naplóban. Márai gyakran emlékezik ugyanarra az időszakra, a vész-korszak történelmi megrázkódtatására, s annak a jelenig ható következményeire. Előfordul, hogy ugyanazt a történetet többször felidézi. Vas István „hajón kíséri Újpest felé az országúton, esőben hajszolt, menetelő öreg anyját, s aztán elveszti szem elől. S éjjel (azt) kívánja, hogy anyját lőjék agyon a nyilas sintérek az esős országúton. Emlékezem a menetekre. Lehet ezt elfelejteni? (...) Mit gondolnánk, cselekednénk mi, keresztények, ilyen élmények után? Irtózatos világ, irtózatos, megoldhatatlan, kibírhatatlan.”⁹⁶ Az ismétlődés elbeszélésváltozatokat eredményez. A különbség ott munkál a történethez kapcsolódó kommentárokban is, átértékelve az esemény példaértékét. Márai nem tud megszabadulni a meggyőzni vágyás gondjától, kényszeresen visszatér némely történelmi kérdéshez: az elszenvedett fájdalomkért a kárvallottak csak méltóságuk elvesztése árán vehetnek elégtételt az elkövetőkön saját eszközeikkel. Következtesen megkülönbözteti a megszállt és leigázott országot a hazától. A teljes naplóban akadnak efféle ismétlések a kiadott szövegek és a kézirat többszöri újraolvasása, s bizonyos részeinek a törlése után is, s ezek a visszatérő elemek különös nyomatékot kapnak. „Befejeztem 1945–52-es naplóim olvasását és jegyzetelését. Nagyon sokban tévedtem, fájdalmasan nincs igazam sok mindenben ... de az »egész«-ben, azt hiszem, nem tévedtem: így kellett élnem, nem tehettem, nem élhettem másképp. És nem kérem felmentésemet.”⁹⁷

A jelenlétvesztés hatással van a történelem értelmezésére, amely egy asszimetria feltételezésére épül – Koselleck fogalmai szerint – a múlt (a tapasztalati tér) és a jövő (várakozási horizont) között. Márai ismétlődést érzékel a történelemben, rossz kérdések, rossz válaszok és magatartások visszatérését. Márai történelmi

94 MÁRAI, A teljes napló 1967–69. 35–36.

95 Roland BARTHES, *La Préparation du roman I et II: Cours et séminaires au Collège de France 1978–1979 et 1979–1980*, (Paris: Seuil-IMEC 2003), 476.

96 MÁRAI, A teljes napló 1947, 108.

97 MÁRAI, A teljes napló 1952–53, 242.

tűnődéseinek végkövetkeztetése, hogy az ember nem tanul a múltból: „*Semmi nem változott, csak a szenvedés általánosabb, csak a kegyetlenség mélyebb és találékonnyabb.*”⁹⁸ Magyarország történelmi jelene és jövője el van Márái elől zárva, nem érzékeli azt a változó tapasztalati teret, amely befolyásolhatná jövőre vonatkozó várakozásait. Márainak nincs új látomása a történelem jövőjéről, ezért múlttól alkotott képe sem változik.

A több évtizedet felölelő napló vezetése időben széttagolt tevékenység, amely fokozatosan átalakul az író és az olvasó számára: a személyes gondolkodásban megnyílt területek, a közös szemléleti elemek, a visszatérő témák és hangulatok folytonosságot is teremtenek a rendre megszakadó szövegben. A napló bizonyos részei időközben megjelennek. A kiadások előkészítése során az író átfésüli, közbevetésekkel kiegészíti és megszerkeszti a jegyzeteit. A szöveg diszkrét elemekből áll, amelyeket nemcsak az író, de az olvasó is újraprendez, egybefűz, létrehozva saját konstrukcióját. A napló íráshasználatában az idő térbelivé alakul át. Az alapszerkezetet napi feljegyzések alkotják, amelyek sorozattá állnak össze. Az idő térbelivé válása a szó szorosabb értelmében is szervező elve Márái naplójának: „*New Yorkra nem tudok másképpen gondolni, mint »tartózkodási hely«-re: nem »éltem« ott, csak tartózkodtam. Több volt olyan, »amitől« tartózkodtam, mint az, amiben részt vettem.*”⁹⁹ Egy-egy életszakaszhoz az önkéntes száműzetésben egy-egy választott színtér kapcsolódik: Nápoly, New York, Posillipo, San Diego. Az idő- és térbeli viszonyok kölcsönös kapcsolatát meghatározza, hogy *idegen otthonok* köré rendeződnek a napi bejegyzések, amelyeknek sűrűsége és hossza változó. Rendszeresek a feljegyzések, de hónapok is eltelhetnek két bejegyzés között. A megjelent kötetek elbeszél idejének évszámok szerinti beosztása folyamatot alkot, de az elbeszélés ritmusa nem egyenletes. Egy-egy kötet terjedelme és a benne felölt idő között nagy az ingadozás. 1967–69, 379 lap, 1982–89, 383 lap. Közel azonos terjedelmet tesz ki két, illetve hét év feljegyzése. Az elbeszélés üteme a korábbi kötetben jóval lassabb a későbbinél.

A napló utólagos megszerkesztése megerősíti és kiemeli az összevont szöveg belső kapcsolódásait. A mű összetettségét ugyanakkor fokozza korszakokon átívelő időtávlátának köszönhetően a hatástörténeti helyzet megváltozása az elbeszéltek idejéhez képest, s az olvasó újraprendező munkája, melyet az összeillesztés határoz meg, követve a könyv olvasás hagyományát. Pontszerűség és folyamat feszültsége abból támad, hogy az olvasó élettörténetet alkot a napi feljegyzésekből, vagyis időfolyamattá alakítja át a napló „pillanatfelvételeit”, a kieső időszakokat pedig lélektani, poétikai vagy egyéb magyarázattal hidalja át. Márái, ahogy erről korábban már volt szó, rendszeresen újraolvassa jegyzeteit, de miután közlésre szánt naplót vezet, nemcsak a sorsdöntő események felidézésének és ismételt átélésének a vágya vezérli, hanem a művé alakítás szándéka. Az írás tökéletesítésének igénye tartós késztetés Márái számára. Nemcsak az őszinteség, a pontosság vagy a hitelesség a mércéje a szöveg minőségének, poétikai megfontolások is szerepet kapnak. Márái írása nem tartja elsődlegesen szem előtt

98 MÁRAI, *A teljes napló* 1943–44, 48.

99 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 131.

a tételes igazolhatóság, a nyomon követhetőség referenciális követelményét.¹⁰⁰ Gyakran megcsalja az emlékezete. Fenyő Miksa epés cikkének állításával szemben¹⁰¹ váltig állítja, hogy nem írt a *Nyugat*-ba, holott az *Egy polgár vallomásai* ott jelent meg először folytatásokban, három egymást követő számban, tizenkét részletben,¹⁰² s emellett két könyvismertetést is közölt.¹⁰³ Az is előfordul, hogy egyszerűen rosszul számolja ki, mennyi idő telt el valamely esemény óta: „Hideghullám. Mint 48-ban, amikor hőesésben elhagytuk a Mikó utcai otthont, elindultunk az emigrációba. Ennek huszonnégy éve”¹⁰⁴ – írja 1967-ben, tehát valójában tizenkilenc éve.

A bensőségesség és titkosság új keletű jellemzőivel nem határozható meg a teljes napló. Márai önmagára irányuló figyelme nem a személyiség belső világát tünteti ki, mintha fenntartással élne a testre és lélekre, külső megjelenésre és belső lényegre osztott személyiség képletével szemben. Márai az alá- és fölérendeltségek rendszerét működtető klasszikus modern én-felfogástól eltávolodva személyteleníti a naplót, megszünteti az én kitüntetett helyzetét. Személyes feljegyzései korántsem bensőségesek: ha a test emlékezetéről ír, elsősorban különleges érzéki tapasztalatokról számol be, alig érintve lelki rezdüléseket, mintha önmaga lényegét illetően túl volna az intimitáson. Nem rejti el gondolkodásának egyetlen mozzanatát sem, az önvizsgálatban egyfajta edzetségre tesz szert, ezért mindent papírra vet, és semmi sem képes eltéríteni, hogy kíméletlenül szembenézzen egykori énjével. Önkéntelen sóhajtásai, magához intézett, választ nem igénylő kérdései leplezetlenül személyesek: „Jó lenne még, néha, örülni valaminek”, „Viszontlátni, kit? ... Már majdnem mindenki meghalt, akit még reméltem viszontlátni.”¹⁰⁵ A gondolkodás, a megértés művelése az írás. Márai a napló olvasójának nem kínálja fel a bizalmas barát helyzetét, nem teremt meghitt körülményeket, hogy őszintén a befogadó tudtára hozza legbelső érzéseit, mert függetleníti magát minden külső elvárástól. Semmit sem szégyell, kendőzetlen nyíltsággal beszél szédületes ifjúkori kalandjairól, a húszas évek Németországában tett elképesztő érzéki felfedezéseiről, amelyeknek bizonyos részleteit az *Egy polgár vallomásaiban* nem bontotta ki. Az írás nem csillapítja, hanem felfokozza a test emlékezetével járó izgatott állapotot. Már időskorúnak számít, amikor az érzéki tapasztalat mással nem helyettesíthető, feltétlen értékét hangoztatja. A naplóíró

100 Az önéletírás és a napló megközelítése során Szávai János emlékeztet Ricoeur fogalmi megkülönböztetésére, amelyet a *Temps et récit*-ben alkalmaz, amikor fikció és történetírás viszonyát vizsgálja. Az olvasói elvárások szerint az önéletírás és a napló referenciái „egyszerre nyomkövetőek (référénces par trace), vagyis tételesen ellenőrizhetők és ellenőrizendők, és metaforikusak (référénces métaphorique), ami lényegében annyit jelent, hogy az autofikció is mű, mely teljes világot teremt.” SZÁVAI JÁNOS, „Irodalom, fikció, autofikció” In: MEKIS D. JÁNOS, Z. VARGA ZOLTÁN (szerk.) *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*, (Budapest: L'Harmattan, 2008) 29.

101 „Ignotus vezette be írásaimat a *Nyugathoz*, amelynek egyik »megbecsült munkatársa voltam.«” MÁRAI, *A teljes napló 1967–69*, 310.

102 *Nyugat*, 1934, 1–3. szám

103 *Török Gyula posztumusz könyve*, 1919. 12–13. szám; *Jules Renard naplója*. 1935. 12. szám

104 MÁRAI, *A teljes napló 1967–69*, 172.

105 MÁRAI, *A teljes napló 1967–69*, 186.

számára semmiféle tiltás nem korlátozza a testről szóló beszédet, a szexualitással kapcsolatban nem támad büntudata. A lelkiismeret-vizsgálat, az önmagához való viszony tisztázása, vagy más mentális feladat sem játszik elsődleges szerepet az emlékezet rögzítésében. Márai mindvégig meg volt győződve legfontosabb döntéseinek helyességéről, s egy pillanatig sem támadt kétsége afelől, hogy végleg el kellett hagynia Magyarországot: *„A szerepem otthon megszűnt, munkám elvesztette értelmét. Amíg az ország a Szovjet csatlósállama és a hazai bolsevisták kapzsi és kegyetlen rabló hadjáratának zsákmánya, magyar író még a létezése, az otthonmaradása tényével sem igazolhatja ezt a hazaárulást. Otthon oda fejlődtek a dolgok, hogy már hallgatni sem lehet; száműzetésbe kellett mennem, önként, családommal együtt. Nem élhettem egy országban, amely nem haza többé. Volt-e jogom elmenni? Igen. Én nem egy állammal, nem is egy társadalmi rendszerrel szerződtem, hanem egy hazával. Mégis, azt hiszem, nincs ennél nagyobb fájdalom. Néha fuldoklom, mint haláleset vagy végzetes szerelmi szakítás után fuldokolnak az emberek... Mindent elkövetni, hogy megmeneküljön az ország ebből a halálos veszélyből. Mit tehetek én? Dolgoznom kell, a hazámért, írni valamit, ami öregbíti hazám hírét a világban – ez minden, amit tehetek, akármilyen reménytelen is.”*¹⁰⁶

Az írásban létrejövő én megalkotott, de nem kerül kitüntetett helyzetbe, nem válik szervező középpontjává a szövegvilágnak. Az író nem hallgat a test gondjáról, az érzékiség s a szenvedélybetegségek átéléséről, az alkoholfüggőségről, a láncdohányzásról vagy az átmeneti drogfogyasztásról, de az intim belső világ pusztán az én egyik kiterjedése, a változó történelmi közegekkel, különböző kultúrákkal, nyelvekkel és olvasmányokkal kölcsönhatásban élő személyiség külső kapcsolatai mellett. Márai naplójának a különlegessége, hogy benne a személyes múltra visszatekintő emlékezés és a jelen idejű, én formájú feljegyzés egymásba olvad, de egyik sem korlátozódik a magánszférára, mind az önéletrajzi elbeszélés, mind pedig a napi események megörökítése túlhalad önnön műfaji határain. Egyfelől az esszé, az elmélkedés, másfelől a regény irányába.

Az érzékelés, az olvasás, a megértés előzetes feltételei gyökeresen megváltoznak az európai kultúrában a huszadik század második felében. Márai különböző kulturális jelenségek és helyzetek kapcsán gondolja el az ember világhoz való viszonyát, s a jelentésalapú kultúrákon belül az értelmezés változó feltételeivel és műveleteivel is foglalkozik. A Rosenberg házaspár kivégzéséről jegyzi föl: *„Amikor a halálra ítélt szülők a gyermekekkel találkoznak, a televíziós mutatvány képet vált és nagy gépkocsi reklámot mutat. Aztán megint a halálraítélteket és a gyermekeket. Amikor ezt láttam, megértettem, hogy az egész eszmekörnek, melyet »keresztény műveltségnek« neveztek ezer éven át, tökéletesen vége van. Valami más kezdődik helyette.”*¹⁰⁷ Erről a korszakváltásról tanúskodik a teljes napló: *„A »mi életünk« az a huszonöt év volt, 1914 és 1939 között. Olyan volt, amilyen – tele tévedésekkel, talán bűnökkel is –, de a mi életünk volt. ... A »mi időnk« egyszerre szűnt meg, egyik pillanatról a másikra – nem a halottak után halt az az idő, hanem önmagában pusztult el, átmenet nélkül és maradéktalanul. ... Lehet ezt »túlélni«?*

106 MÁRAI, A teljes napló 1948, 253–254.

107 MÁRAI, A teljes napló 1952–53, 217.

Csak úgy, ahogy mi élünk, az élő halottak.¹⁰⁸ Márai alapélménye az eltűnt idő, ahogy Proust mondja: „az a valóság, amelyet én ismertem, többé már nem létezett”. Márai ugyanakkor, megvonva a múlt század teljesítményeinek a mérlegét, kellő távolságtartással viszonyul az egyetemes hanyatlástörténetekhez. Felfigyel az úrkutatással megnyíló új tapasztalati terekre. A hang örök hiányának az átélését az újtechnika tette lehetővé, előtte nem volt része az ember világának: „A »fényhiány« és a »hang-hiány« más, mint a sötétség vagy a csend. Az ember fényben és sötétségben, lármában és csendben él: az univerzumban csak »hiány« van, nem emberi a térfogat.”¹⁰⁹ Jelenlét- és jelentéshatás feszültségét érzékeltetve úgy számol be bizonyos eseményekről, hogy a látottak értelmével nincs teljesen tisztában: „A televízió az »Apolló 9« visszaérkezését mutatja. Másfél órás helyszíni közvetítés, a Telstar, a mennyei tükör segítségével, egyidejűleg »live« – és a salernói szobában, mint mindenütt a világon, a néző megéli a visszaérkezés minden pillanatát –, amint megjelenik az úrhajó az óceán felett, tíznapos föld körüli keringés után, kibomlanak az ejtőernyők, vízre ereszkedik három utasával a gombaszerű szerkezet ... – és ez mind egyidejűleg. Nem tudjuk, mi a jelentősége és értelme annak, amit így látunk, de a látvány minden emberi elképzelést – a költők és a szentek vízióit is – meghaladja. Az ember birtokába vette a Földet, elindult az Úrben, legyőzte a távolságot és az időt... Az ember új feladatot kapott a világban. Ez az értelme annak, amit a televízió mutat, délután hattól hétig, csütörtökön.”¹¹⁰ Márai izgatottan kísérte figyelemmel a tudományos felfedezéseket, a technomédiumok gyors fejlődését, s bizakodva azt latolgatta, meddig terjedhetnek az ember szellemi képességeinek határai. Mesterséges testrészeknek tekintette a technika vívmányait: „A ravasz virágok, szellemes és zseniális hüllők, ... az állatvilág zsenije mind előrébb járt a fejlődésben, mint az ember, aki végül is utolsónak érkezett meg ... és amit most »fejlődésnek« nevez, majd mindig csak plágium, a radartól a rádióig leutánozza és protézisekkel pótolja azt, amit más elevenek előtte már megalkottak.”¹¹¹ A televízió élő közvetítéseit nézve az események egyidejű átélésének a hatásai foglalkoztatják: „Vietnam. Minden nap behozza a televízió – »live«, valóságosan, közvetlenül – a trópusi dzsungel háborús förtelmességeit. Ez az első alkalom a történelemben, amikor a kortárs – vacsora után, amíg csámcsog – egyidejűleg látva az iszonyatot, ami fiaival, apáival, tízezer kilométer távolban történik. A képeket átmenet nélkül követik a kutyaeledel ... hirdetések.”¹¹² A technika uralma alá hajtott világban az ember a közvetlenség látszatával igyekszik kárpótolni magát a jelenlét-tapasztalat hiányaért. Carson tengerről szóló filmje kapcsán a nyelv mással nem helyettesíthető médiumát magasztalja: „csak pillanatokra érezni a képeken át valamit a tenger végzetes poézisából, ami a könyvből mindvégig sugárzott. A Szó mégis hatalmasabb, mint a Kép.”¹¹³ A könyvkiadók s a vezető lapok,

108 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 230.

109 MÁRAI, *A teljes napló* 1970–73, 323. A „térfogat” Márai egyénien használt, gyakori kifejezése.

110 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 297–298.

111 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 138–139.

112 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 54.

113 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 329.

jelesül a *Die Zeit*, az olvasási szokások megváltozásával szembesítik Márait. A médiakonfigurációk versengő piaci igényeihez igazított elvárásait kíméletlen egyértelműséggel fogalmazzák meg: korunk elfoglalt gyorsolvasójának könnyen érthető, dísztelen nyelven, a tényközlésre szorítkozva kell írni. Márai vonakodva veszi tudomásul a nyelvi árnyalatok iránti kifinomult érzék elsorvadását, a nyelvi feleslegben figyelmesen elidőző olvasó korszakának a lezárulását, jöllehet egyéni írásmódja idővel változik, s a naplóban maga idegenedik el a rá jellemző ideolektustól, a „máraiságtól”: „Mi volt ez a »máraiság«, ami »iskolát csinált«, amit sokan utánoztak? Gyors képzetkapcsolások, bátorság, kimondani a fonákot, a meghökkentőt, meglátni a köznapiban a varázssosat és a groteszket egyszerre”,¹¹⁴ „nem bírom a hangját, öklendezem tőle: ezt a dallamos Márai-hangot, amely vége felé – két-három éve előtt! – igazán kintornaszerű volt már, nyekergően dallamos.”¹¹⁵ A napló mint mű irodalomként nyer Márai számára igazolást. Folyamatosan készülő szövegeire más tekintetével azonban nem tud nézni, mivel nincs olyan bizalmas olvasója, akinek a véleményére egyébként szüksége volna. Felesége L. monogrammal bukkan fel a naplóban, akiről ritkán, de mindig szeretettel beszél. Megemlékezik első találkozásukról, viharos egybekelésükről, kerek házassági évfordulóikról, együttérzően ír Lola baleseteiről, betegségeiről, de saját írói tevékenységével kapcsolatban egyetlen szó sem utal arra, hogy több mint fél századig tartó együttélésük során szoros szellemi közösség alakult volna ki köztük.

Az énárchiválás egyik rendszerének tekintett napló médiumérzékeny műfaj. A személyes történelem, a történetiség szellemtudományi értelmében nyilvánvalóan meghatározott. Az írás átfogó ideje több mint fél századot ölel fel, amelynek során változott a magyar nyelv és kultúra állapota, az irodalom művelésének anyagi, szellemi és intézményes feltételrendszere, s az a társadalmi-szociológiai közeg, amelyben Márai Magyarországon, illetve az emigrációban élt. Ki termeli a napi feljegyzésekben megformált ént? Személy vagy apparátus, esetleg mindkettő? A teljes napló anyagából kikövetkeztethető a megalkotottságnak az a nyelv-antropológiai felfogása, mely szerint az emberi tudat, akarat, szándék, indíték, autoritás összekapcsolódik a mondottal s a mondás feltételeivel. Az alkotótársnak tekintett nyelvnek az egyedi tulajdonságokkal, megkülönböztethető életúttal rendelkező ember fogalma felel meg: „nem mondok le az ékezetéről, s tovább keresek New Yorkban egy kézinyomdát, amely elvállalja, hogy a nevem ékezetes legyen. Ezt a két ékezetet meg kell mentenem, mert a személyiséget meg kell itt mentenem. Ékezet nélkül nem vagyok én.”¹¹⁶ Az én, az „egyedüli példány” önazonossága fokozatosan érvénytelenné válik a naplóban: „az embernek nincs neve többé, sem személyisége, sem sorsa: csak statisztikai adat”.¹¹⁷ Márai tünődik azon, hogyan változik meg az ember helyzete a digitalizáció korában: „Nyolcvankét évben az újdonságok. Az első telefon, első villanykörte. Az első autó, repülőgép. A rádió, televízió. Mindezt megéltam, láttam, hallottam és tapintottam. Egy könyv, most jelent meg (Robert

114 MÁRAI, *A teljes napló* 1970–73, 498.

115 MÁRAI, *A teljes napló* 1946, 70.

116 MÁRAI, *A teljes napló* 1952–53, 365.

117 MÁRAI, *A teljes napló* 1967–69, 163.

Jastrow: The enchanted loom), arról riadozik, hogy ebben a szilikonos korszakban az ember »obsolete« lesz, elavult. A számítógépek és robotok nemcsak többet tudnak tárolni, mint az emberi agysejtek, gyorsabban és biztosabban tudják felhasználni az ismereteket.¹¹⁸ Amikor megrendelést teljesít a Szabad Európa Rádiónak, felsejlik előtte, hogy az írásmű a gép, vagy a program módjára működő lejegyző rendszer terméke: „Most, hogy stopperórával és gépiesen kiszámított írásjelekkel írom minden héten a rádió számára a mondanivalóm, egyszerre honvágyat éreztem a kézírás iránt – s a naplóm iránt – (...) s azt a keveset, amit a hátralévő időben a magam számára még írni akarok, így írom ezen túl. (...) A másodpercmutató mozgatja előre, sietteti vagy lassítja a mondanivalót, a gondolat ritmusát.”¹¹⁹ A helyettesíthetetlenül egyedi jelentés előfeltételezésén alapuló alkotásmód és a mediális közeg, végső soron az ember és a technika feszültsége érzékelhető a teljes naplóban.

A szöveg irodalmi olvasása megőrizheti a naplót az életrajzi, kor- és eszméletörténeti kisajátítástól. A jelenlét adományának kiemelésével a fő hangsúly a performatív nyelvi esemény tanúságtételére helyeződik. A rétegzett mű észlelő megértése, reflektáló értelmezése és történeti olvasása fenntartja az esemény redukálhatatlan egyediségét, az eseménytől elválaszthatatlan meglepetést, esetlegességet és többértelműséget. Márai a tanúságtéví helyzetéből mondja el „saját történetét”. Személyes élményei elválaszthatatlanok a magyar történelemtől, önelbeszélése ennél fogva többféle elvárásnak is megfelel. Olvasható a huszadik század sorsfordító történelmi eseményeinek a krónikájaként és egyedülálló önkifejezésként, amely saját igazságra tart igényt.

118 MÁRAI, *A teljes napló* 1982–89, 37.

119 MÁRAI, *A teljes napló* 1950–51, 411.

Reichert Gábor

A kommunista sajtó Márai-képe (1945–1948)

Alig három hét telik el a második világháború európai harcainak befejeződése óta, amikor a Magyar Kommunista Párt immár legálisan megjelenő napilapjában, a *Szabad Népb*en megkezdődik a kultúrharc a „polgári”-nak bélyegzett művészet legkülönbözőbb irányzatai ellen. Horváth Márton *Babits halotti maszkja* című cikke az egyik legkorábbi olyan, komoly publicitást kapott sajtóbeli megnyilvánulás, amely híven példázza a kommunista kultúrpolitika távlati – bár a „népfrontpolitika” jegyében aztán ideiglenesen félretett¹ – elképzeléseit. Horváth az absztrakt képzőművészettől Molnár Ferenc színházán keresztül a „nyugati polgári demokrácia veteránjai”-ig lényegében mindent és mindenkit a „múlt kísértetei” közé sorol, ami és aki nem képes a kor valódi művészeti igényeinek kiszolgálására. Ennek a szerinte provokatív módon a múltba révedő magatartásnak Babits Mihály válik a szimbolikus alakjává, az élők közül pedig Márai Sándor kapja az elsőszámú bűnbak szerepét. Horváth már ebben a cikkében szót ejt az íróról:

A polgári írók legöntudatosabbja, Márai Sándor már nyilatkozik. Ígéri, hogy kiszáll az elefántcsonttoronyból és megírja „Egy polgár vallomásai”-nak harmadik kötetét. Hibátlan mondatokat mond a Dunába zuhant hidakról és az Alagút halottairól, akiknek ég felé mered a szemük. Szavai és mondatai szépek, mint a zöld és aranylő legyek, amelyek rászállnak a hullákra.²

1 A „népfrontpolitika” kulturális területen való kidolgozásáért felelős Lukács György 1945 májusában, a Horváth-cikk megjelenésekor nem tért még vissza Magyarországra. A *Babits halotti maszkja* jóval militánsabb hangot üt meg és jóval „vonalasabb” művészeteszményt vázol fel, mint az elkövetkező három év hasonló témájú, kommunista kultúrpolitikusok tollából származó szövegei. Horváth Márton írása a kultúrával kapcsolatos hivatalos pártálláspont kidolgozása előtt született, így történetileg, hogy „érvényessége” Lukács színre lépésével a fordulat évéig felfüggesztődött. Ahogy Domokos Mátyás Révai Józsefet idézve rámutat *Leltárhiány* című tanulmányában, legkésebb a Lukács-vita idejére nyilvánvalóvá válik, hogy a koalíciós időszak „népfrontos” kommunista kultúrpolitikájára kezdettől fogva átmeneti megoldásként tekintettek a párt vezető köreiben, „ami megmagyarázza azt is, hogy miért kellett a magyar írók java részének elhallgattatásával, az irodalmi élet intézményrendszerének »átállításával« [...] egészen a fordulat évéig várni”. Domokos Mátyás, *Leltárhiány*, Újhold-Évkönyv 1986/2., 284.

2 HORVÁTH Márton, *Babits halotti maszkja*, *Szabad Nép*, 1945. május 31., 5.

Ez a néhány mondat lényegében magában foglalja a kommunista kultúrpolitika 1945 és 1948 közötti Márai-ellenes sajtókampányának központi motívumait. Az „elefántcsonttorony” mint az író arisztokratizmusának és a néppel szembeni megvetésének bizonyítéka például már itt megjelenik, ahogy a „polgári író” kifejezés dehonesztáló értelemben való használata is. (Márai egyébként nagyon pontosan ír erről 1945-ös naplójában: „»Polgár« – mondják, diadalmasan, mint egy vérvádat, mintha ezt mondanák: »Rablógyilkos.« Egyebet nem is tudnak mondani; de forradalomban egy vádirat anyagának ez is elég.”³) Ugyancsak jellemző az esztétikai szépség, a „hibátlan mondatok” megalkotásának bűnös cselekedetként való felelőtlensége – persze ez nem csak Máraival szemben alkalmazott eljárása a kommunista kritikusoknak. A háború áldozataival szembeni teljes érzéketlenség motívuma azonban – mint látni fogjuk – specifikusan Márai-ellenes vád lesz a koalíciós időszak kommunista pártsajtójában.

Érdeemes utánaajárni, milyen „nyilatkozat” és miféle „hibátlan mondatok” háborítják fel Horváthot, amelyekre cikkében hivatkozik. Az 1945 májusában újrainduló *Magyar Nemzet* május 13-i száma riportot közöl Márai Sándorról, amelyben az író a művészi szerepvállalás szükségességéről és mikéntjéről, ezzel összefüggésben pedig az *Egy polgár vallomásai* lehetséges folytatásáról is értekezik:

*A l'art pour l'art irodalom ma nem lehet program, az írónak részt kell vennie a nemzet vajúadásában, hozzá kell járulnia ahhoz, hogy a nemzet tisztán lássa helyzetét, a követelményeket, amelyeket az új idők támasztanak vele szemben és a belső erőket, amelyekkel ezeknek a követelményeknek megfelelni lehet. Első feladatunk bizonyára analitikus jellegű. Meg kell mutatnunk a magyar társadalom minden rétegének, milyen hibákat követtünk el a múltban és ezzel meg kell indítanunk az annyira szükséges belső revíziós folyamatot.*⁴

Szembetűnő, hogy Márai itt megfogalmazott célkitűzése nem sokban tér el attól, amit Horváth Márton is elvárna az „új idők” irodalmától: a megváltozott kornak való megfelelés, az elkövetett hibák felülvizsgálata, a „l'art pour l'art irodalom” elutasítása egyaránt előkerül a nyilatkozatban. Kezdetből nyilvánvaló tehát a Márai-ellenes állítások koncepciójára jellemző jelleg: az író nyilatkozata, és elgondolása saját hivatásáról láthatóan nem sokat számítanak a neki szánt szerephez képest. Ez még feltűnőbbé válik, ha a kultúrpolitikus által említett „Dunába zuhant hidakról és az Alagút halottairól” szóló „hibátlan mondatok” nyomába eredünk. Ezek a *Magyar Nemzet* május 20-i számában közölt – ugyanebben az évben a *Verses Könyvbe* is felvett – négy rövid Márai-vers első két darabjában lelhetők fel:

3 MÁRAI Sándor, *A teljes Napló. 1945*, Helikon, Budapest, 2006, 354.

4 (f. j.), Márai Sándor megírja az „Egy polgár vallomásai” harmadik kötetét, *Magyar Nemzet*, 1945. május 13., 4.

Egy

*Ez volt a híd. Itt mentél teleholdkor.
– Félúton a konflis lefékezett –
Clark Ádám építette s a reformkor.
Sirályok lengtek ívei felett
A korlátan sok öngyilkos hajolt át
Vízben hever most öngyilkos, s a korlát
Az Alagúton hűs szél szalad át
Tapogatja a halottak haját.*

Kettő

*Vigyázz, itt vérbe lépsz, ez itt a sáros
Bástya, a hullák még az égre néznek
A melyből füstjel üzen fel az égnek
[...]*

Azon persze nem érdemes meglepődnünk, hogy Horváth nem elégedett a fenti passzusokkal, azon viszont annál inkább, hogy látszólag nem vesz tudomást az ugyanitt közölt negyedik versről, amely mintegy utólagos magyarázatot ad az előző darabok naturalisztikus városleírására, és amely – persze egy kevésbé elutasító közeg számára – akár harcos írói hitvallásként is értelmezhető lehetett volna:

Négy

*Ne csittulj, szív! Ne feledj! A bocsánat
Híg levében ne oldjad föl e vádat
Ne túrd, hogy langy közöny és nyomorúság
A kénsavat szenteltvízzé hígítsák
Égj, mint olajtorony, örült, szökellő
Láng, melyet nem olthat el sunyi szellő
Pattogj, szikrázz, maradj izzó parázs:
Nem-engesztelt, forró, vad jeladás.⁵*

Márai bűnbakszerepe már ekkor eldöntött tény, amelyen a legkevésbé sem változtathat, hogy nyilatkozatával és verseivel éppen az ellenkezőjét sugallja mindannak, amit Horváth cikke ezeknek az írásoknak tulajdonít. Ugyanebben az évben újabb Horváth Márton-cikk foglalkozik Máraival: az 1943/1944-es naplóról szóló kritika a *Szabad Nép* 1945. december 2-i számában olvasható. Itt már az ele-

⁵ MÁRAI Sándor, *Verses*, Magyar Nemzet 1945. május 20., 4. A *Magyar Nemzet*ben közölt első vers Márai ugyancsak 1945-ben kiadott *Verses Könyvében* a harminchármas, a második a harmincnégyes, a harmadik a harmincötös, a negyedik pedig a harmincyolcas számot kapja. Márai Sándor, *Verses Könyv*, Révai, Budapest, 1945, 39., 40., 41., 44.

fántcsonttoronyba vonulás és az áldozatok iránti szolidaritás hiánya képezik az érvelés alapját, ehhez pedig jó apropót ad az időszak, amelyben a Márai-szöveg keletkezett:

[...] Márai új könyvének témája éppen 1943 és 1944: ezeréves történelmünk két legsötétebb éve. Ezeken a heteken és hónapokon mutatja meg, hogy méltó tud lenni – önmagához. Utazások emléket és szépségét, a könyvek csendjét állítja maga és a világ közé, amely végpusztulással fenyegette a nemzetet. Legalább ebben akar Goethehez hasonlítani, aki a medencében cikázó halak piros pikkelyében gyönyörködött, miközben a francia forradalom csatazaja odahallatszott Verdun felől.⁶

Megvan tehát a sorvezető: az elkövetkező időszak Máraival foglalkozó írásai az elefántcsonttoronyba zárkózó, sznob értelmiségi képét festik a kommunista lapok olvasói elé. Márai naplói – amelyek újabb bejegyzéseit a *Magyar Nemzet* rendszeresen közli 1945 és 1947 között – pedig állandó támadófelületet biztosítanak ehhez a bírálók számára, akik jellemzően a horváthi gondolatmenetet variálják írásaikban. Ennek legszemléletesebb ábrázolását Hauswirth Magda adja a Pesti Izé című vicclapban, amelyben két, egymástól viszonylag távoli naplóbeli idézet kap közös illusztrációt.⁷

6 HORVÁTH Márton, *Márai naplója*, Szabad Nép, 1945. december 2., 4.

7 *Ki mikor boldog? Két maradéktalan idézet Márai Sándor „Napló”-jából*, Pesti Izé, 1947. március 30., 5.

A karikatúra gúnyosságát éppen ez a nyilvánvalóan manipulatív (egyébként jelzett, hiszen az idézetek oldalszámait fel vannak tüntetve) eljárás, az eltérő témájú bejegyzések azonos kompozícióban való megjelenítése adja. A karikatúra pontosan jellemzi azt a törekvést, amely nem annyira Márai művészi, mint inkább emberi hitelének megkérdőjelezését célozza. Erre is találunk példát már Horváth kritikájában:

[...] ha ismerjük 1943-ból a Mesternek azokat az írásait, amelyeket nem íróasztala rejtekefiókja számára, hanem a Pesti Hírlap százezres példányaiba írt, akkor mind a távolságtartás, mind az írói előkelőség kevésbé meggyőzővé válik. Vigyázzunk, hogy minden golyó az ellenség szívébe találjon! – Így üvöltött egy vasárnapi Pesti Hírlap cikkében, hogy a Magyarság is megirigyelhette volna.⁸

Az idézet pontatlan, és – ahogy a Márai-cikket felkutató Nyerges András egy írásában rámutat⁹ – az 1943-as datálás sem állja meg a helyét, hiszen a citált mondat egy évvel korábban, 1942-ben jelent meg. Horváth nem említi meg a szöveg kontextusát sem: Márai *Az eltévedt golyó* című jegyzete egy rákospalotai elmebeteg lövöldöző esete kapcsán íródott, akit ugyan ártalmatlanítottak a kiérkező hatóságok, de a tűzharc során egy eltévedt golyó az egyik próbarendőrrel is végzett. Nem a háború adja tehát a cikk kiindulópontját, Horváth azonban nem csúsztat azt illetően, hogy Márai gondolatmenete – meglehetősen erőszakolt és szerencsétlen módon – igencsak kiszélesedik, és a cikk végére a veszélyben lévő nemzet nevében biztat a harcban való helytállásra. A szöveget záró, inkriminált mondat valójában így hangzik: „Legyen az katonai, gazdasági vagy szellemi muníció: a fegyver ez időkben egyetlen célpontra célozhat csak, a közös ellenség szívébe.”¹⁰ Horváth tehát fogást találhatna Márain, a későbbiekben mégsem az író 1944. március 19. előtti, valóban nem makulátlan Pesti Hírlap-beli publicisztikai ténykedése határozza meg a róla sugallt képet. Sokkal nagyobb hangsúly esik passzivitására, a közéletből való önkéntes kivonulására a német megszállást követően. Rónai Mihály András például egy 1947-es, Márai nagy vitát kiváltó *Eupalinos* című írására¹¹ reagáló cikkében személyes emlékeit idézi fel ennek érzékeltetésére:

8 HORVÁTH, Márai naplója.

9 NYERGES András, *Kihez mi méltatlan? = Uő., Színiünk és viszályunk. Írások magyar írókról*, Kronosz, Pécs, 2016, 315.

10 MÁRAI Sándor, *Az eltévedt golyó*, Pesti Hírlap 1942. február 15., 5. Márai egyébként utal Horváth kritikájára a naplójában, de tagadja a kérdéses mondat létezését: „A kommunista lapok hevesen támadják a »Napló«-t és személyemet. E bírálati jelmezbe öltöztetett támadások hangszerelése, frazeológiája kísértetiesen azonos a fasiszta támadásokkal, melyek ma egy éve s azelőtt illették minden könyvem. [...] De egyik magyar kommunista támadó tovább megy, mint a fasiszták: »idéz« olyan – háborús uszítás-jellegű – mondatot valamilyen állítólagos cikkemből, melyet soha nem írtam le! Mindez könnyen cáfolható lenne: de miért és minek?” Márai, *A teljes Napló*. 1945, 353.

11 MÁRAI Sándor, *Eupalinos vagy az újjáépítés*, Magyar Nemzet, 1947. július 20., 5.

[...] Eszembe jut az a szerkesztőségi este, amikor két ifjú kartársam búsan futott be a városból a hírhedt törvény ellen tiltakozó manifesztummal, melyre aláírásokat gyűjtöttek: Bartók aláírta, Kodály aláírta – Márai nem írta alá. Eszembe jut a keserves éjszaka, amikor a „századkörletben” egy költőtársammal arra gondoltunk, hogy szabdalábon lévő, koszorús író társaink tán szót ejthetnének értünk, s amikor erre másnap kiszöktem a körletből s meglátogattam Márai Sándort. A koszorús író társ megértően fogadott: megindító hangon ecsetelte, hogy illetékes helyen mennyire nincs foganatja a szavának, ellenben – mindenestre – felajánlott némi pénzt. [...]

Mindebből azonban – úgy gondolom – kiviláglik, hogy Márai Sándor fasisztának nem volt ugyan fasiszta (ettől már csak ízlése is megóvta, valamint az a pontos érzéke, mely a német megszálláskor a katharzisig is eljutni látszott, írói minőségében egy bátor gesztussal szinte osztentatívénémulván el): ám kiviláglik az is, hogy nem morális ihletű vezére, csupán megbízható íródeákja és hűséges kifejezője volt annak a polgári középosztálynak, melynek véréből szakadt és lelkéből lelkedzett.¹²

Az utolsó mondat rávilágít egy újabb, a korabeli cikkekben Máraival szemben gyakran felhozott vádra, mégpedig a „polgári középosztály” múltbeli bűneihez való asszisztálásra. Az író személyén keresztül valójában maga a „polgárság” fogalma, és a fogalomhoz társított kultúra, gondolkodásmód, életforma kerül a támadások középpontjába. A Lukács György által megalapozott korabeli realizmusfogalom, a kollektív bűnösség elve és a polgársággal kapcsolatos propagandaszólamok sajátos összekapcsolását figyelhetjük itt meg: Márait, mint minden magyar alkotót, elsősorban az osztálykorlátai határozzák meg, így nem tehet mást, mint hogy osztályának „hűséges kifejezője” legyen. (Ez a gúzsba kötöttség – amely bizonyos tekintetben áldozatszererebe is helyezi az író – egyébként szintén gyakran előkerül a cikkekben: „Márai – most is Márai s ezen nincsen csodálni való” – írja Horváth Márton,¹³ „Igen, az egész világon úr írt s ezért éppen úgy nem hibáztathatjuk az írókat, mint ahogyan nem haragudhatunk a gombákra, hogy egy gombatenyésztő-telepről kikerülve gombákká lettek” – érvel Úr ír című cikkében Pálóczi Horváth György.¹⁴) A „polgári középosztály” hatalomból való diszkreditálása azonban a hivatalos kommunikáció szerint egyenértékű annak teljes megszűnésével, vagyis a Márai által megszólítani és „képviselni” kívánt osztály immár nem, vagy csak a múlt káros maradványaként létezik. Nagypál István ekképp foglalja mindezt össze az 1943/1944-es naplóról értekezve – azzal a kiegészítéssel, hogy szerinte polgárságról nemhogy a jelenben, de a múltban sem beszélhetünk:

[Márai] Egy nemlétező magyar társadalmi réteg, a művelt, hagyományőrző patrícius polgárság képviselőjeként lép fel; az általa kívánatosnak hitt patrícius életforma azonban legfőlegben egyéneken vagy kicsiny csoportokban volt meg Magyarországon

12 RÓNAI Mihály András, *Márai vagy az allegória*, Politika, 1947. július 26., 2.

13 HORVÁTH, *Márai naplója*.

14 PÁLÓCZI HORVÁTH György, *Úr ír. Jegyzetek Márairól és a mai magyar irodalomról*, Forum, 1947/8., 609. (Kiemelés az eredetiben.)

s ezek is fokozatosan felszívódtak a középosztályba vagy az uralkodóosztályokba. Csupán Márai illúziójában volt tulajdonkép[pen] eleven ez a társadalmi képlet; összetevő erőiből hiányzott a legfontosabb, ami egy társadalmi réteget osztállyá emel: az osztálytudat. Márai hosszú külföldi tartózkodása alatt teremtette meg a magyar nagypolgárság illúzióját s visszatérve azt kellett megtapasztalnia, hogy ez a réteg nincsen meg, szerepe tehát nem is lehet.¹⁵

Horváth Márton *A magyar demokrácia irodalmi életének mérlege* című előadásában ugyancsak a polgárság kimúlásával – sőt, sohasem létezésével – magyarázza Márai időszerűtlenségét:

Nagypolgárság a szó nyugati értelmében kevéssé volt Magyarországon s ma alig van, de irodalma, helyesebben írója akad. Márai nosztalgikus vágyódása a kultúrált [!] és nyugalmas polgári élet felé utópikus jellegű s nem is a csökevényekben létező nagypolgárságnál talált visszhangot és támogatást, hanem azokban a kispolgári és értelmiségi rétegekben, amelyek épp oly utópikus és épp oly nosztalgikus vágyódással fordulnak a nyomorúságos álmaikban elképzelt Nyugat felé, mint Márai.¹⁶

A „rég világ” felszámolásából tehát szükségszerűen következik annak az alapnak a felszámolódása, amelyről Márai korábban megszólalhatott, és amelynek az „új világban” sem aktualitása, sem realitása nincs. A korabeli naplók bizonyos bejegyzései arról tanúskodnak, maga Márai is hasonlóképpen gondolkodott erről a kérdéstről, vagyis a háború utáni időszak társadalmi átrendeződésében saját írói megszólalásának fedezetnélküliségére ismert rá:

Szerepem ideje lejárt Magyarországon, a műveltség, melynek egyik munkása voltam, leáldozott az osztállyal együtt, amelynek ideje lejárt, és amelyhez tartozom [...] Könyveim behullanak az idő lomtárába, életem munkája raktárba, talán a szemétdombra kerül... de megsértődni nem szabad, mert talán ezzel az áldozattal tartozom, hogy a magyar nép elinduljon egy úton, amely egy új műveltség felszabadulásához vezet. Mert más nem tudja felszabadítani ezt a népet, csak a műveltség. Az én osztályom sokat alkotott, de ezt – a magyar nép egészének a műveltség erejével való felszabadítását – osztályérdekből elmulasztotta. Ezért fizetni kell. Hát fizetek.¹⁷

Figyelemre méltó, hogy Márai itt lényegében elfogadja és maga is gyakorolja kritikusai osztályalapú érvelését. Annál is inkább lényeges momentumról van szó, mivel éppen ez a gondolkodásmódbeli hasonulás vezet el 1948-ra az emigráció szükségességének belátásáig. A naplóbejegyzéseken keresztül jól nyomon követhető az ezzel szembeni ellenállás fokozatos gyengülése. A kommunista lapok kritikáit eleinte – ha egyáltalán említést tesz róluk – mintha maguktól érteődő, de esetleges támadásokként fogná fel, így nem igazán veszi magára őket,

15 NAGYPÁL István, *Márai Sándor: Napló (1943–1944)*, Társadalmi Szemle, 1946/4, 314.

16 HORVÁTH Márton, *A magyar demokrácia irodalmi életének mérlege*, Csillag, 1948/3., 49.

17 MÁRAI Sándor, *A teljes Napló. 1948*, Helikon, Budapest, 2008, 216.

és nem is tántorítják el eredeti elhatározásától, az itthon maradáستól.¹⁸ A fent idézett gondolatmenethez akkor jut el, amikor felismeri és érvényesnek fogadja el az addig elszórtnak gondolt támadások mögött működő logikát. A felismerés több lépésben zajlik, ilyen pillanat például Lukács György 1948-as, Forum-beli kritikája,¹⁹ amellyel kapcsolatban az alábbi naplóbejegyzés születik: „A kommunisták irodalmi pápája, egy Lukács György nevű, Moszkvából hazatért esztéta, folyóiratukban lefejez [...]”.²⁰ Ennél is lényegesebb dátum azonban 1948. március 25-e, amikor elrendelik a száznál több főt foglalkoztató vállalatok, köztük a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Márai kiadójának államosítását. A napló tanúsága szerint az államosítás jelenti számára a végső érvet az ország elhagyása mellett. Itt kell szót ejtenem a kommunista pártsajtónak a fennálló kiadói struktúrát támadó cikksorozataról, amellyel a jelek szerint Keszi Imrét bízta meg a *Szabad Nép* szerkesztősége, és amelyben ugyancsak Márai számít az egyik fő hivatkozási pontnak. Ezekről a cikkekről, amelyek piacorientált szemléletük miatt ostorozzák a háború után (újra)indult, valóban piaci alapon működő kiadókat, összefoglalóan elmondható, hogy elsősorban népnevelési szempontokra hivatkozva igyekeznek előírni, mely művek szolgálják, és melyek gátolják az ország fejlődését. Az eddigi fényében nem nehéz kitalálni, Márai melyik kategóriába kerül:

Hogy mi a szükséges könyv, ekörül aligha lehet vita. Művészi értékű, haladószelemű, mély emberi tartalmú irodalmi alkotás, legyen a szerzője akár magyar, akár külföldi, akár klasszikus, akár modern. Hogy mi a kártékony könyv? Az is, amely a fentemlített követelmények ellenkezőjét mutatja, bár talán még kártékonyabb az a könyv, amelyben a behízselgő, vonzó[.] látszólag művészi forma csapdája rejti maga mögött a szellemi ürességet, vagy éppen a reakciós tartalmat. Nevezzük meg elsősorban Márai Sándort? Társai is akadnak. Ezeknek a műveknek terjesztése körül finnyás és rosszhiszemű közönsége számára különösen a Révai kiadó tüntette ki magát eddig.”²¹

A Révai kiadó mellett annak „finnyás és rosszhiszemű” közönségét is kárhóztató, Márai munkásságát pedig a „kártékony” irodalom kategóriájába soroló gondolatmenet nem sok kétséget hagy a továbbiakat illetően. A cikk nyilvánvalóan a kiadók államosítását előkészítő sajtókampányba illeszkedik, akárcsak Keszi két hónappal későbbi, *Klasszikusok a pincében* című írása, amely egyebek mellett azzal vádolja a Révai kiadót, hogy az pusztán alibiből adja ki Tolsztoj, Dosztojevszkij és Zola könyveit, hogy azokkal „fedezze” Márai, Török Sándor vagy Camus művei-

18 Két példa a vizsgált időszakból: „A kommunista hivatalos lapban »kártékony« irodalomnak nyilvánítja egy ítész életem egész munkáját. Ez őszinte szó. A nyílt beszéd mindig megnyugtat.” Uo., 68.; „A hivatalos kommunista lap ítész megállapítja bírálatában, hogy a »Sértődöttek« második kötete »finoman polírozott semmi, a láthatatlan könnyedséggel terjengő, de rossz szagú levegő. Politikai és emberi színvonalánál már csak írói színvonala alacsonyabb.« Ez tiszta beszéd, az ilyen őszinte szót mindig elégedetten olvasom.” Uo., 104.

19 LUKÁCS György, *Márai új regénye*, Forum, 1948/2., 127–133.

20 MÁRAI, *A teljes Napló*. 1948, 57.

21 KESZI Imre, *Teroszterűséget a könyvkiadásba! Tállózás a rossz és drága magyar könyvek között*, Szabad Nép, 1948. február 29., 9.

nek megjelentetését.²² Kiadója megszűnésétől kezdve egyértelmű a helyzet Márai számára: az első adandó alkalommal elhagyja Magyarországot.

Márai Sándor 1945 és 1948 közötti megítélése a kommunista sajtóban jól példázza a propagandisztikus ellenségkép kidolgozásának – nem kizárólag a kommunista sajtóban és nem kizárólag az előadásban vizsgált időszakban alkalmazott – módszertanát. Mint látható, ez az eljárás természetéből fakadóan nem hagyja magát a tényektől zavartatni, és azt sem állíthatjuk, hogy a korabeli Márai-képet kifejezetten ideologikus szempontok határoznák meg. Véleményem szerint dolgozatomban felhozott példák sokkal inkább a rendszer pragmatizmusára mutatnak rá: a kommunista pártsajtó Márai-képének elsődleges célja hol az volt, hogy arcot társítson a „polgári középosztály” elvont fogalmához, hol pedig az, hogy elrettentő példaként szolgáljon a „polgári világ” intézményrendszerének – azon belül főként a megelőző korszak könyvkiadói struktúrájának – felszámolásához.

22 KESZI Imre, *Klasszikusok a pincében*, Szabad Nép, 1948. április 18., 10.

Gömöri György

Ötvenhatról tizenkilencben

Még mindig 56. Nemzedékem nagy, életre szóló élménye volt az ötvenhatos magyar forradalom. A nálam jóval fiatalabbakat (az unokakorúakat), meglehet, bosszantja, miért emlékszik még, beszél és ír valaki arról a 12 napról, amely valóban „megrengette a világot”. Vagy nem is bosszantja, egyáltalán nem érdekli, más gondjai vannak.

Engem azonban változatlanul érdekel. Még ma, 64 évvel később is ismeretlen részletek tárulnak fel 56-ról, korábban ismeretlen, vérfagyasztó, vagy éppenséggel humoros részletek. Másrészt, mert egyre jobban kihál ez a nemzedék, annak ellenére, hogy barátaim elég szívósak, vannak, akik úgy ugorják át a nyolcvanadik év léccét, hogy az meg se rezdül. Ugyanakkor egyre-másra hullanak a kortársak, a fegyvertársak, az ismerősök. A nálam kicsit idősebbek, meg a pár évvel fiatalabbak.

Az elmúlt hetekben két ilyen barátomat vesztettem el, vesztett el a magyar irodalom: Konrád Györgyöt és Vekerdy Tamást. Mindkettő az irodalmon kívül mással is foglalkozott: Konrád várostervezéssel és szociológiával, Vekerdy pedig pedagógiával. Közülük Tamást ismertem régebben, még középiskolás korából, kezdettől fogva értékes embernek tartottam. Ahogy már többször megírtam (legutóbb a Vekerdy-nekrológomban), együtt kezdtük szervezni október 22-én a másnapi „lengyelbarát” tüntetést, ami aztán a Sztálin-szobor ledöntéséhez, illetve magához a forradalomhoz vezetett. Tamást nem csukták le 56 után, de évekig nem tudta, mit kezdjen magával, a jogi kar elvégzése után nem akart ügyvéd lenni, aztán 1959-ben belépett a *Család és iskolához*, lényegében elkezdte hosszan tartó és eredményes pedagógusi pályáját.

De Konrád Gyurit is ismertem 1955 óta, amikor talán Csoóri Sándor mutatott be neki a hirtelen megújult irodalmi lap, az *Új hang* szerkesztőségében. Utána sokáig nem láttam, de a forradalom alatt (megírta több ízben Konrád) én léptettem be Gyurit az alakuló Nemzetőrségbe, s lettem ezáltal akkori élményeinek egyik vonatkozási pontja. Ő se került börtönbe 56 után, de évekig alkalmi munkákból élt, aztán egy kiadóhoz került, sok könyvet lektorált, illetve fordított oroszról – majd a hatvanas évek végén berobbant a magyar prózába „*A látogató*” című emlékezetes regényével, aminek anyagát jórészt mint szociális gondozó gyűjtötte össze. De a forradalmat nem felejtette el, harmadik, „*A cinkos*” című regényében remek fejezetben idézte fel október 23-át, mint bahtyini „karnevált”, illetve népünnepélyt. Ha 1848 márciusa Jókainak köszönheti hosszas fönnmaradását a nemzeti emlékezetben, ugyanez áll Konrádra október 23-át illetően. Lehet, hogy lesz, aki ezzel nem ért egyet, de hadd mondjam el: szerintem ezt az

„ünnepi” fejezetet középiskolákban kellene tanítani, függetlenül Konrád későbbi politikai nézeteitől, illetve állásfoglalásaitól.

Budapest, 2019. október 22. Van egy szabad esténk, elmegyünk a Puskin moziba a „Pavarotti” című filmhez. Ez a szelíd, szakállas óriás volt a huszadik század egyik legnagyobb, legünnepeltebb énekese. Életének fontos magyar vonatkozása is van: hosszú éveken át Rudas Tibor, „Amerikába szakadt hazánkfia” menedzselte, jelentősen növelve ezzel az énekes tömegsikerét. Megható, amint pályájának csúcán Pavarotti összefog Bonoval és más rockzenészekkel, együtt koncerteznek, hogy még több pénzt szerezzen jótékony célra.

Kijövünk a vetítőteremből, és az előcsarnokban ismerősökbe ütközünk: Kabdebó Lórántba és feleségébe, Dobos Mariannéba. (Velük van Száraz Miklós György is, annak is bemutatnak). Üdvözlöm őket, és mivel éppen huszonkettedike van, tréfásan megjegyzem, kicsit a feleségemnek is: „Ez Lóránt, aki lemaradt a forradalomról!” (Megírta nemrég a *Magyar Nemzet*ben, hogy éppen 23-án nem volt Budapesten.)

Mire Lóránt, reflexszerűen:

– De október hatodikán, a Rajk-temetésen ott voltam! És emlékszem rád, amikor az egyetemi tüntetés végén a Batthyány-mécsesnél József Attilát olvastál! Méghozzá a „Hazám” utolsó szonettjét, kicsit módosítva: „hogya mi ne legyünk *idegen* gyarmat!” (Átírás a „német”-ből.)

Feleségem meglepve hallgatja: lám, élnek még hiteles szemtanúk abból a korból. Lóri pedig tovább folytatja:

– És én mindig mondom annak a... (hogyaishívják?) Kelemen Elemérnek, aki váltig állítja, hogy nemcsak az Andrássy út 60.-nál, de ő olvasott a Batthyány-mécsesnél is, de rosszul emlékszik, mert én láttalak, az te voltál!

Mire én: – Írd meg ezt Lóri! Már kevesen élnek a mi nemzedékünkéből. Igazítsad helyre Kelelent.

Vajon megírta azóta?

Október 25-e, a fordulópont. De a napfényes, derűs huszonharmadikára következett az esős, komor huszonötödike. Ezt a napot mindmáig fordulópontnak tekintem a forradalom radikalizálódásában. Ugyanis az október 24-én hajnalban Budapestre bedübörgő tankok és az azt követő lövöldözés ellenére (a szovjeteknek nem volt általános tűzparancsuk, csak akkor lóttek, ha lóttek rájuk). Ha éppen nem lóttek, akkor még barátkoztak is a budapestiekkel. Ezt onnan tudom, hogy 25-én reggel az Astoria előtt megindult a velük való fraternizálás, ami meglehet, éppen az egyik oka lett később a Parlament előtti vérengzésnek.

Mi történt ezen a reggelen? Fegyvertelen tüntetés kezdődött, olyan jelszavakkal, mint „Függetlenség, szabadság – nem vagyunk mi fasiszták!”, amit vagy lefordítottak a szovjet tankosnak, vagy nem, de az az egyre dagadó tömeggel együtt ment a Kossuth Lajos térre, ahonnan visszafordult. Itt a Parlament előtt újabb tankok álltak, de a tömeg megrohmozta őket nemzetiszínű zászlókkal, amiket betűztek a felfelé meredő ágyúcsövekbe. Míg az emberek várakoztak, hogy Nagy Imre (aki ekkor nem volt a Parlamentben), vagy valaki más mérvadó ember (nem a bábnak tekintett Dobi István államelnök!) beszéljen hozzájuk, rákezdtek a Himnuszra. Ekkor, írja „*Rozsda ősze*” című (Magvető, 1990)

könyvében Simonffy András, akit én ebben az ügyben a leghitelesebb szemtanúnak tekintek, „gépfegyverek ropogása hangzott fel”, és valaki azt kiáltotta: „A Földművelésügyi Minisztérium tetejéről lőnek!” A következő, vagyis századik oldalon pedig Simonffy egy orosz kiskatonát lát, aki a tömeg közepéből davajgitárral lövi azokat, akik a tömegre lőnek, vagyis fölfelé lő.

Kik lőttek és miért? Egy későbbi újságíró-történész, Kó András a *Rubicon* című folyóiratban igyekszik cáfolni a közhiedelmet, hogy főntről lőttek a tömegre. Ő azt állítja, „a legtöbb halott szovjet páncélos és aknavető tűz áldozata lett”. Ez azért lehetséges, mert a teret az Akadémia utca (Pártközpont) felől is védte egy szovjet alakulat, amelyik azt hitte, a felkelők támadják. Kó idézi a szovjet államvédelmis Szerovot, aki korábban tűzparancsot vezényelt (szerintem csak arra az esetre, ha megtámadnák a Parlamentet vagy az Akadémia utcát). Miután a tüzelés elkezdődött, ebbe egész biztosan bekapcsolódtak a teret biztosító szovjet páncélkocsik és talán a környező utcákban lévő tankok is. De nem ők kezdték a lövöldözést! Hanem – és ezt eddig még senki sem cáfolta meg hitelesen – az ÁVH, illetve a Partizánszövetség egy különleges, a Parlament védelmére fölfegyverzett csoportja, akiket megrémített a tömeg fraternizálása a szovjetekkel, és az a lehetőség, hogy végül behatolnak az orosz őrség alatt álló épületbe.

Ami persze a közhiedelmet illeti, az sem egészen szavahihető. Simonffy például megkérdez egy mentőorvost a téren, hányan haltak meg, és az a halottak számát 350-re becsüli. A valós szám 70-80 halott körül lehet, kétháromszáz sebesülten, akik közül persze még halhattak meg többen a kórházban a súlyosabban sebesültek közül. Mindenképpen a polgári lakosság tömeges lemészárlása történt, ami után (mivel szinte minden szemtanú államvédelmi provokációt gyanított) elkezdődött az ávósok leadászása, és az a gyanúm, ha ez nem történik meg, talán elmaradt volna a Köztársaság téri pártház ostroma, az azt követő borzalmas lincselésekkel együtt. Utóbbit (függetlenül attól, hogy milyen indulati tényezők játszottak közre benne) a mai napig a forradalom egyik szégyenfoltjának tekintem.

De magáról a Parlament előtt történetekről is olvastam nemrég valami újat Csörsz István kítűnő, objektív hangú könyvében, a *Viharjelzésben*. Ez az 1989-ben készült, de csak 2014-ben, a Napkútnál kiadott könyv riportokat, beszélgetéseket tartalmaz ötvenhatos magyar katonatisztekkel és katonákkal, köztük egy hosszabb rész Solymosi János tábornok (akkor még csak alezredes) rendkívül érdekes emlékezéseit rögzíti. A könyv 115–117. oldalán pedig egy C. Lajos nevű ember mondja el Kossuth téri élményeit. Ő fiatalabb hűgával és unokahűgával együtt ment ki a Parlamenthez, beszámol a fraternizálásról. Amint megindul a sortűz, C. Lajos és a lányok leugrálnak a szovjet tank tetejéről és az alatt keresnek menedéket – a tank páncélzatáról ugyanis lepattogzanak a lövedékek. Mások is ezt teszik, C. Lajos szerint: „Tizenheten (!) voltunk a tank alatt, megszámláltam.” Utána mindnyájuknak sikerül berohanniuk az Országház tízes kapuján át az épületbe, ahol egy orosz őrnagy fogadja őket: megmenekültek, utána hazamehetnek. A történet hajmeresztő, de jelzi azt az iszonyatos rémületet és zűrzavart, amit akkor sokan átéltek a téren. Legtöbbet az oroszok lőttek, mégis volt, aki nekik (egy életet védő tankjuknak) köszönhetően maradt életben.

Nagy Imre szerepe. Újabbán, ha Nagy Imréről esik szó, a hivatalos álláspont legalábbis kétértelmű. Pár éve még az is elhangzott egy magánszorgalmú kormánypárti hölgy szájából, hogy neki „nem hőse Nagy Imre”. (Hogy ki a hőse, nem mondta meg). Nekem, aki elég jól ismerem a forradalom történetét, igenis hősi, és ezen már semmilyen propagandaszöveg nem változtat.

Október huszonharmadika váratlanul érte Nagy Imrét. Nem tudta elképzelni az egyetemisták kezdeményezését, az „alulról jövő” feszítést, majd robbanást. Az 53-as miniszterelnök fokozatos, lassú demokratizálódásra számított, olyanra, amiben neki is lehet a Párt által jóváhagyott szerepe. Rákosit korábban menesztették, őt is visszavették a pártba, hamarosan minden jóra fordulhat. Ezért nem találta meg a hangot a Parlamentnél 23-án (Petri György egyik legjobb verse rögzíti ezt a percet), hiszen a tömeg már régen nem „elvtársakból” állt. Utána, bár kinevezték miniszterelnöknek, pár napig a Pártközpont foglya volt, elszigetelték az eseményektől, lényegében túsul ejtették Gerőék. Mihelyt tájékozódott arról, mi történik az utcán, kik és mit követelnek a felkelők, javított korábbi álláspontján: letiltatta a Katonai Bizottság tervét a Corvin köziek fegyveres megsemmisítésére, majd fegyverszünetet hirdetett.

Más szóval kulcsszerepe volt a forradalom megmentésében. Csörsz István könyvében erről is vall Solymosi alezredes, a piliscsabai páncélosok parancsnoka: Nagy Imre azonnali lemondással fenyegette meg a pártvezetést, ha megtámadnák a Corvint. Lehetetlen volt nélküle akár egy napra stabilizálni a helyzetet. Nélküle a corvinisták és a többi felkelő csoportok a poznani munkások sorsára jutottak volna. Vele viszont és az ő parancsait teljesítő Maléterrel és Király Bélával nemcsak a fegyverszünetet sikerült megkötni, de meg lehetett alakítani a Nemzetőrséget is, amelyik fenn tudta volna tartani a rendet a szovjet csapatok ideiglenes visszavonása után is, és megakadályozta volna a népitéleteket, illetve a Köztársaság térhez hasonló véres incidenseket.

Ugyanakkor – ez kiderül egy másik, roppant érdekes új könyvből, ami Csalog Zsolt beszélgetéseit tartalmazza Heltai Györggyel (*Hogyan kell forradalmat csinálni? Magvető*) – Nagy Imrének határozott koncepciója volt a magyar bel- és külpolitikáról: osztrák típusú semlegességben reménykedett. Lehet, hogy ez 1955-ben reálisnak látszott, de szerintem 1956 októberére már teljesen irreális volt. Pár hónappal korábban még Jugoszlávia látszott politikai mintának, megoldási lehetőségnek, de ez a forradalom alatti többpártrendszer feléledése miatt már füstbe ment. Ha Nagy Imre képes lett volna „finn” megoldást javasolni: vagyis nem ragaszkodni ahhoz, hogy az összes szovjet csapatot kivonják Magyarországról, egy szimbolikus katonai jelenlétet megtartva valahol Kelet-Magyarországon ennek talán lett volna valami esélye. De ezt is nehéz lett volna „eladni” a felkorbácsolt magyar közvéleménynek. És közbejött Szeuz, meg Eisenhower nyilatkozata, hogy az amerikaiaknak eszük ágában sincs beavatkozni – ez elég volt a szovjet Politbúrónak ahhoz, hogy a tábornokok „megoldását” válassza. Hruscsovnak ezután már csak egy dolga maradt: megkapni a beavatkozáshoz Tito beleegyezését.

Ami ezután következik, az a jugoszláv politika teljes kudarca, aminek a többi között áldozatul esett maga Nagy Imre is. Tito megrémül attól, hogy a magyar

kommunistáknak osztozniuk kell a hatalomban más pártokkal, főként emiatt beleegyeznek a második szovjet intervencióba, másrészt viszont próbálja garantálni Nagy Imréék biztonságát. Utóbbi nem csak Hruscsov félelmei miatt nem sikerülhet („nem hagyhatjuk, hogy Egyiptom után az imperialisták megszerezzék Magyarországot is!”), de a Kádár–Münnich-kormányzat legitimációs problémái miatt sem. Más szóval ebben a helyzetben egyáltalán nem lehet bízni abban, hogy Kádár János betartja a szavát, illetve hogy a szovjet vezetés bármilyen politikai kompromisszumba belemenjen. A Nagy Imre-csoport elrablása és Romániába deportálása politikai gengszterizmus, de ideológiailag mindez megmagyarázható.

Más kérdés, hogy macbethi döntése után Kádárban életre szóló büntudat maradt. A sztálinizmusra emlékeztető politikai gyilkosságok árán tudta csak megszilárdítani rendszerét. Jókor halt meg – Nagy Imre rehabilitálása és újratemetése napján. Száz év múlva, meglehetősen úgy fognak rá emlékezni, mint 1956 egyik tragikus hőisére, és végső soron áldozatára, akit nem a hübrisz, hanem a kettős félelem mozgatott: saját múltja és jövője miatt.

De még pár szó a jugoszláv politikáról. 1956–1957-ben Jugoszláviában a függetlenség ügye ütközött a kommunisták hatalmi monopóliumával, és ebből az utóbbi került ki győztesen. Ha Tito reménykedett is Kádárban, hogy majd uralomra kerülése után ő is „jugoszláv”, vagyis magát a szovjeteknek nem alárendelő politikát folytat, súlyosan tévedett. A hírhedt „pulai beszéddel”, amiben a jugoszláv pártvezér igazolta a szovjet fegyveres beavatkozást Magyarországon, lényegében kiadta kezéből a „függetlenségi” kártyát – ezek után hiába próbálta megmenteni azokat, akiket korábban Magyarországon támogatott, Nagy Imrét és „revizionista” társait. Alulírott olvasta az 1958-as magyar–jugoszláv tárgyalások jegyzőkönyvét, amiben Kádárék azzal vádolják a jugoszlávokat, hogy korábban „beavatkoztak a magyar belpolitikába” (a szovjetek nem ezt tették folyamatosan?) és hogy hagyjanak fel ezzel, mivel ők, mármint a magyarok, sem támogatják Milovan Gyilaszt, akit először csak kizártak a jugoszláv kommunista pártból, majd később letartóztattak és elítéltek. Igen, de Gyilas ügyében igazán súlyos ítélet föl sem merült, megúsza három évvel, viszont mit lehetett elvárni az egyszerűen már elnapolt, de 1958 áprilisában újra elővett Nagy Imre-pertől, amiben áruházzal vádolták a volt miniszterelnököt? Az említett jegyzőkönyv utolsó mondata: „Tito elvtárs kijelentette, hogy a Nagy Imre-per a magyarok belügye.” Azt hiszem, ezzel pecsételődött meg Nagy Imre sorsa. Mint ahogy nem maga az ötvenhatos szovjet katonai beavatkozás, mint az utána következő, a magyar történelemben példátlan megtorlás volt az, ami rányomta, rásütötte bélyegét a konszolidált és később egyre ellentmondásosabb és ingatagabb Kádár-rendszerre.

Kabdebó Lóránt

A létezés megelőzöttsége

(József Attila és Gaál József találkozása a teremtett világban)

Sorsszerű találkozás? Egy könyvbemutatóra szóló meghívó jelezte, hogy az általam nagyra tartott festőművész, Gaál József ecsetrajzai alapján készült nyomataival ékesítve megjelent József Attila legendás *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben* című műve 300 példányban az Arcus Kiadó gondozásában, a könyvet pedig egyik legalaposabb József Attila-szakértőnk, a pszichológiában is szakmabéli Bókay Antal, egykori pécsi kollégám mutatja be. És a helyszínen megismerkedhettem Dömény Csabával, magának a műalkotássá nemesedő könyvnek a tervezőjével. Elmentem ugyanis a bemutatóra, ahol mindent megtudtam a könyv keletkezéséről, mindent, ami kétségbe ejthetett, mert rájöttem, hogy ez a csodálatos műalkotás valójában az ismeretlenség, a bizonytalanság, a feloldhatatlanság homályában kavargott mindaddig, amíg ebben a könyvben össze nem állhatott egy teljes műalkotássá.

József Attila csodája ugyanis a leghitelesebb sajtó alá rendező, Stoll Béla kritikai szerkesztésében évtizedekkel ezelőtt már megjelent, sőt olvasható a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) digitalizált internetes változatában is. Mindent tudunk róla, sőt keletkezéséről is, csak létrejöttének a pontosan dokumentálható körülményeit meghaladó valódi alkotói szándékát nem ismerjük. Lényegében azt, hogy csak valamilyen pszichiátriai lelet lenne, vagy – mint kutatói sejteni vélik – valóságos műalkotás. Magyarázat helyett – magyarázgatjuk. Ahány tanulmány, annyi változat, amely egyben a többi magyarázat határozott cáfolata is. Egy hiteles József Attila-szöveg, amely valaha, a születésem évében, percre pontosan ismert időben keletkezett, de még a szakemberek sem tudják egyértelműen értelmezni létrejötte szellemi okát, belső ihletettségét.

A „két ülésben” érvényes ugyan József Attilára, de furcsa módon a nyomatok ecsetrajzolójára, alkotójára is. Ugyanis ez a könyv már majdnem megjelent néhány évvel korábban, csak szerzői jogi okok miatt késett mostanáig. Utóbb újra neki kellett lendülnie mesterének, és az évtizedes kihagyás szinte tükörképét teremtette meg a képzőművész alkotásának, amelyet a könyv kialakítója, művész szerkesztője szerencsésen ki is használhatott.

Bizonytalanság gyűlt bizonytalanságra, amely végül ebben az alakzatban egységes műalkotásként mutat fel számunkra egy megszerkesztett-megteremtett alkotást. Amelyről a könyv alkotói külön-külön is, és együttesen úgyszintén elmondhatják a Biblia Teremtőjének minősítő mértékével: ut videt quod esse

bonum. És mi, akik ott voltunk a teltházás bemutatón, ugyanezt érezhettük. Sőt, a vonatját lekéső, az est végére mégis beérkező versmondó legendája a József Attila-i alkotásnak, Jordán Tamás szintén ugyanezt suttoghatta el a számunkra. A sok bizonytalanság összeállt egyfajta biztosság tudatává.

Bennem legalábbis.

Azóta hordozom magammal és magamban, lapozgatom, olvasom össze, valóságosan, meg képzeletben is. És egyben megbizonyosodom közben: József Attila tudatosan alakítja az üres füzetet beleírott könyvvé. Minden szókapcsolással valamilyen lényegi kapcsolatra tapint rá. Nem az *Eszmélet* módszerének kinyilatkoztató-törvényt mondó tudatosságával, hanem a kérdésfeltevő válaszvárásával. Tudja, mit akarna megtudni. Önmagáról és a létező világról. Az egymásba grammatikailag kapcsolódó tények, megtörtént esetek és utólag elképzelt jelek úgy szövődnek egymásba, miként azt valaha Szent Ágoston a számunkra létezőre teremtett világ és Teremtője egymásba fonódásáról képzelte, és ezt előadóművész barátja számára a fiatal Szabó Lőrinc magyar szövegbe öltöztette. És ahol játékosan mintha csak a szavak hangalakjának egymást kiváltó hatására hagyatkozik, ott is ráismerni vélhet a létezés véletlenjeinek sajátos összefüggéseire. Miként kortársa, Weöres Sándor. Költőtársa verseit ismerhette József Attila, bárha költészete kiteljesedését már nem érte meg. Az augustinusi szöveget esetleg hallhatta Ascher Oszkár előadásában, de nem valószínű, Szabó Lőrinc kézzel írott fordítását láthatta volna, de akkor már a fordítónak sem volt a szöveg a tulajdonában, hogy megmutathatta volna, és az 1940-es rádió-előadását, melyben mindezt továbbszövi, öntudatosítja meg már nem érte meg. Magam is csak a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) kéziratárában ismertem meg, évtizedekkel bekerülése után, addig csak ott lapult az autográf tisztázat és fogalmazványa, belekötve a *Te meg a világ* kötet egyik példányába, mint „részben hamis, egészében igaz Szent-Ágoston-szöveg” „1925. szept. 15.” dátummal „a *Confessiones* I–IV.-alapján fogalmazva”, V. 3802 jelzet alatt. „Nagy vagy, Uram, és nagy a te dicséreted; és nem tudom, mi néven hívjalak, mikor magamba hívlak. S hová jöhetne belém az isten, aki az eget és földet teremtette? Hová hívjalak magamba, mikor benned vagyok? Hová mehetnék, elhagyva eget és földet, hogy kívülről jöjjön belém az isten, aki így szólt: betöltöm az eget és földet? [...] De befogad téged a föld s az ég, mert te betöltöd őket? Vagy betöltöd, és túlcsordúlsz rajtuk, mert nem bírnak befogadni? S hova ömlik ami megmarad belőled, ha már túlcsordúlt veled az ég s a föld? Vagy nincs szükséged semmire, hogy összetartsd, te, aki mindent összetartasz, mert mindent, amit te töltesz meg, összetartva töltesz meg? Nem az edény, lelkeddel súlyosult sok edény, építi föl roppant vázaidat, mert széttörik a váza, törik az edény s te nem ömölsz ki belőle. S mert téged, Egész, semmi se bír befogadni egészen, részben fogad be minden, s minden ugyanabban a részben? Vagy egyik az egyiket, a nagyobb nagyobbat s kisebbet a kisebb? Van részed, amelyik nagyobb, kisebb is van az egészben? Vagy mindenütt egész vagy és semmi se fogad be egészen?”

De a csúcok beszélgetnek egymással! Babits *Az európai irodalom történetéből* is tudjuk. És tegyem hozzá: Hol találkozhattak? Talán születésük előtt! Az idő kezdete előtt?

Mindezzel pedig az *Eszmélet* – szerintem József Attila magára vállalt mesterének – Szabó Lőrincnek, a *Te meg a világ* kötet személyiséglátomásában kialakított, világot szemlélő módszerét feszülten átvevő, és vele egyben szembehelyezkedő módszerén még tovább is lépett. A törvénytmondó módszer biztosságán felül-emelkedő bartóki oximoron, a torz és ideális egybeszövésével a létezés értelmezhetőségi esélyeire rákérdező utolsó teljes verseit, az *Ars poeticát*, és százada talán legnagyobb költeményét, a „*Költőnk és Kora*” címűt készítve elő. Minden kérdéssel és minden ráhallgatással. A megrendelő pszichoanalitikusnak igaza volt, amikor Vezér Erzsébet irodalomtörténész kezébe adta a kéziratot: ez tirátok tartozik. Az író tudatossága érződik szövege mindegyik kapcsolódásán! Tudja, mit, miért ír le. Mivel, mit kérdez. A teremtés pillanatának átélését módszerül emelve. Mestere pedig, túlélve őt, a *Tücsökzene* építményében – József Attila „szabad ötleteit” nem is ismerhetve – rátalál József Attila kései módszerére, beleírva azt spirituális személyiséglátomása, *Az elképzelt halál* című fejezetébe. Mintha ezzel a „szabad ötletek” szövegének a keletkezését gondolná át: „Furcsa ez. De, hogy a Mindenség is csak egy költő Agya, úgylátszik, igaz. —”. Elkapva mindketten a létezés előtti pillanatot, amelyből – olvasóik – rátekinthetünk a létezés narratívájára.

„Furcsa ez” – ebben az összevetésben kap számomra hangsúlyt a Szabó Lőrinc-i minősítés. Talán ebben találok meg a „Szabad-ötletek” műfaját és magyarozatát?

És Gaál József módszere? Tőle megkérdezhettem. Egyetlen szóval válaszolt: feszültség. A már az őseemberben is létező feszültség. Nyomatai ebben a kötetben számomra a méhen belüli alakulás látleteleire emlékeztetnek. Felfedezi, átéli-átérzi, hogy az ember magzat korában is képes magába foglalni az emberlét minden rezdülését. Eddigi pályáján az emberré válás történetét gondolta át. A teremtett előtti pillanatból tekintve a teremtett, önmagára kérdező lény feszültséggel teli létezésére kérdezett rá. Az akár már az őseemberben szörnyülködő feszültségeket átérzve. Mint egyik korábbi szövegemben mindezt már megláttam. Idézzek ide most ebből!

Az idő múlásával az ember sokáig ragaszkodik ifjúsága mestereihez, a korábban megismert művekhez, alkotó személyiségekhez. Azután, ha szerencsésen túlélheti korát, magára maradtan újra szétnéz, és újabb korok művészei között keresi az érdeklődéséhez társítható újabb nagyokat. Így vagyok én a festőkkel-szobrászokkal. Atyai barátaim, kortársaim egyre többen csak műveikkel elérhetők már itt a földön számomra. Szerencsére a felnövő újabb nemzedékek is segítenek ebben az újabb szétnézésben. Így találtam rá a létezés csodájába révedő művészre, Gaál Józsefre közös tanítványunk, az oly igen tehetséges és szorgalmas festőlány, Tóth Angelika segítségével. Csodálattal vettem birtokomba ezt az új jelenséget, és örülök, hogy kortársa lehetek. Szinte együtt gondolkodunk. Amit én Szabó Lőrinc poétikájának megfejtése során felfedek magamban, azt találok az ő világviszonylatban is egyedülálló művészetének problematikájaként.

Este fejeztem be Szabó Noémi róla írott monográfiájának olvasását és a Gaál József munkásságát bemutató könyv reprodukcióinak szemlélését. És most hajnal van. Nem tudtam aludni. Úgy jártam, mint a gyermek, akinek jó szülei esti mese

gyanánt a német romantika meséskönyveiből olvasnak. Gaál József összerak egy felizgató világot, mint a keresztény misztikusok, akik a kereszt geometriai valószínűségéhez társítva egyszerre érzékelték az első bűnös ember, Ádám koponyájából kinövő kízóeszközt, és a jóvátételként halálra gyötört Isten Fia-Embernek Fia korpuszának mártíriummal teljes sugárzását. A könyvben reprodukált képek, szobrok, grafikák elgondolkodtatnak: vagyunk, de miért, hogyan, honnan letünk, és mivé alakulunk.

Valaha könyvet írtam a még ma sem eléggé becsült költőről, Jánosy Istvánról, aki a háború után, majd a forradalom vérbe fojtása idején álmában átélte a szenvedők eltitkolt megpróbáltatásait. Ébredve leírta füzetébe, és ezekből „koholta” verseit. Átéltém ifjúságomban Barcsay Jenő korai ikonjainak méltóságos együgyűségét és kései mozaikjainak túlvilági szenvedélyű ritmikáját. Majd Schéner Mihály Kukulláinak maszkos bűnre kárhozzátottságát és feloldó virágálmait.

És most rátaláltam Gaál József egyedülálló világára. Olyat csinál évtizedek óta, amelynek párját nemcsak én nem találok, de még tudós monográfusa is hiába keresi. Akiket felsorol, nem ezt csinálják. Mit keres ő a műveiben? Az embert, a világmindenség eme parányát úgy megmutatni, mintha őerte állna fenn ez az egész mindenség. A teremtményt, aki várja az „Ádám, hol vagy?” kérdést, hogy elszámoljon létezésének elhasználódásáról. Akár embrió, akár csontváz, akár eszement boldog-boldogtalan, esetlen, együgyű, megalázott, egymást gyilkoló, vagy éppen eközben szeretkező. Történelme nem a könyvekben megírt világtörténet, hanem az ember ősi és örök küzdelme önmaga értelmezésére. Aki létevel kitölti a teret, és betölti az emberélet idejét. Gaál József művei a wagneri értelembe térré vált idő megformálásai.

Egyik kiállításán leültem, és a kifacsart, kétségbeesett, realizmuson túli arcképeit addig néztem, amíg vissza nem alakultak harmonikus, beszédképes, gyönyörű emberekké. Ifjúkoromban ezzel a nézési technikával mozdítottam meg Barcsay látszólag mozdulatlan ikonjait. Most elbeszélgettem Gaál József embereivel. Úgy, ahogy őbenne élhetnek. Bármennyire az Éden száműzöttjei is ezek az emberek, bármiként kifacamadottak, mikorra közénk érkeznek, kezükbe is foghatják a mártírpálmát. Szörnyek? Ha visszaborzadok sorsuk szenvedésétől. Sérültek? Szenvedik a létezésüket, és ezzel részesei lesznek a megváltás esélyének. Bűnösök? Valószínűleg, de bármelyikük egy ujjmozdulattal visszahívható emberséges létébe, mint valaha a vámos Máté (miként Caravaggio rádöbben Rómában a francia Szent Lajos király templomban oltáron szereplő triptichonjában).

Minden ember önmaga pokla – mondta egy filozófus. Ha nem tud áthangelődni a teremtésével adódó szerepére – teszi hozzá Gaál József. Erre az esélyre sóvárognak képeinek és szobrainak epekedő lényei. Mint a csúf békában élő szép királyfi, a mesebeli megváltó csókra várnak: arra, hogy a nézők-olvasók jöjjenek, figyeljék sokáig őket. Kísérve őket megváltottságuk öntudatához.

Milyen jó, hogy találtattott egy érzékeny alkotó, aki érthetően elmagyarázza ennek a világnak nemcsak művészi értékét, de spirituális kisugárzását is. Érthető nyelven segíti a tájékozódást benne. És okos volt a könyv kiadója, hogy figyelemmel volt más tájak érdeklődőire is: a monográfia szövegét angolul is elismétli

a könyvben. És legokosabb azért, mert oly sok reprodukcióval közvetlenül is beléptet ebbe a különlegesen felkavaró világba. (*Az önmagával viaskodó ember. Gaál József művészete. Szabó Noémi monográfiája. T-ART Alapítvány, Budapest, 2010*)

Azóta rátalált József Attilának talányos szövegére. Az emberi létezés megelőzöttségét éli át. Mi lehetett addig, az Isten gondolatában, amíg eljutott az emberig. Az evolúció megálmódását éli át Gaál József eddigi művészetében. Mindent, ami a mai létezésünkig elvezet.

Most, ezekben a képekből alakuló nyomatokban az egyes ember magzati létét éli meg. Annak minden pre-emberi, mégis teljes emberi érzelmi és létezési állapotával. Így jut el az ember létezése megelőzöttségének feltérképezéséig. Felelősségünk vállalásáig a létezésben. József Attila narratív tájékozódását ihletőként fogadva, segít megteremteni befogadásunk számára a felelőség könyvét. Így lett, ezáltal ez a könyv – alkotás. A létezés elemzését felvállaló huszadik századi gondolkozás, a torzat oximoronban ellenpontoszó ideális – korábbi szembesültségét felváltó – összeszövése. A teremtés kísérletező evolúciójának a teremtőjével egyszerre eleve elrendelt, és mégis a szabad akarattal narrációt vállaló létezési formája.

Olvasom a huszadik századi személyiségi létezést tudatosító, mondássá libbenő, a teremtettségbe beleoldódó szöveget, és nézem az első látásra csúfnak látszó nyomatokat. Csúf? Próbáld ezt annak az ifjú párnak mondani, aki büszkén hozza magával leendő gyermeke magzati képét! Próbáld ezt szemébe mondani az alkotására büszke mesternek képét véleményezni! Et libera nos a malo – könyörgi, és a gonosz támadásaként fogadná szavaidat. A legszebb! Aki belőlünk lesz, és máris bennünk éli az evolúció feszültségeit, percenként változó irányban tovább haladó esélyeit. Bennünk a csoda, és a csoda bízik bennünk, hogy tudjuk, miként illesszük a létezésbe. Csakis a legjobb. És ha mégsem? Akkor majd korrigálódik a következő pillanatban. Jó ez így? Bonum esse? Csakis az lehet. Mert csakis szép és jó lehet. Biztos? Dávid levágja a legyőzött ellenségek fejét. De boldogan táncol a győzelem pillanatában. Kell lenni bennünk bonum esse. Még ha félelemmel tölt is el a látványa. Akarni kell a szépet, nemcsak a teremtőnek, de a teremtettnek is. Miként ezt abban a két „ülésben” József Attila kihallhatta létezéséből, az agyából kiszikráztatott, látszólag szörnyű szövegébe.

Mesterétől ezt tanulhatta? *„Hogy rettenetes, elhiszem, / de így igaz. – és én majd elvégzem magamban, / hogy zsarnokságom megbocsásd.” – „Szökünk is, lelkem, nyílik a zár, / az értelem szökik, / de magára festi gondosan / a látszat rácsait. // Bent egy, ami kint ezer darab! / Hol járt, ki látta a halat, / hogyha a háló megmaradt / sértetlenül?”* Ezt tanulja pár évvel idősebb mesterétől (Szabó Lőrinc: *Semmiért Egészen, Az Egy álmai*). És már ő fogalmazza önmaga számára: *„[n]em volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillaga.”* Mindent a maga helyén kell értelmezni. Minden tükörkép más szerepet tölt be. Minden csakis önmaga, és nemcsak része, hanem maga is a világ egésze. Ez a magzati létmód. Borzong, fél előre a leendőktől, és gyönyörködik a létezés teljes fényességében. Lehet ez? Olvasd a kései József Attilát! Hallgassad Bartókot, és figyeld Barcsay részleteit. A részleteket? A magzati teljességet, az anatómiában rejtőzködő egészet, amely egyszerre a létező alakuló parány, és máris a teremtő szándék csodája.

Hogyan látja ezt egybe utóbb Juhász Ferenc? A magzatban átélve a csecsemőlélet fájdalmat okozó voltát, és a belőle kinövő szenvedéstömeget, és ellenében mégis a gyönyörvágynak, a születés-akaratot, a létbe helyezkedő ember-valóságot. A készülőt és a készültet.

*És én már úgy érzem magam,
mint anya, a boldogtalan,
hisz szülni régen joga van:
magzatának már foga van!*

*De nem jön meg a fájdalom
és fuldoklik és nyög nagyon,
s benne szakállt eresztve nő
homlokáig a csecsemő.*

És hogyan tündöklük Botticelli *Vénusz születése*. Vagy: „Oszlik lelkennek barna gyásza: Nagy, fehér fényben jön az Isten”. A Tábor-hegy áll így össze, a prófétákkal megbeszélte Golgota. A Megváltás? A *Transfiguratio* (a sajátosan eltalált fényjátékkal kiemelt Raffaello-csoda a Vatikánban).

Mindez benne éget Gaál József József Attila Passiót átélő magzati feszültségében. A feszültségben, ami összetartja a teremtett létezését. Amit meg kell élnünk. Szenvetve és gyönyörködve. A torz és ideális oximoronjában.

(Gaál József – József Attila: *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben*, tervezte Dömény Csaba, Arcus Kiadó, Budapest, 2019, a könyvomatok a NALORS Grafikai Műhelyben, Szász Gábor litográfusmester segítő közreműködésével készültek Vácott.)

Fogarasi György

Az amerikai íróasztal

Törvény és mobilitás Kafka Amerika-regényében

Franz Kafka 1912–14-ben íródott legkorábbi, töredékben maradt regénye, amelynek az író barátja és posztumusz kiadója, Max Brod az 1927-es első megjelenéskor az *Amerika* címet adta, de amelyet maga Kafka inkább *Der Verschollene* (magyar fordításban *Az elkallódott fiú*) néven emlegetett, úgy tűnik, jobbra a Kafka-recepció margóján rekedt. Már maga Brod „jelentéktelennek” nevezte, egy nemrégiben publikált áttekintő tanulmány szerint pedig a regénytöredék még mindig a Kafka-kutatás „mostohagyerekének” számít,¹ talán mert hiányzik belőle a képzeleti gazdagság és spekulatív szellem, elmarad a metafizikailag túlszárnyalhatatlannak tűnő érettebb művektől, *A per* (*Der Prozess*) vagy *A kastély* (*Das Schloss*) kifinomultságától, és egyáltalán, mert túlon túl realiztikus. Kafka Amerika-regényét sokan azért tartják *zavaróan* realiztikusnak, mert nem *eléggé* az. Az értelmezők gyakran érzik szükségét annak, hogy Kafka védelmére keljenek a megannyi történelmi vagy földrajzi pontatlanság miatt, felhívva a figyelmet a nyilvánvaló tényre, miszerint Kafka sosem járt az Egyesült Államokban, így minden tudását kétséges forrásokból merítette, elfogult és túlzó útirajzokból,² vagy a modern élet különféle irodalmi ábrázolásaiból, melyek közül feltehetően Charles Dickens művei voltak rá legnagyobb hatással. A kritikusok sietnek megjegyezni például, hogy a Szabadság-szobor valójában fáklyát tart a kezében, nem kardot, ahogy a regény nyitánya mutatja; hogy az Egyesült Államokban a dollár a fizetőeszköz; hogy képzelenség azt állítani, miszerint New York és Boston városát egy híd kötné össze a Hudson folyón keresztül; vagy hogy Oklahoma város neve helyesen betűzve Oklahoma (mely egyébként sem a Sziklás-hegységen túl található, ahogy az utolsó fejezet sugallná).

Kérdés azonban, hogy a realiztikus megjelenítés kritériumai egyáltalán hasznunkra vannak-e egy olyan mű értelmezésében, melynek nyilvánvaló célja bajosan ragadható meg a mimetikus vagy dokumentáló leírás egyszerűsítő logikájával. A Szabadság-szobor kezében lévő kard akár a szabadság helyzetéről, hatalomhoz való viszonyáról kinyilvánított környékellen vélemény is lehet a „végtelen lehetőségek” hazájában,³ mint ahogy a főhős „Oklahoma” felé vezető útját szegélyező félelmetes tájak is lehet, hogy csupán az „amerikai fenséges” 19. századi hagyományát visszhangozzák, anélkül, hogy bármiféle földrajzilag valós természeti színteret próbálnának lefesteni. Kafka regénye talán kimunkáltabb annál, amilyennek első pillantásra tűnik, olyan allegorikus vagy emblemikus regisztereket rejthet, melyek láthatatlanok maradnak a szószerintiségre hajló olvasók előtt, és könnyen lehet, hogy a szövegnek Kafka más műveivel való viszonya is ezen aspektus mentén vizsgálható eredménnyel.

1 Manfred Engel, „*Der Verschollene*”, in *Kafka-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*, szerk. Manfred Engel és Bernd Auerochs (Stuttgart és Weimar: Metzler, 2010), 183.

2 Vö. Engel, „*Der Verschollene*”, 177. A kutatás három korabeli publikációt emel ki: a dán Johannes Vilhelm Jensen *Der kleine Ahasverus* címmel németre fordított novelláját (1909), a cseh František Soukup útibeszámolóját (*Amerika a jeji úřednictvo*, 1912), valamint Arthur Holitscher fényképekkel gazdagon illusztrált *Amerika heute und morgen* című útleírását (újságban: 1911, könyvként: 1912).

3 Vö. Engel, „*Der Verschollene*”, 184.

A regény megközelítésének legjobb kiindulópontja ezért – Kafka egyéb műveivel hasonlóan – alighanem az a rövidke darab, melyet a szerző 1922–23-ban írt a parabolákról, vagy ahogy a magyar fordítás fogalmaz, *A hasonlatokról* (*Von den Gleichnissen*), s amely az interpretáció karkai elméletének enigmatikus megfogalmazását adja. Íme teljes egészében:

Sokan panaszzolják, hogy a bölcsek mondásai mindig csak hasonlatok, ám a mindennapi életben felhasználhatatlanok, viszont egyebünk sincs, mint ez az élet. Ha a bölcs azt mondja: „Kerülj túlhan”, nem arra gondol, hogy át kellene mennünk a túlsó oldalra, ami még menne is könnyen, ha megérné az eredmény, hanem valamiféle mondabeli „túlhan”-ra gondol, valamire, amit nem ismerünk, amit ő maga sem tud közelebből megjelölni, ami tehát itt nekünk semmiképpen sem segíthet. Mind e hasonlatok voltaképpen azt akarják mondani csupán, hogy a megfoghatatlan: megfoghatatlan, és ezt amúgy is tudtuk. Amivel azonban mindennap gyötrődünk, az csupa egészen más természetű dolog.

Azt mondta erre valaki: — Miért védekeztek? Ha követitek a hasonlatokat, magatok is hasonlattá váltok, s azzal máris megszabadultok a mindennapi fúradástól.

Másvalaki így szólt ekkor: — Fogadok, ez is hasonlat.

Azt mondta az első: — Nyertél.

Mire a második: — De, sajnos, csak a hasonlatban.

Az első így felelt: — Nem, a valóságban; a hasonlatban vesztettél.⁴

Meg sem kísérlek kimerítő elemzést adni e rafinált szövegről, melyet Beda Allemann még 1964-ben a paraboláról szóló parabolának minősített,⁵ s ezzel a magvető újszövetségi példázatának rangjára emelt. Mindössze egyetlen dolgot emelnék ki, azt, hogy Kafka itt egy alapvető apóriára világít rá, egy olyan nehézségre, mely talán minden olvasásban jelentkezik, minden szövegben ott van, akár parabolának hívja magát az illető mű, akár nem. A nehézség ugyanis éppen az, hogy sosem tudhatjuk, parabolával van-e dolgunk. Sosem lehetünk biztosak abban, hogy egy konkrét kijelentés „hasonlatként” értendő-e, ahogy Tandori Dezső fordítja a német *Gleichnist*, vagyis allegorikaként, ahogy ma mondánánk. S minthogy ezt nem tudhatjuk, minden egyes szövegnél kénytelenek vagyunk számolni annak lehetőségével, hogy bölcstől származik és velejéig allegorikus. Ezért a parabolák esete általában minden szövegre nézve paradigmaticussá válik, s így a parabolákkal járó nehézség mindig ott lappang, valahányszor csak olvasunk.⁶ Mi is ez a nehézség közelebből nézve? Miben rejlik a parabolák apóriája? Abban a szerkezeti szükségszerűségben, hogy a parabolákat csakis olyanok érthetik, akiknek már semmi szükségük rájuk. A bölcs tanács mindig azokat kerüli el, akik leginkább rászorulnának. A tanítás célközönsége soha semmit nem tanul. Mindez eszünkbe juttathat hasonló megfogalmazásokat a német hagyományból, például Friedrich Schlegeltől az ironia rejtélyét illetően („*Aki nem képes rá, annak számára a legnagyobb színvallás után is talány marad*”),⁷ vagy a keresztény exegézis

4 Franz Kafka, „*A hasonlatokról*”, ford. Tandori Dezső, in *Elbeszélések*, szerk. Györfly Miklós (Budapest: Palatinus, 2001), 447; „*Von den Gleichnissen*”, in *Sämtliche Erzählungen*, szerk. Paul Raabe (Frankfurt am Main: Fischer, 1987), 359.

5 Beda Allemann, „*Kafka: Von den Gleichnissen*”, *Zeitschrift für deutsche Philologie* 83 (1964), 106.

6 Jellemző, hogy amikor Kafka parabolikus műveit próbálja körülhatárolni a kutatás, az először számszerűsíthető (14 darabból álló) korpuszról később kiderül, hogy behatárolhatatlan, lásd Rüdiger Zymner, „*Kleine Formen: Denkbilder, Parabeln, Aphorismen*”, in *Kafka-Handbuch*, 456 és 460.

7 Friedrich Schlegel, „*Kritikai töredékek*” (108. töredék), in August Wilhelm Schlegel és Friedrich Schlegel, *Válogatott esztétikai írások*, szerk. Zoltai Dénes (Budapest: Gondolat, 1980), 231; vö.: Paul de Man, „*Az ironia fogalma*”, in uő, *Esztétikai ideológia*, ford. Katona Gábor (Budapest: Osiris, 2000), 175–76. A szóban forgó Schlegel- és de Man-passzusok magyar fordításai körüli bonyodalmakról lásd: Fogarasi György, „*»Egyirányú utcák« (Paul de Man, Esztétikai ideológia)*”, *Literatura* (2003/1): 34–35.

klasszikusai közül, Szent Ágostontól a Szentírás olvasásának öntermelő logikájára vonatkozólag („*Akinek van, annak még adnak*”, Mt 13,12).⁸

Figyelemre méltó, hogy a parabolák értelmezésének aporetikus mozgása maga is a mozgással („túlán-kerüléssel”) kapcsolatban merül fel problémaként. Ezért aztán a kérdés úgy is megfogalmazható: hogyan kerülünk túlán a „Kerülj túlán” szó szerinti jelentésén? Vagy rövidebben: hogyan kell túlkerülni a „túlkerülésen”? Az igazi mozgás mozgáson túli mozgást jelent (mozgás nélküli utazást, ahogy másutt maga Szent Ágoston mondja).⁹ Más Kafka-szövegek olvasása (olyan ünnepeelt szövegekre gondolok, mint *A törvények kérdéséhez* [*Zur Frage der Gesetze*] vagy *A törvény kapujában* [*Vor dem Gesetz*]) világosan bemutatathatná, hogy az utazásnak ez az aporetikus logikája a Törvény logikája is egyúttal, s ekként központi témája Kafka műveinek. A rövidség kedvéért hadd folytassam e probléma kibontását egy másik nyúl farknyi szöveggel, az *Add föl!* (*Gibs auf!*) című elbeszéléssel, mely időben sokkal közelebb áll a parabolákról szóló darabhoz. Miként Kafka olvasói emlékezhetnek rá, ez a mikronarratíva egy utazó történetét mondja el, aki idegenként nem találja a pályaudvarra vezető utat a városban. Mivel szeretne eljutni oda, ahonnan eljuthat máshová, végül egy rendőrhöz fordul segítségért, aki azonban csak lerázza egy vélt-valós ironikus mosoly kíséretében: „*Tölem akarod megtudni az utat? [...] Add föl, add föl!*”¹⁰ Ez a szöveg legalább kettős jelentőségű. Nemcsak hogy bevezeti az íróniát a parabolák problémakörébe, hanem magát ezt az egész kérdéskört pedig egy másik szintérbe, a városba helyezi, ahol a tanuló szerepét az idegen vagy utazó veszi át, a bölcsét pedig – bármilyen furcsán is hat ez – a rendőr. Így aztán az interpretáció teljes problematikája az utazás figurális terébe, a városban belüli tájékozódás kérdéskörébe helyeződik át.

Az iménti előzetes megjegyzések után legfőbb ideje nekirugaszkodnunk az Amerikaregény, *Az elkallódott fiú* olvasásának, és szembenéznünk New York város roppant szövedékével. Ami különösen meglepő Kafka regényében, az az, hogy teljes egészében a mozgás témája, Karl Rossmann állandó sodródása köré szerveződik. Karl először Európából Amerikába kerül, aztán a határtalanul szétterülő Újvilágon belül New Yorkból Ramsesba, majd Claytonba, végül pedig minden jel szerint Oklahomába indul. Hogy Karl utazása valóban sodródás, az világossá válik rögtön az első sorokból, ahol megtudjuk, hogy Karl nem önszántából hagyta el otthonát, hanem „küldték” (*geschickt*), valamint, hogy már a partaszálláskor is a nyomakodó tömeg „sodorta” (*geschoben*) magával.¹¹ Mindez sejtethető már magából a címből is, mely azt sugallja, hogy a mozgás ebben a regényben visszafordíthatatlan eltűnésként, a hős elvesztéseként, afféle nyomvesztésként értendő. A német *verschollen* (a *verschallen* származéka) konkrétan elhalt hangra, nyomtalan eltűnésre utal, előrevetítve, hogy a főhősnek egy ponton túl nyoma vész. Karl még a hajón, mielőtt amerikai földre lépne, majdnem elveszíti a poggyászát, sőt ő maga is majdnem elvész a hatalmas hajó helyiségeinek és folyosóinak labirintusában. A New York-i kikötő, mint később maga a város is, a hiperbolikus leírásban roppant emberfolyamként jelenik meg, ahol mindenki szakadatlan szállításban és szállíttatásban van, hajóval, gépkocsival, vonattal, metróval stb. A kikötő, majd az utcák leírása „vég nélküli mozgásról” (*Bewegung ohne Ende*), „nyugalanságról” (*Unruhe*), „szakadatlanul nyüzsgő forgalomról” (*immer drängender Verkehr*) tudósít (16 és 33; 22 és 44). Így nem igazán meglepő, hogy Karl jómódú szenátor nagybácsikája, akivel vélet-

8 Szent Ágoston, *A keresztény tanításról*, ford. Böröczki Tamás (Budapest: Kairosz, é. n.), 39.

9 Uo. 50.

10 Franz Kafka, „*Add föl!*”, ford. Tandori Dezső, in *Elbeszélések*, 446; „*Gibs auf!*”, in *Sämtliche Erzählungen*, 358.

11 Franz Kafka, *Az elkallódott fiú*, ford. Györffy Miklós (Budapest: Palatinus, 2003) 5; *Der Verschollene* (Frankfurt am Main: Fischer, 1993), 7. További hivatkozások a főszövegben.

lenségből a hajóskapitány szobájában találkozik össze, maga is szállítványozási vállalkozó (számítalan teherautóval, valamint óriási termekkel, ahol a telefonhívásokat és a táviratokat kezelik). Később, amikor Karl már nem élvezi Jakob bácsi támogatását, és arra kényszerül, hogy maga keresse meg a betevőt, ő is hasonló munkakörben helyezkedik el, csak alacsonyabb szinten, midőn liftes fiúnak áll a „Hotel Occidental” nevű szállóban (e sokatmondóan allegorikus helyen, mely a regény figurális hálózatán belül afféle *mise en abîme* szerepet tölt be). Ekkorra már két alacsonyabb osztályba tartozó társa is van, két kóbor alak, Robinson és Delamarche, akiknek neve életmódjukra utaló címke. A vége felé egyre töredékesebbé váló regény akkor szakad végleg félbe, amikor Karl elhatározza, hogy csatlakozik az Oklahomai Színházhoz, és sokakkal együtt vonatra ül, annak reményében, hogy sikerül megtalálnia helyét ebben a roppant országban.

Míndez egy Nyugat felé irányuló folyamatos mozgássá áll össze, amit nemcsak a nyugati partra tett visszatérő utalások nyomatékosítanak, hanem a „Hotel Occidental” beszédes elnevezése is. E Nyugat-„orientált” mozgás kezdeti példája az Európából Amerikába való átkelés, melynek során az utóbbi földrész metonimikusan a Nyugat megfelelőjének, s ekként a szüntelen mobilitás hazájának mutatkozik. Így a textuális mobilitás fentebb tárgyalt apóriája az alábbi kérdés formájában köszön vissza: hogyan „kerülhetünk túl” a moccanatlanságon, hogyan juthatunk át az immobilitásból a mobilitásba? Már helyet kell változtatnunk ahhoz, hogy olyan helyre jussunk, ahol helyet változtathatunk. Ám ha Európa itt nem más, mint Amerika másíkja (valami teljességgel Amerika *előtti*, valami teljesen moccanatlan), akkor hogyan lehet képes egy európai valaha is átjutni Amerikába? Ahogy Kafka másutt is figyelmeztet rá – olyan rövid darabokban, mint *A szomszéd falu* (*Das nächste Dorf*) vagy *A császár üzenete* (*Eine kaiserliche Botschaft*), de utalhatnánk ismét az *Add föl!*-re is –, az eljutás még a szomszédba sem egyszerű feladat, hát még a tengeren túra, a mozdulatlanságból a mozgékonyaságba.

Míndez persze túlságosan is leegyszerűsítettnek tűnhet, mintha Európa Amerikához való viszonyának összetett történelmi-kulturális kérdése itt háttérbe szorulna egyetlen motívum, a mozgás vagy utazás motívumának kedvéért. De menjünk egy lépéssel tovább. Nézzük meg közelebről a regénynek azt a fejezetét, amelyre a jelen elemzés címében utaltam, és vegyük szemügyre az „amerikai íróasztalt”, mely éppen azért kerül Karl figyelmének középpontjába, mert különbözik európai vetélytársaitól. Találkozásukat követően Jakob bácsi mindenféle kényelmi eszközzel és szolgáltatással látja el Karlt, a szállástól az étkezésig, a magánnyelvóráktól a lovaglóiskoláig, és ezek között van az a különleges íróasztal is, melyet épp azért neveznek „amerikainak”, mert szemben az Európában megvásárolható darabokkal, csaknem korlátlanul mobilis. Karl nyomban ráismer benne apjának álmára, aki mindig is szeretett volna, bár sohasem szerezhetett egy ilyet. A regény komoly időt szán az asztal mechanikájának leírására. Itt csak a legfontosabb részt idézem:

Felépítményében pl. vagy száz különféle nagyságú rekesz volt, és még az Egyesült Államok elnöke is talált volna bennük alkalmas helyet minden egyes aktájának, de ezenkívül volt még az oldalán egy szabályozó szerkezet, és a hajtókar forgatásával, tetszés és szükség szerint, a legkülönfélébb módokon lehetett a rekeszeket átállítani és újra elrendezni. Vékony oldalfalak süllyedtek alá lassan, és újonnan kiemelkedő rekeszek aljává vagy tetejévé alakultak át; már egyetlen fordulat nyomán teljesen megváltozott a felépítmény, és attól függően, hogyan forgatta az ember a kart, minden lassan vagy eszeveszettül gyorsan ment végbe. [35; 45]

Európa és Amerika mobilitásbeli különbségének láttán jogosnak tűnik úgy olvasni ezt a leírást, mint kicsinyített allegóriáját mindannak, amit a regény az „Amerika” névvel illet. Amennyiben pedig az amerikai íróasztal Amerika Európával szembeni sajátos vonásait emeli ki, akkor a soron következő feladat az, hogy lefordítsuk ezt a sokatmondó allegóriát.

Szó szerinti síkon Karl Rossmann a tulajdonos, aki az asztalt írásra használja. Az allegória logikája szerint viszont az íróasztal Amerikát képviseli, s mint ilyen, átveszi az irányítást tulajdonosa fölött. Radikálisan megfordul annak iránya, hogy ki helyez el kit. Az asztal nem Karl szolgálja, mivel maga Karl sem több már, mint pusztá irat vagy küldemény, melyet ide-oda tesznek, küldözgetnek, minduntalan helyeznek vagy áthelyeznek, írnak és átírnak, vég nélkül szerkesztenek. A dokumentumok pontosan úgy utaznak az amerikai íróasztalban, ahogyan Karl utazik Amerikában. Az utazó a fájlok életét éli, melyek végzete hamar eljön, amint *A perből* tudjuk, hiszen előbb-utóbb ügyis elvesznek vagy megsemmisülnek. Születésüktől fogva úton vannak az elkallódás felé, egyik helyről a másikra sodródva, funkciót és munkahelyet váltva, mindig készen az újbóli elhelyezésre, munkába állításra, az újabb hívásra, bárhonnan érkezzék is.

Jól példázza ezt az Oklahomai Színház munkaerő-toborzó eseményét reklámozó plakát, mely egyszerre invitálja és fenyegeti azt, akinek tekintete rátéved. Mert közben azzal csábítja, hogy „Mindenkít szívesen látunk!”, ellentmondást nem tűrően kényszeríti is a plakát olvasóját: „Legyen átkozott, aki nem hisz nekünk! Irány Clayton!” (231; 300). A toborzásra nem máshol, mint egy lóversenypályán kerül sor, ahol a versengő jelentkezők – így Karl is – az Utolsó Ítéletet idéző angyali trombitálás közepette várják a felvételt, a felsőbb döntést, végső rendeltetésük helyét. Az Oklahomai Színház „a világ legnagyobb színháza” (235; 305), egyfajta modern világszínház, maga az Újvilág mint színház. Ahogy a plakát fogalmaz, ebben a színházban „mindenkire szükség van, s mindenkire a maga helyén” (*jeden brauchen kann, jeden an seinem Ort*) (231; 300). A szervezet mindenkit tud használni, amennyiben foglalkozásuk ismeretében mindenkit a „megfelelő helyre állíthat” (*an den richtigen Ort stellen können*) (237; 309). Alkalmazásba kerülni ebben a szervezetben nem egyszerűen színpadra kerülést, inkább „pódiumra” lépést jelent (232; 302), ahová a nézők sorából lépnek fel az egyének, eljátszani a maguk szerepét ennél a beláthatatlanul kiterjedt munkáltatásnál. Az amerikai íróasztal iratrendező funkciója nagyítódik fel a rop-pant munkáltatásnak ebben a megszervező, elrendező, állományba vevő, állásba helyező működésében. Kafka regénye ilyen szempontból sokrétűen társítható a modern technika heideggeri víziójával, ahogy ezt Samuel Weber meg is tette.¹²

E szüntelen mozgás gépszerűsége, amiként az írás eseményének fókuszpontba állítása is, ama hallatlan gépezet könyörtelen működését idézheti bennünk, melyet Kafka az egyik legborzongatóbb szövegében, *A fegyencgyarmaton* (*In der Strafkolonie*) című elbeszélésben ír le. Az *elkallódott fiú* olvasóira így az a feladat vár, hogy az amerikai íróasztalt és magát Amerikát is úgy gondolják el, hogy szemük előtt közben annak a „boronának” (*Egge*) a képe lebeg, amely azok testére vési a törvényt, akik megszegik, és amely csakugyan egy szövegszerkesztő, mely szövegfájlokat állít elő emberekből.¹³ A bevésésnek ugyanez a logikája munkál, ha burkoltan is, Kafka korai regényében. Amíg *A fegyencgyarmatonban*

12 Lásd Samuel Weber, „Technics, Theatricality, Installation”, in *Theatricality as Medium* (New York: Fordham University Press, 2004), 54–96. Martin Heidegger vonatkozó írásai közül Weber első sorban *A kérdés a technika nyomán* (*Die Frage nach der Technik*) című előadásra épít. Legalább ilyen releváns lehetne az említett esszé első felének korábbi változatát, az „állításról” mint állományba vagy üzembe helyezésről (azaz installációról) szóló *Das Ge-Stell* című előadást idézni, melyben Heidegger még nem kifejezetten az energiaszektorból meríti példáit, hanem a munkáltatás általánosabb világából, az állati vagy emberi erőforrások mindennapi alkalmazásától (*Verwendung*) a munkaszolgálaton (*Arbeitsdienst*) át a katonai sorozásig (*Gestellung*), lásd Martin Heidegger: „Das Ge-Stell”, in *Gesamtausgabe*, 79. kötet: *Bremer und Freiburger Vorträge* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1994), 26–27. Utóbbihoz Kafka *A sorozás* (*Die Truppenaushebung*) című 1920-as írása kínálhat izgalmas viszonyítási pontot.

13 Franz Kafka, „A fegyencgyarmaton”, ford. Szabó Ede, in *Elbeszélések*, 129; „In der Strafkolonie”, in *Sämtliche Erzählungen*, 101.

a vésés technicitása a múlttal, az egzotikummal, a déllel, avagy az „orienssel” társítódik (sok olvasó Ausztráliát sejtí az utalások mögött), addig az Amerika-regényt valamiféle északi „okcidentalizmus” vagy jövőkép uralja.

Ez a jövő azonban kísértő múlt is, egy új rabszolgatartás fenyegető lehetősége. Karl Rossmann „Negro” néven kerül az Oklahomai Színház kötelékébe. Ez a korábbi munkahelyein ráragadt becenév, melyet elővigyázatosságból, valódi nevének elhallgatása mellett ad meg a felvételtkor, a regény kéziratában még „Leo” volt.¹⁴ Kafka talán egyik olvasmányának, Arthur Holitscher 1912-es élménybeszámolójának hatására változtatta meg „Negro”-ra. Holitscher „A néger” című fejezetben külön is foglalkozik a feketék súlyos helyzetével, és kritikus-szarkasztikus kommentárral igyekszik ellenpontozni előítéletes társadalmi megítélésüket. „Oklahomai idill” (*Idyll aus Oklahoma*) képaláírással közöl például egy akkortájt szokványosnak mondható fotót, melyen fehér férfiak pózolnak büszkén egy felakasztott fekete férfi mellett.¹⁵ A feketék gyakori meglincseléséről szólva jegyzi meg ugyanitt Holitscher, hogy az ilyen atrocitásokról szóló beszámolók az amerikai napilapokban legtöbbször csak „a festői utáni hajszából” (*Jagd nach dem Pittoresken*) táplálkoznak, és minden kommentár nélkül tudósítanak az önbíráskodásokról és egyéb feketékkel szembeni erőszaktevételekről. Másutt megjegyzi, hogy a feketék, miközben elkeseredett ellenségei a bevándorlóknak (akikben konkurenciát, versenytársat látnak), együttérzéssel viseltetnek a zsidóság iránt, akikkel sorsközösségben látják a maguk szegregált, gettóba kényszerített életét.¹⁶ Korábban, amikor a regény liftes fiúként ábrázolta Karl, burkoltan már utalt „néger” voltára. Ezt a munkakört Holitscher könyve több ízben is jellegzetesen feketék, diákok vagy nyomorékok által betöltött állásként említi. Karl a színházi felvételtkor diákként mutatkozik be, „európai középiskolásnak” mondja magát, ami – szinte a „négerrel” szinonim módon – akkora „gyalázat” (*etwas so Schmähliches*), hogy a felvételi iroda munkatársa nem is ellenőrzi a kijelentés hitelességét, hiszen ilyen becsmérlő titulust úgysem hazudna senki magának (240; 311). Mivel pedig a regény elején szó esett már róla, hogy az amerikai egyetemek „összehasonlíthatatlanul jobbak” az európaiaknál (8; 11), nincs semmi új abban, ha ugyanez a hierarchia alacsonyabb szinten, a középiskolánál is érvényesül, s ha mindezek nyomán Karlból végül csak „műszaki munkás” (*technischer Arbeiter*) lesz (244; 317).

A felvételt követően Karl sietve vonatra száll, mondhatni „sínre kerül” – a végső elrendezésnek abban a baljós kétértelműségében, amely egyszerre jelenti a biztos munkahelyet vagy megélhetést, és fenyeget azzal, hogy valamely beláthatatlan rendezőelvtől vezérelve, mint valami feladott küldemény, csak saját szörnyű végzete felé tart megint. Az a sietség, amely ezt az utolsó elindulást megelőzi, s amely nemcsak a plakát sürgetésében volt már jelen, de megannyi más késlekedő karkai hősnek is sajátja, nemcsak a 20. század későbbi bevagonírozásait vetíti előre (az azokat körülvevő kétségbeesett kapkodást és iparosított szelekción),¹⁷ de számos korábbi jelenetben úgyszintén, és megjeleníti a modern technika mindegyre fokozódó szervezettségét is, azt a mobilizáló, áthelyező, átcsoportosító, új és új feladatra állító működést, melyet Kafka regénye az Újvilág képében, a Nyugat vágyott-félt jövőképeként mutat fel nekünk. Ebben a jövőben pedig a mobilitás, az állandó sodródás és kallódás a legfőbb – felülírhatatlan, kijátszhatatlan – törvény.

14 Engel, „Der Verschollene”, 177.

15 Arthur Holitscher, *Amerika heute und morgen: Reiseerlebnisse* (Berlin: Fischer, 1912), 367.

16 Holitscher, *Amerika heute und morgen*, 367, 364–65.

17 Weber, „Technics, Theatricality, Installation”, 95–96.

Feledy Balázs

Parafrázisok

A Magyar Művészkönyvalkotók Társaságáról, alkotói gyakorlatukról

Furcsa kifejezés. Művészkönyvalkotók. Kik ők? Nem minden könyvalkotó művész? Miben más a könyv és a művészkönyv? Ne szofisztikáljuk mondandónkat tovább. A művészkönyvalkotó (hosszú szó, nem is biztos, hogy egybe lehet írni a magyar nyelv szabályai szerint, de hivatalos nevükben így szerepel, s hosszú ideje ebben az írásmódban figyeljük tevékenységüket...) nem könyvtervező, nem tipográfus, nem illusztrátor, nem feltétlenül grafikus. A művészkönyvalkotó *képzőművész*, aki a könyv mint *eszme*, és nem feltétlenül mint tárgy fogalmát tartja központban, mikor művét megszüli. A létrejött munka *lehet* könyvszerű, de nem kell annak sem lennie. Ahogy *Szirányi István* grafikuspályás, a társaság jelenlegi elnöke – a korábban megfogalmazott sok és szubjektív definíció mellett – fogalmazott: *„A művészkönyv műtárgy. Valami, ami valami más, mint ami csak egy könyv. Valami, ami a művész hitének médiuma. ... A művészkönyv nem művészeti könyv.”* Így aztán fogalmazhatunk úgy is, ezen írás címéhez igazodva, hogy a művészkönyv, mint olyan, parafrázisa a könyvnek. Átdolgozása, átfogalmazása, átírása, vagyis: *átlényegítése*. Rendkívüli, hogy csak olyan művészek képesek e művek létrehozására, akik amellet, hogy a legmélyebb művészi tradíciók ismerői, abszolút érzékenyek a korra, amelyben élnek, s a kor művészetére, melynek ők maguk is részesei, s nem kívülálló figyelői.

Az euforikus rendszerváltozás után, amikor a korábbi, már nem diktatórikus, de kétségtelenül centralizált képzőművészeti rendszer lebontása fontos követelmény lett, igen gyorsan, 1993-ban megalakult a *Magyar Művészkönyvalkotók Társasága*. Ennek immár több mint negyedszázada. *Kiss Ilona* grafikuspályás, a társaság első elnöke, s máig aktív tagja, így tette közzé – már a kezdetektől szinte változatlan – ars poeticájukat: *„A Társaság legszebb célja a könyvtárgy témából következően az egyetemes könyvkultúra és a képzőművészet legjobb hagyományainak egyesítése, önálló alkotók munkáin keresztül világunk speciális megfogalmazása és megörökítése a jövő generációk számára.”* Az intenzív alkotómunkával induló egyesület már 1994-ben részt vett az akkor létező budapesti Art Expón, majd a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon, s ezt követően egyre rangosabb nemzetközi fórumokon állították ki, szinte folyamatosan Bázelen, Párizsban, Londonban, Marseille-ben, Milánóban, Frankfurtban, Göteborgban, Helsinkiben, Viborgban, Silkeborgban, Lipcsében, Prágában és másutt, nagy könyvvásárokon, és rendeztek önálló bemutatókat. Természetesen részesei a hazai képzőművészeti életnek is, és szinte csoda, hogy ma is, végső soron változatlan elevenséggel képesek működni, amikor sorra-rendre azt tapasztaljuk, hogy negyedszázad működés után a művészeti egyesü-

letek nagy része elnehezül, erősek a kifáradás jelei, sőt az egyik legizgalmasabb társaság – kicsit közeli profilú –, a Magyar Papírművészeti Társaság meg is szűnt. Ők nem! Ennek egyik kulcsa a jól szervezett (szerveződő), folyamatosan változó vezetésben (az elnökök egészséges rotációjában), a tagság összetételében rejlik, ahol a valamikori alapító tagok mellett – és sokak lemorzsolódásával együtt – folyamatos az új tagok bekapcsolódása.

Van Hamvas Bélának egy briliáns okfejtése az úgynevezett imaginárius könyvekről. Pontosabban arról értekezik, hogy az az igazi könyvismertetés, amelyben olyan művekről esik szó, melyek valójában meg sem születtek, vagyis olyanok, mintha valódi könyvekről lenne szó... Gondolatát következetesen kifejtve oda jut, hogy komoly esszéistát nem kötheti a reális élet fantáziátlansága (vagyis a ténylegesen megszületett könyv), mindettől függetlenednie kell, s így nem kell minduntalan megalkudnia a valóban megjelent művekkel... „Könyvismertetései” előtti zárógondolata a következő: „Az a jó recenzió, amikor a szerző a könyvet, amelyről ír, maga választja meg, és pedig teljesen függetlenül attól az előítéletől, hogy a mű megjelent vagy nem, vagy soha nem is fog megjelenni.”

Bár a magyar kifejezés kissé eufemisztikus a *livre-objet* (francia) és az *object-books* (angol) kifejezéshez képest, melyek a *könyvtárgyra* utalnak, igen szerencsés a magyar *művészkönyv* kifejezés, mert első hallásra/látásra intenzíven mutatja a műtárgy esztétikai karakterét, s amikor ezzel az elterjedt és már ismert meghatározással, az ún. művészkönyvekről értekezünk tehát, akkor Hamvas Béla eredetien abszurd gondolatmenete izgalmas kapaszkodót adhat számunkra, több szempontból is. Használhatjuk ugyanis az *imaginárius könyv* szóösszetételét a művészkönyvre is, hiszen a képzelet könyveiről, alias képzelt könyvekről, sőt képzeletbeli könyvekről van (lehet) szó. Ám ugyanakkor tovább is kell lépnünk, hiszen ezek a könyvek valóságosan tárgyasulnak, kézzelfoghatóak és kézbe foghatóak, tehát abban többek az induló okfejtésnél, hogy – s ez eme műtárgyaknak az egyik, de lehet, hogy igazi gyönyörűsége – az imagináriust egyesítik a valósággal, s a kettő *szintézise* jelenik így meg előttünk.

Hamvas kiindulása azonban valóban lendületet ad e sorok írójának is, s fel is szabadíthatja annak gátlásait, hiszen lehetőséget ad és legitimációt biztosít egy olyan gondolatmenetre, melyben arról eshet szó – ad absurdum –, amely, ami valójában nem is létezik... A művészkönyv korunk egyik legizgalmasabb műneme lett. Kiindulása az emberi kultúra és tudomány talán legjelentősebb hordozója lett, melyet ma úgy definiálhatunk, hogy „összefűzött belső lapokból és két fedőlaphból álló szöveget (és illusztrációt) tartalmazó nyomdatermék”, s melyet a XV. századig csak kézzel írtak, s például kódexnek neveztek. A könyv, a valóságos, hihetetlenül óriási pályát futott be csak az elmúlt négyszáz évben, s ahogy az lenni szokott, el is következett halálának jóslata. A Gutenberg-galaxis végét feltételező mcluhani nézetek éles ellenérvekre (és „ellenfolyamatokra”!) találtak, ám minden eddiginél erőteljesebb a fenyegetés a tömegkommunikációval, elektronizációval, digitalizációval, amikor lehetővé válik a könyvben fellelhető információ gépből történő befogadása, egyéb veszélyeken túl, amelyekről most szó se essék (pl. mediális jelenségek, mobil- és okostelefon, televíziós diktatúra, életformaváltás stb.).

Megszűnőben tehát a hagyományos könyv *tárgyjellege*, nyomdatermékjellege, tegyük hozzá: egészséges fétisjellege. A „csata” természetesen folyik, nézetek és ellenvélemények csapnak össze, statisztikákat lobogtatnak mindkét oldalon, de a hagyományos könyv él, ám a veszély valóban nagy. A valóságos könyvek területén az egyik érv a létezés mellett – a természetes és szükségszerű tartalmi lényegen túl – az anyag, a papír, a kézbe fogható tárgy jellegzetességeivel együtt, azok művészete, kivitelezésük gyönyörűsége, amelyre szintén a technika robbanásszerű fejlődése, s paradox módon szintén a digitalizáció biztosít remek lehetőségeket. A könyv mellett szóló egyik érv tehát lehet annak esztétikuma, könyvművészeti, tipográfiai értéke, melyet nem képes helyettesíteni, divatos szóval: kiváltani semmiféle számítógépből, laptopból, iPadből, pendrive-ből, okostelefonból képernyőre vetített hiteles információ, jelhalmaz.

Nos, úgy hiszem ez a körülmény, ez a – valljuk meg – ádáz technológiai háború fokozott lehetőséget ad/hat/ a művészkönyv számára. A *tárgyiasult képzelet* ugyanis felkelti a néző érdeklődését és adott és szerencsés esetben egyszerre elégítheti ki a könyv iránti és a szuverén műtárgy iránti igényét is.

Miben állhat ez a különlegesség? Az egyik az, hogy míg a könyvben a *betű* talán a legfontosabb *formai*, megjelenítési kellék ahhoz, hogy teljesítse hivatását, addig a művészkönyvben a betű jelentősége parciális. Feltűnése jellemzően pszeudo funkciójú, és esztétikai célokat szolgál, de a művészkönyvnek mint műtárgynak nem szükségszerű tartozéka. Véleményem szerint a művészkönyv egyik különlegessége az is – más képzőművészeti műfajokhoz, ágazatokhoz képest, hogy a művészkönyvet kézbe lehet venni, sőt kézbe kell venni (ennyiben akár hasonlíthat is a hagyományos könyvre). Meg lehet, meg kell tapogatni, *taktikusan is* érzékelhetjük szépségeit, értékeit, miközben, ha valamelyik pozíciójában elhelyezzük, lehelyezzük, akkor olyan műtárggyá válik, mely látványával, vizuális jellegzetességeivel hat (ennyiben viszont szintén más, mint az olvasható könyv, ahol ez – talán – mégsem elsőrendű követelmény).

E fent jelzett tulajdonságok szinte minden képzőművészeti tárgytól megkülönböztetik a művészkönyvet, hiszen sem a festményt, sem a szobrot (sajnos), sem a grafikát jellemzően nem fogásunkkal, tapintásunkkal „fogadjuk be”, igaz: a képzőművészet alapvető befogadási mechanizmusa is a látásra épül, s azért a látás általi befogadás itt sem másodlagos. A művészkönyv különlegességei azonban még sorolhatók, melyeket leginkább a *szabadság* kategóriájába sorolnék. A művészkönyv ugyanis (tán szó esett már róla) természetesen emlékeztethet a könyvre (formájában, motívumaiban, anyaghasználatában), de ez nem kötelező. Vagyis az előbukkanó object-jelleg, a művész szabadsága más jellegű tárgyat is beemlelhet a művészkönyv kategóriájába, a készítés processzusába. De szabadság van az anyaghasználatban is. Természetesen a művészkönyvek nagy része is természetszerűleg papírból vagy ahhoz hasonló alapanyagokból készül, például lefegyverző hatása van a különböző famentes rongypapíroknak, ahol már maga a matéria önálló esztétikumot hordoz a maga ősiségével, felületeinek, textúrájának szépségeivel, a kézművesség fontosságával, de a művészkönyv bármilyen anyagot „elvisel”, láthatunk fémet, fát, műanyagot, egyfajta asszemblázs jellegű alkalmazást, a kollázsok legváltozatosabb összetételeivel. S mindettől is művészkönyv

Barabás Márton: Két világ (Chopin-átírat fényképezőgéppel), 2018

Bornemisza Rozi: Mosom kezeimet, 2018

Eszteró Anett: Textures of your limit, 2016

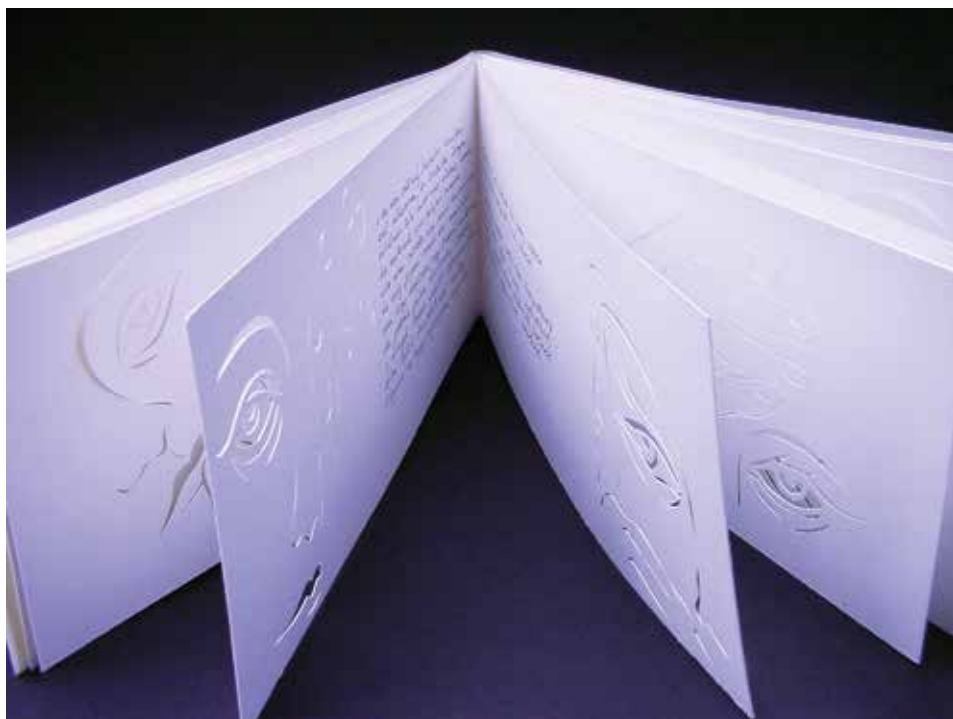
Pézman Andrea: Internet mint végtelen könyv, 2010

Simon Ilona: Konstans változó, 2019

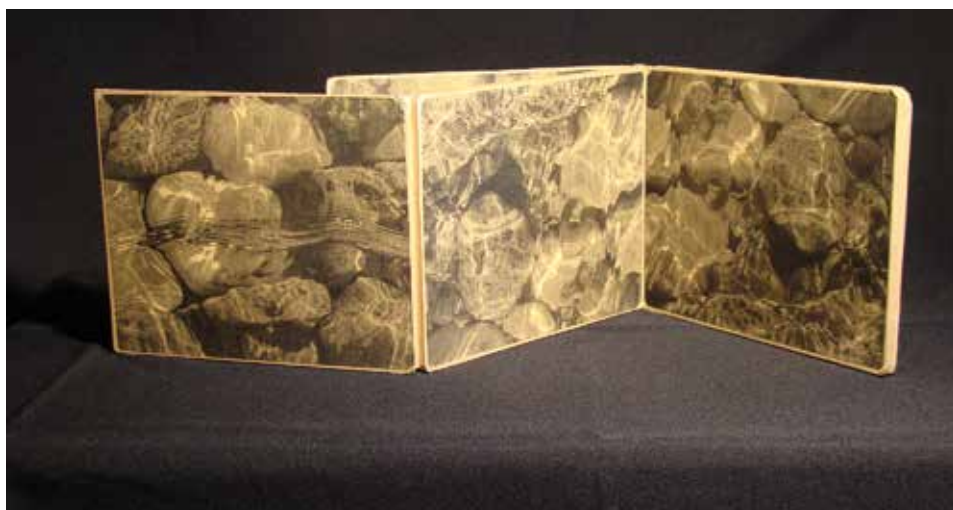
Pataki Tibor: Sorskönyv, 2012

Sóváradí Valéria: J. A. emlékkönyv, 2005

Zsemberi-Szigyártó Miklós: Myeloschisis, 2017

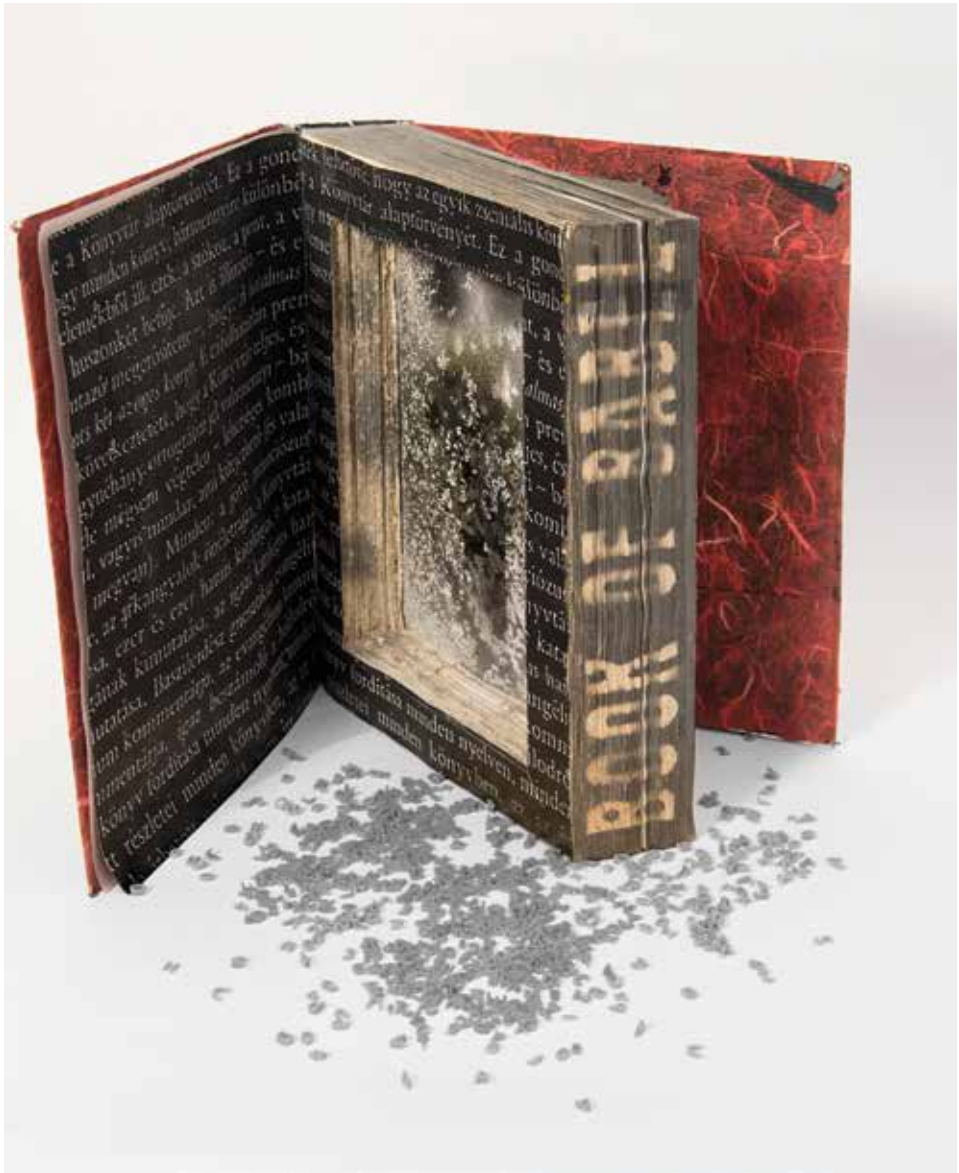
Butak András: Vízkerajzok, 2012

Sejben Lajos: Oltvasókör, 2018

Richter Sára: Változatok, 2019

Haász Ágnes: Babel könyve, 1993

Damó István: Fehér-fekete könyv, 1997

László Bandy: Munkakönyv, 2019

Kiss Ilona: Tengeri fűz, 2018

Márián Gábor: Hommage a Sylvia Plath, 2019

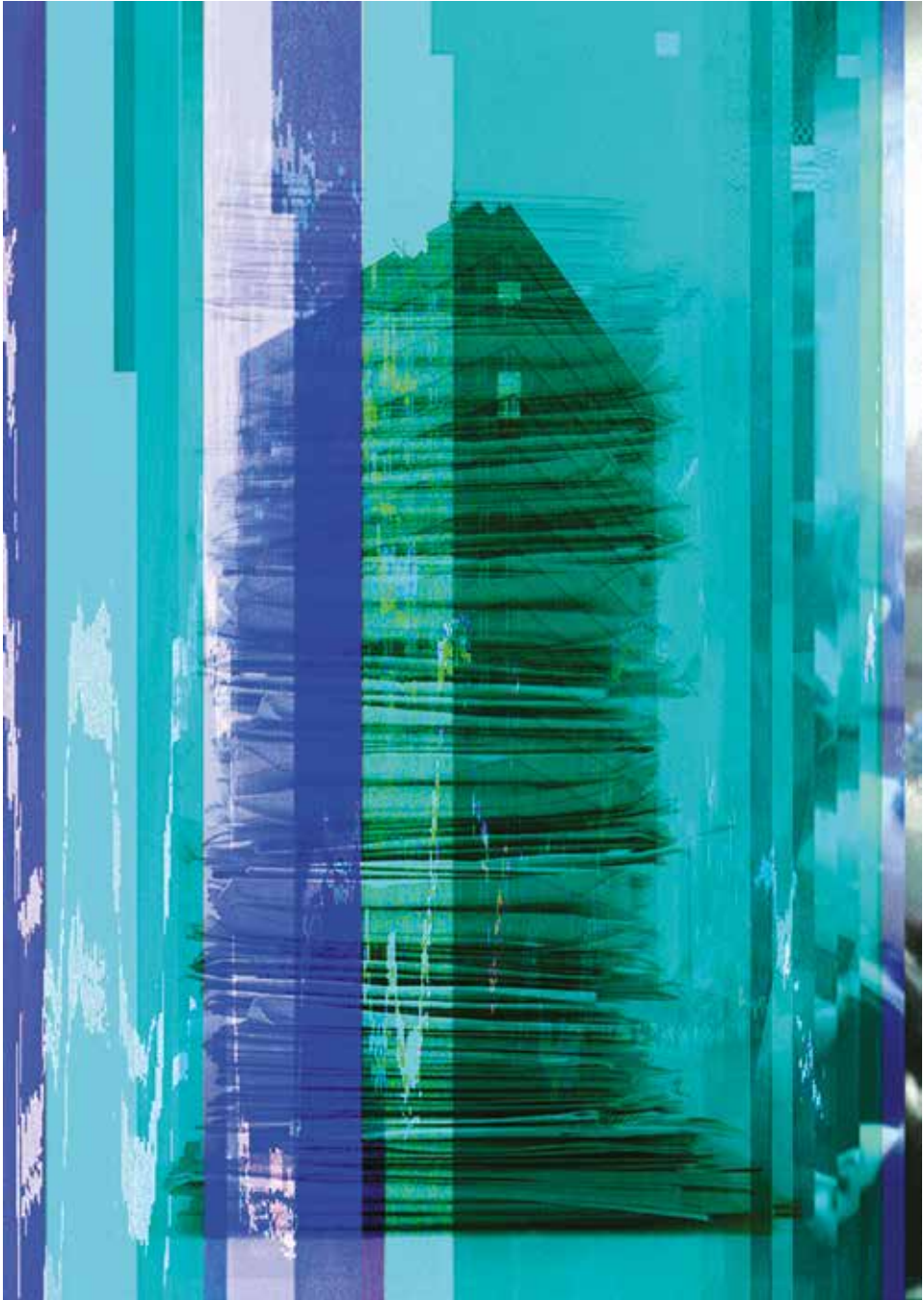
Kovács Péter Balázs: KPB Életmű, 2014

Rác Csenge: Od, 2018

Pál Csaba: Idegen szavak, 2019

Szabó Kristóf: KristofLab Document of the office workers, 2019

a művészkönyv. Miként tanúi lehetünk egyfajta recyclingnek, újrahasznosításnak is, amikor már valóságosan funkcióját veszített tárgyak, tárgyfragmentumok, maradékok – urambocsá! –, hulladékok vagy épp más könyvek születhetnek például újjá a művészi kreativitás keretei (és a művész kezei) között.

Sajátos és logikus kérdés (lehet) a művészkönyvvel kapcsolatosan (s ezzel visszatérek egy korábban felvillantott problémára), hogy e tárgyakon, illetve *tárgyakban* milyen fontosságot kap a betű, a szöveg. Nos, itt is kétféle művészi alkotói válasz lehetséges, hiszen van, aki jelentős szerepet ad/szán a betűnek (akár nyomdaiak, tipografizáltak, akár keze kalligrafikus rajzolata által), illetve a szövegnek, de ez persze ez esetben lehet pszeudoszöveg, melynek egyfajta vizuális, képi hatása van. S természetesen ismertek olyan művészkönyvek, melyekben nem a betű, a szöveg attribútuma kerül előtérbe, hanem egyéb esztétikai jellegzetességek. S persze szabadság van stílusban is. Manapság a művészkönyvben éppúgy jelen van az arte povera vagy a minimal art, mint a konceptualitás és a konstruktivitás, sajátos organikus eszmeiség, megtévezve különböző fotográfiai, printalkalmazási módozatokkal.

S a művészkönyv szabadságot ad a példányszámban is. Nincs szabály. Lehet a tárgyat egy példányban is előállítani, s lehet többet is készíteni ugyanabból a műből. Itt jegyezzük meg, hogy a magyar művészkönyvnek talán az az egyik különlegessége és sajátos jellemzője a külföldi törekvésekhez képest, hogy a hazai alkotók inkább kedvelik az egyedi darabokat, míg külföldön inkább találkozni kis sorozatokban megvalósított művészkönyvekkel is.

Úgy tűnik, hogy a művészkönyv, melynek önálló nemzetközi léte csak évtizedekben mérhető (kezdeteit a hetvenes évek elejére, a kasseli Documentához vezetük vissza), mint fiatal alkotói terület lassan beépül a műtárgykultúra szövedékébe. Mára már eltávolodott korábbi, a rendszerváltozás előtti (egyik) funkciójától, nevezetesen, amikor szamizdatként is megjelentek művészkönyvek vagy éppen fordítva: művészkönyvként jelentek meg szamizdatok, s a parabolakarakternek volt fontossága. Mostanra e tárgyaknak jellemzően nincs politikai jelentésük, vagy csak igen áttételesen. Mára az emberi imagináció tárgyaivá válnak, melyeknek komplex hatásmechanizmusa, megjelenése e munkákat egyedivé teszi a műtárgystruktúrában.

Hamvas Béla tehát arról írt, hogy milyen jó recenziót írni az általa imaginárius könyveknek jelzett nem létező művekről. A fenti sorokban azt szerettem volna jelezni, hogy az imaginárius jellegzetesség nagyon is megvan a művészkönyvekben. A kapcsolódás e gondolatmenethez pedig azért szerves, mert érezzük, hogy amíg Hamvas a *nem megszületett* könyvekről elmélkedik, és azok kapcsán, a művészkönyvalkotók viszont *nem konkrét* könyveket hoznak létre akkor, amikor művészkönyvet, tárgyat készítenek. Ebben ez a *lebegés* talán a legszebb, a közties minőség, az üzenet sokszínűsége, hogy míg a kiindulás a könyv, mint olyan, mégsem könyvet kell készíteni a szó hagyományos értelmében. *Tárgyasul a képzetet*, s a megfogható, nézhető tárgy vadonatúj minőségeket hoz létre és – ami a nézőt igazán érdekli – értékes impulzusokat ad számunkra. Jó szeretni a művészkönyvet. A műtárgyat, melyben a parafrázis eszméje és alkotói gyakorlata is manifesztálódik.

Budapest, 2019. december

Timár Judit

Búcsú Csatári Bálinttól

Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy Csatári Bálint oly teljes, a hiánya miatt mégis oly rövidnek tűnő élete végén a gondolkodása fókuszában álló tér és idő egyszerre csak mintha úgy zárult volna be, mint egy kezdőpontjából kiinduló, önmagába visszatérő kör. Hetvenedik évének betöltéséhez közeledve egy 70 soros írásban arról elmélkedett, hogyan vált valósággá életében a mondás, miszerint „hét év alatt újul meg egy ember”. 2019 augusztusában kezdhetne volna meg következő ilyen ciklusát, ehelyett alig vette kezdetét, a megújulás maga lett a végérvényes befejezés. Születésnapjára köszöntői sorra alakultak át nekrológokká. Csakhogy amíg jómagam például egy tudományos közönség számára írva próbáltam Bálint földrajzának színes világát ecsetelve örömet okozni neki, most a *Forrás* oldalain búcsúzom tőle. Azon kevesek közé tartozott ugyanis, aki egy ilyen, elsősorban irodalmi folyóirat közegében is otthon érezte magát. Nemcsak kecskeméti kötődése miatt, hanem mert – mint arról a *Forrás* hasábjain is vallott – egyik legkedvesebb könyvének szellemiségét, Szabó Zoltán *Szerelmes földrajzát* mélyen magáénak vallva művelte a geográfiát. A tájban, a térben és a konkrét helyeken egyaránt meglátta a költészetet. Ettől váltak olyan emberközelivé és szerethetővé tudományos és ismeretterjesztő előadásai. Míg kezdetben én is gyakran tréfálkoztam az egyetlen prezentációjából sem elmaradható irodalmi idézetek miatt, egyszer csak azon kaptam magam, hogy már kíváncsian várom a nagy elődök minden témához gondosan kiválasztott verssorait, Bálint által közvetített gondolatait. Jó érzékkel találta meg bennük a múlt és a jelen közti kapcsolatot vagy hívta őket segítségül a jövőről való elmélkedéshez.

A 19. században élt Élisée Reclus földrajztudós gondolatait előhívva, s azokkal egyetértve azt írta pár éve a *Forrásban*, hogy a földrajzot térbeli történelemnek, a történelmet pedig időbeli földrajznak tekinti. Már csak ezért sem illik hát hozzá olyan emlékezés, ami az idő kényszerű sorrendiségébe rendezi, s térben határok közé szorítja munkásságának felidézését. Egyetemi oktatói pályafutását Szegeden kezdte, de a városon „belülre és kívülre” egyaránt figyelve a környék tanyavilága ragadta meg kibontakozó kutatói kíváncsiságát. Ez volt (1975-ben megvédett) egyetemi doktori disszertációjának tárgya, s ehhez a témához számtalanszor visszakanyarodott, sosem hagyta végképp maga mögött azt. A Berettyóújfaluban

2019. szeptember 17-én hunyt el Csatári Bálint. Barátunktól, lapunk kedves szerzőjétől Timár Judit írásával búcsúzunk. (A Szerk.)

folytatódó középiskolai tanítás sem teljesen új korszakot nyitott számára, hiszen az egyúttal visszavitte őt egykori alma materébe. Nem szakadt ki ugyanakkor előző életteréből sem teljesen, hiszen végül a Szegedi Egyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszékén 35 éven át tanított címzetes egyetemi docensként. Az a tapasztalat viszont, amit a középiskolásoknak vezetett táborokban szerezhetett, szintén végigkísérte egész életét. Bizonyára számos barátja tudna sosem feledhető élményeket sorolni az Alacsony- és a Magas-Tátra hegyeiben később vele tett kirándulásokról, de az ő szerelmes földrajza sejlik fel azokon az unokákkal megörökített családi kirándulásfotókon is, amelyek ezért tanórákon is nagyszerű szemléltetőeszközök lehetnek. Berettyóújfalui éveit is természetes volt számára, hogy igyekezzen megérteni saját földrajzi környezetét. Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Békéscsabai Osztályának kutató tanári ösztöndíjasaként, majd aspiránsként a Sárrét faluföldrajzából írt kandidátusi értekezést. A mindeközben elsajátított tudása és vezetői képességei műhelyalapító szerepbe, majd később az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete igazgatói pozíciójába emelték, de már egy másik helyszínen: Kecskeméten. Immár ő fonta azokat a szálakat, melyek összekötötték saját és mások múltját a jelennel, élete korábbi helyszíneit az újabbakkal. Egykori berettyóújfalui, szegedi diákjai közül toborzott maga mellé kollégákat, felsőbb vezetője lett a békéscsabai fiatal csapatnak is. Idő és tér ilyen egybeszővődése rajzolódik ki nyilvánosan felvállalt kutatói identitásában. Az Alföld iránti érdeklődését, illetve elkötelezettségét firtató interjúkérdésre pár éve így válaszolt: *„Karcagon születtem, egy bihari faluban, Zsákán nőttem fel, Berettyóújfaluban jártam gimnáziumba, Szegeden végeztem az egyetemet, majd Tóth József aspiránsaként heti rendszerességgű békéscsabai szakmai konzultációk után, Enyedi György hívására költöztünk Kecskemétre, s így szűkebb családom őt tagja az Alföld öt különböző településén – zömmel mezővárosában – született, akkor ebből lehet, hogy az is következik, hogy számomra eleve elrendelt volt ez a feladat.”*

Csatári Bálint valóban ízig-vérig Alföld-kutató volt, de sosem zárta merev határok közé vizsgálata tárgyát sem térben, sem a megismeréséhez vezető utat illetően. Tanulmányozta „szigorú” matematikai-statisztikai módszerekkel, az ország más régióihoz viszonyítva-mérve, folyamatosan gondolkodott róla az európai uniós fejlesztéspolitika kontextusában, s lengyel geográfusokkal vagy Minamizuka Shingo japán történészprofesszor barátjával is többször megvitatta, távoli tájakkal összehasonlítva kereste az Alföld sajátosságait. A számok, térképek, politikai szándékok által kirajzolt mentális terek mellett igen fontosnak tartotta a megélt terek tanulmányozását. A végső cél a kisvárosi, kistérségi, falusi, tanyai, többnyire vidéki alföldi emberek segítése volt, akár életkörülményeik egyenlőtlenségeit tárta fel, akár a hely szellemét igyekezett megérteni. Ez a cél például a békéscsabai fiatalkori piacutatásait éppúgy vezérelte, mint kecskeméti nyugdíjas élete hétköznapjait. Pár éve azt írta, nemcsak vásárolni, de eszmét cserélni is járt minden szombaton a kecskeméti piacra, mert *„az igazi, őszinte, mélyről fakadó emberi gondolatok személyesen átélt cseréjénél kevés jobb dolog van a világon”*.

Ilyen „gondolatcserével” képzelte sikeresen megvalósíthatónak a területfejlesztést, s különösen a helyi bázisú tervezést. A tájat, régiót, települést igazi kapcsolótéptőként formálta. Úgy is, mint a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat

kutatóintézeti munkából már nyugdíjba vonult, de tenni akarását egy percre sem maga mögött hagyó vezetője, de már jóval korábban, az 1990-es évek nagyszabású Alföld-kutatási programok irányítójaként is. A geográfusok és regionalisták mellett maga köré tudta gyűjteni az Alföldért elkötelezett hazai történészt, etnográfust, szociológust, közgazdászt, tájépítőt vagy hidrológust. Sosem láttam olyan sok és sokféle szakembert olyan hatalmas munkára hatékonyan egybefogva kutatni, mint azokban a vizsgálatokban. Ahhoz a munkához nem kellett innovativitást, gyakorlati használhatóságot kikövetelő „fentről jött parancsszó”. Magától értetődően, azaz a benne dolgozók kutatói indíttatásából volt sikeres. Csatári Bálint hiteles Alföld-szeretete igazi partnerré tette a közreműködő politikusokat, döntéshozókat is.

Mint ahogy személyes ismerősévé tudta tenni mindazokat, akik érdeklődve olvasták az ő szerelmes földrajzát. Mert becsempészte azt a kecskeméti közéletbe, a vidéki gazdák vagy alföldi politikusok, civilek gondolkodásába, az egyetemi hallgatóinak írt közkedvelt blogjaiba, a kirándulásokba, sőt – mint egy irodalmi élményt nyújtó írásából sejtem – a kocsmai beszélgetéseibe is. No és, mint egy olyan gondolkodó, aki magát elsősorban tanárnak tekintette, a hajdan volt tanítók igazi sokoldalúságával adta át a tudását a jövő tértudományait művelőknek a legkülönbözőbb katedrákon.

Április végén meghívtam az ELTE-re előadást tartani a vidékkutatásról és -fejlesztésről. Ott ültem a geográfus hallgatók között, fél szemmel őket figyelve, ahogyan szinte kivétel nélkül itták a szavait. Volt szó izgalmas tényekről és problémákról, új megközelítésekről; egymást váltották a tartalommal teli, sokatmondó térképek, a „természet világát” és a hely szellemét vagy tér és társadalom viszonyát kifejező fotók; jelen volt ott szigorúság, humor és költészet. A hallgatók tekintete a saját reakcióimat tükrözte vissza: szellemes, okos, kritikus, érzelemdús, de mindenekelőtt, hiteles előadás részesei voltunk. A pillanat visszavitt a múltba. Azon tűnődtem, vajon hogy tudta megőrizni ugyanazt a lelkesedést, amit akkor láttam a szemében, amikor a szegedi egyetem fiatal tanáráként először szólított meg. Nem sejthettem, hogy már egyetlen diákcsoport sem tapasztalhatja meg ugyanezt az élményt, hogy abban az áprilisi előadásban múlt és jelen is az emlékezés megismételhetővé már soha többé nem tehető terébe zárul.

Surányi Dezső

A Duna–Tisza közti tanyák – pannóniai gyökerekkel?

Dr. Csatári Bálint emlékére

A tanyák kialakulásának történeti előzményeivel kapcsolatban célszerű megvizsgálni, hogy az eddigi koncepció(k)ból a Kárpát-medence vonatkozásában esetleg pannóniai etnikai (civilizációs), politikai, katonai és legfőképpen gazdasági tényezőket is nem kellene-e figyelembe venni. Minden bizonnyal az új szempontok eddig kellően ki nem dolgozott módszereket igényelnek. Másfajta gazdálkodási és települési formákat is hozhattak, ami eltérést teremtett a Duna–Tisza köze és a Tiszántúl között. Ráadásul a Duna–Tisza közének elmúlt három évezrede felettébb mozgalmas volt. 1996-ban rendezték Nyíregyházán „A Kárpát-medence történeti földrajza” konferenciát, amelyen az előadók bőséges adatolásban mutatták be e földrajzi nagytáj (kb. 320 ezer km²) természetességét, történeti változásait és sokféleségét – de épp ez ejtette gondolkodóba jelen sorok íróját, és Szilágyi Zsolt vitacikke is katalizált, ami az *Agrártörténeti Szemlében* (2003) jelent meg.

Somogyi (1996) korábban összefoglalta a természeti adottságok jellemzőit, amely természettörténet, vagyis a flóra- és faunakép; a hegy- és vízrajz alapján meghatározta a Kárpát-medence történeti arculatát és benépesedése folyamatát. Az Alpok, Kárpátok hegykoszorúja, délnyugaton pedig az Adriai-tenger határolásában, a földrajzi szélesség körülményeinél melegebb klímát biztosított. A nagy táj megközelíthetősége, beélhetősége, az élelemforrás sikeres előteremtése többféle módon valósult meg, így kényszerből is, saját elhatározásból is, tulajdonképpen vonzó „célponttá tette” az Alföldet (vö. László Gyula).

A Kárpát-medence tájtörténetében a nagyobb változások kezdetét talán nem a spontán természeti tényezők jelentették, hanem civilizációs hatások következményei. Ugyanis egyre több és nagyobb tájseb keletkezett a bányászat, az erdőirtás, az erdős sztyeppe feltörése miatt. A földművelésre, továbbá telepek, települések és úthálózat kialakulására területeket foglaltak le.

A vaskor kezdete (Kr. e 1900 táján) – a nagytáj peremén élénk cserekereskedelem bontakozott ki, ami gazdasági fejlődést, és ennek következtében ökológiai változásokat indított el. A felső-ausztriai Hallstatt e jelentős kultúra névadója lett. Később a Kárpát-medence illír törzsek, pannonok, továbbá az eraviszkuszok, majd a kelták elszórt telepeken, falvakban települtek le, esetleg kisebb városokat

is alapítottak, melyeknek lakossága és gazdasága részben a római hódítás után is megmaradt, a kelta eredetű helynevekkel együtt.

Kr. e. 1. évezred folyamán az Alföldre lovasnomád szkíta törzsek, majd a Dunántúl római korszaka idején – a velük rokon szarmaták (jazigok) költöztek be. Viszont nem maradt hatás nélkül a dákok és géták uralma sem. A szkíták (régii kifejezéssel szittyák, perzsául szakák) a délorosz sztyeppékről érkeztek, akik több évszázadon keresztül az Alföld és az Erdélyi-medence meghatározó népességét alkották.

A Kárpát-medence terület használata a kelta korban egyre inkább megnőtt. A La Tène-kultúra minden előbbi népcsoportnál magasabb fejlődést hozott, de csak a Kr. e. 3. században került a Kárpát-medence egész területe a bevándorló kelta törzsek uralma alá. Legfőképp a Dunántúl, de az Alföld, a Felvidék és Erdély egy része is.

A rómaiak megjelenése Pannóniában

Pannónia meghódítása fokozatosan történt, aminek a magyarázata a Római Birodalom már akkorra nagy kiterjedése, s abból eredően a katonai és polgári igazgatás nehézségei megfontoltságot kívántak. Ugyanakkor a hadtáp- és kereskedelmi útvonalak működtetése, a segédcsoportok szervezése és az egyre fenyegetőbb barbár betörések mégis indokolták a terjeszkedést.

Augustus császár teutonburgi veresége a római légiók allokációját megváltoztatta. Kr. u. 30 körül szarmaták jelentek meg a Duna–Tisza közén, szükségessé vált a keleti határrész megerősítése is. A mozgalmas történelem a Kárpát-medencében nem gátolta a gazdasági, demográfiai és kulturális fejlődést, a latin nyelv és írás és a római szokások terjedését. A terület a birodalom keleti védőbástyájának szerepét látta el, a lakosság nagy része katonáskodással foglalkozott.

Az újonnan elfoglalt illír-kelta lakosú területen az itt élő népek kultúrája keveredett a rómaival, és fokozatosan romanizálódtak, miközben újabb kelta csoportok is érkeztek. Pannóniának nagy kereskedelmi és katonai szerepe is volt. A Duna mint természetes határvonal mentén egyrészt az Alföldet és a Felvidéket ekkoriban elfoglaló szarmaták és nyugati germán törzsek, másrészt a mai Szerbia felől terjeszkedő dákok ellen védte a Római Birodalmat. A dákok legyőzése után a 2. század második felétől az északi határnál megtelepedett germán törzsek és kelet felől a szarmaták egyre nagyobb fenyegetést jelentettek a Római Birodalomra. A „keleti végeken” meg nőttön-nőtt az ismétlődő háborús veszély: a barbárok erőszakos földfoglalásokba kezdtek, megszállták Brigetio légiótáborát, felgyújtották Aquincumot és feldúlták mindkét pannóniai tartományt.

Római ellentámadás 172-ben indult, Marcus Aurelius légiói 180-ban súlyos csapást mértek a barbárokra, a lakosság militarizálódott, komoly szerepet játszottak a trónviszályokban a 3. század folyamán. Diocletianus reformjai s a sűrűsödő barbár betörések miatt viszont csökkent a pannóniai légiók katonai jelentősége. Valentinianus (364–375) megerősítette ugyan a határvédelmet, sőt az ellenséges területekre is erődöket építtetett, talán ezzel magyarázható, hogy a római gazdálkodás módszerei nem tudtak igazán hatni a Duna–Tisza köze és általában az Alföld

„gazdálkodóira”. Az ún. nagy szarmata sáncrendszer – a Csörsz-árok, amely a Dunakanyartól a Bánátig húzódott, épp ekkor vont el sok-sok munkáskezet.

Amikor 370 körül a hunok átkeltek a Volgán, leigáztak több népet, majd a 4. század végén elindította a germán törzsek népvándorlását nyugat felé. Nagy Theodosius császárnak sikerült kiűznie a Balkánról a gótokat, de csak hosszú és véres küzdelmek árán; ekkor kezdődött Pannóniának az utolsó békés időszaka. Viszont 395-ben a Római Birodalom végérvényesen kettészakadt. Az 5. század elejére még inkább háborús övezetté változott a Kárpát-medence. 433-ban egész Pannónia a hunok kezére került. A pannóniai provinciák teljesen elvesztek, és az 5. század végére bizonyos agrárvonások maradtak meg, noha a két Pannónia az ökológiai romlásában kevésbé volt szembetűnő: sem település-, sem útszerkezetben nem változtatták meg a pannonok hagyatékát.

A római kori Balaton (Pelso) vízszintje a mai szinttel közel azonos volt, amit a Galerius császár által építtetett Sió-zsilip is segített. A meleg, száraz periódus jellemezte a római kort – pl. a Fertő tó ki is száradt, és a Duna menti római erődök zöme ma – éppen ezért nem volt víz alatt.

A római kori Pannóniában szemimediterrán jellegű éghajlat uralkodott, csapadékhiánnyal és az élővizek vízszint csökkenésével küszködve. Régóta vita folyik a római kori szőlőtermesztésről és annak hatásairól is. Ma sem tudjuk, hogy itt a római telepések mediterrán fajtákat telepítettek-e, vagy az ittenieket művelték, netán a Szerémségből hoztak szaporítóanyagot. A római szőlőművelésről itteni művészi alkotások árulkodnak. Persze még mindig nagyon keveset tudunk a pannóniai gyümölcsök termesztéséről, hisz szarkofágokból előkerült magvak származása csak a fogyasztásukra, de nem a termesztésükre bizonyíték.

Pannóniában mintegy ötszáz (!) *villa rustica* létezett (Bíró 1999, Firmigl 2012), így joggal tételezhető fel, hogy a Duna sem stratégiai, sem társadalmi-demográfiai és gazdasági értelemben nem volt igazi határ, az ókori „vasfüggönyt” a római politikai-gazdasági hatások túlléphették.

A katonai táboroktól és hadi utaktól távolabbi helyeken a rómaiak jelenléte a 2. századig alig látható; sőt a légiók segédállományát és az útbiztosító alakulatokat a helybeliek adták. A Csörsz-árok kiépítése viszont jelzi a késői Római Birodalomnak és a Barbaricum itteni területén élő népeinek az együttműködését! Hiába hiányoznak a források, a dunántúli s az alföldi, illetve egyéb tájak tanyáinak funkcionális szerkezeti és működési kapcsolatára okkal gondolhatunk.

A nem túl produktív, ún. vad talajváltó elvet követő gazdaságok nagyon lassan alakultak át, s lényegében ez a módszer a villagazdaságoknál még sokáig együtt létezett bizonyos barbár földhasználati módszerekkel. Nézetünk szerint ez a vegyes forma bizonyosan átkerült az Alföldre is. A villagazdaságokban eleinte az önellátás volt az alapvető cél, de később specializálódtak, felesleget (már piacra) is termeltek. A birodalomra jellemző nagybirtokok, melyek a rab-szolgák mellett szabad munkaerővel is folytathattak, a pannóniai területekre sem volt jellemző.

A pannóniai szerszámleletek, vagy a fenépusztai s balácapusztai gazdaságban pl. őszi búzát termesztettek, szemben az őslakosság által használt tönkével, talán alakort is. A szőlőtermesztést Domitianus rendelete (Mócsy 1990) nehezítet-

te ugyan – megtiltva új szőlők telepítését és a meglévők felének kiirtását elősegítve –, azonban a rendelet nem volt hatásos. Pannónia szőlőtermesztése nem szűnt meg, még kevésbé a Szerémségé. Mindenesetre az írott források szerint Pannónia mégis a 4. századig borimportra szorult.

Az erdei fakitermelés és a famegmunkálás a legtöbb helyen természetes volt. Minden gazdaságnak a legelők és erdők gazdagsága nagyon jó feltételeket teremtett az állattenyésztéshez, s a kapcsolódó kézművességhez. A halászat hálóval és horoggal egyaránt történhetett.

A balácapusztai villagazdaság Pannónia egyik legnagyobb és jól feltárt helye, az épület központjával a művelhető birtok mintegy 9-10 hektár volt. A megfigyelhető egyfajta szabályos elrendeződéssel talán rokon az alföldi tanyák környezete, de Pannóniában a római földkiosztási gyakorlat is felfedezhető. A Balatonfelvidéken feltárt villagazdaságok a régészeknek információs alapot szolgáltatottak a korabeli gazdasági-működési viszonyok rekonstruálásához. A Balaton (Pelso) környéke különösen kedvelt vidéknek számított, Itáliát idéző klímája és földjei miatt, a Bakony sűrűjének gazdag vadállománya és a tó halbősége, a tiszta források és bővizű kutak jó életfeltételeket biztosítottak.

A villagazdaság (*villa rustica*) mai értelemben is módos majorságnak számított; a birtok (fundus) központjában igényesen megépített lakóházak, fürdő, zárt udvarok, díszkertek (vividarium) sorjáltak. Ezt a központi részt (pars urbana) olykor kerítéssel is elválasztották a gazdasági részlegtől (pars rustica), ahol a műhelyek, magtárak, istállók és egyéb termelési létesítmények álltak. A központi lakórészt fallal vették körbe, elsősorban a legelésző állatok s vadak kizárására, amit az alföldi tanyák is követtek. Mind a villa rustica épületkörnyezete, mind a tanyai milió racionális díszítettséggű, ebben is látunk olyan hasonlóságot, amit a pannóniai módosabb birtokosok alföldi szolganépe eltanulhatott.

Hídfók az Alföld felé

A rómaiak gyorsan tudták a csapatokat mozgatni, akár ellenséges területre megerősített átkelőhelyek kiépítésével. Ezeket a kis erődöket a Duna két partján, egymással szemben építették fel, így szolgálhattak kompikötőként vagy pontonhidak hídfőjeként is. Ez utóbbi esetben nyilvánvalóan csak időszakosan használták, mivel ezeket a hidakat télire a jégzajlás miatt le kellett bontani.

Az erődöket stratégiailag kiemelkedően fontos helyeken, leginkább a különböző Barbaricumba tartó utak kiindulási pontjainál építették. A szobi erőd az Ipoly torkolatánál ellenőrizte azt az útvonalat, melyen a Börzsöny megkerülésével a Duna-kanyarhoz lehetett jutni; a verőcei a Börzsöny és a Cserhát közti utat ellenőrizte. A Tahitótfalu-Balhavár erőd Cirpi felől biztosította az átkelést a kvád-szarmata határvidékre. Ugyanerre vezetett Constantiamból Szentendre-Dera patak, Horány, Dunakeszi vonalon. Ez a három átkelőhely Bernát szerint egységet alkotott a Valentinianus-féle építkezéseknél.

A Contra Aquincum-i erőd pedig a Szolnok irányába haladó út kiindulópontja volt, kapcsolódva a Csörsz-árok keleti rendszeréhez. A következő kis erődöt Bölcskénél és vele szemben Harta-Káli-majornál találjuk; ez az átkelő volt a Körös

felé vezető út kiindulópontja. Délen a Lugio-Contra Florentiam átkelő szerepe volt fontos, mivel innen indult Szeged felé az igen forgalmas út, amely a szarmata szállásterületek központjához, a Körös–Maros torkolat közti Tisza-szakasz felé haladt. A legdélebbi ismert és megerősített hídfőállás nem a Duna partján, hanem Bács település melletti kis folyócskánál állt. A szőlő és az őszibarack megtelepedésében – gyaníthatóan – ennek szerepe lehetett.

Ismert egy korabeli beszámoló, amely a Szentendrei-szigeten létrehozott átke-lőhelyek használatát bizonyítja, egy konkrét harci cselekmény kapcsán, vagy 375-ben, a gödi sikertelen erődépítésnél is. Működő átkelőről Verócénél Ammianus leírása számolt be. Nehezen hihető viszont békésebb időkben, hogy az Alföld, különösen a Duna–Tisza közén csak egyirányú és hadi természetű lett volna a kapcsolat Pannónia és a Duna–Tisza között.

A Duna jobb partján állomásozó római csapatok és veteránjaik bizonyo-san békésebb módon is érintkezésbe kerültek – és voltak az ottani lakosság-gal, pl. a szarmata szolganéppel vagy szabad emberekkel. Vagyis az alföldi tanyásodást azért nem látjuk középkori eredetűnek, mert a régi földművelő tanyák épp pannon-szarmata – és már pannon elemeket is viselhettek, régen volt épületromhalmokon épültek a 18–19. századi tanyák.

322-ben a szarmaták az Aquincumtól délre eső területekre betörték. A bünte-tő expedíciót maga a császár, Constantinus vezette, a római erők június-júliust töltötték az Alföldön, majd Margumnál visszatértek Pannóniába – gazdag zsák-mánnyal. Constantinus császár büntető expedíciója során sok foglyot ejtett, aki- ket belső területeken telepítették le; ez volt a második nagy szarmata betelepítési hullám. Az Alföldön élők-ből lett alattvalók biztosan sok gazdálkodási módszert megtanultak Pannóniában, a rómaiak jól megismerték a szarmaták világát.

Visy (2000) és mások szerint is, a Csörsz-árokrendszer megépítése idején a szarmaták már nem voltak képesek egyedül megvédeni szállásterületüket. Ezután válhatott szükségessé a nagyobb arányú római katonai jelenlét biztosítása az Alföldön, amit a sáncok építése is feltételez, ez azonban korábban lehetetlen lett volna. Az erős gót támadás után már inkább a romlás lett a jellemző, amit a szarmata belháború csak súlyosbítni tudott. Előkelőségeik Pannóniában reked- tek, a szolganép pedig visszatért az Alföldre.

A birodalomba szarmatákat a 4. században három nagy körzetben telepítették le, ún. laetus telepeken. Állami földeken kaptak letelepedési engedélyt, és polgári közigazgatástól elkülönült tömböket alkottak. De a 4. század végére e telepek nagy része már lakatlanná vált, mert ezek a szarmaták is visszatelepültek az Alföldre. A kényszerű szövetség mindkét nép számára ugyan előnyöket is rejtett, de már nem tudta szolgálni a szarmata gazdálkodási rendszer fejlődését.

Népek forgataga az Alföldön

A római csapatokkal a dunai hídfőállásoknál a Dunán inneni, így a Duna–Tisza közti és tisztántúli területekre lépve – képletesen ugyan, de megkíséreljük megke- resni a lehetséges kapcsolatot és a hatását, ami a Dunántúlról érhetette az Alföldet, talán a Felvidék és az Északi-Középhegység peremvidékét, és természetesen

Erdélyt. Igaz, a Kárpát-medence középső és északi területeit a rómaiak sosem hódították meg, mivel a barbárok sikeresen védelmezték szállásterületüket. Az 1. századtól a kelta lakosságot az Alföldön tehát a szarmaták, a Kárpát-medence északi hegyes területein pedig a nyugati germán törzsszövetséghez tartozó népek váltották fel. A behódolt szarmaták kisebb-nagyobb falvainak nyomát a régészek megtalálták a Tisza és mellékfolyói mentén.

A rómaiak e népek ellen rendszeresen hadjáratokat folytattak, az elrejtett kincsek bizonyítják, hogy 260 körül a szarmaták az Alföld felől betörték Pannóniába. A 2–3. század között a gótok és vandálok vették birtokukba a dák területeket Kárpátaljától Erdélyig. A 4. század végén ráadásul megjelentek az alánok, majd ugyancsak a hunok elől menekülve a vizigótok és keleti gótok a Balkánon s a Délvidéken. A 4–5. század fordulója a hunok időszaka az Alföldön, ami semmiképp sem kedvezett a korai népvándorlásig megmaradt pannóniai földművelési hagyományoknak, pláne nem a kelta cseresznye- és naspolyatermesztésnek – ami kelta hagyományokra épült.

A rómaiak 409-ben átengedték Pannónia keleti felét a hunoknak, 433-ban pedig az egész Dunántúlt. Bár Attila hunjainak támadása súlyos következményekkel járt, 451-ben a catalaunumi csatában Aetius római hadvezér megállította a hun sereget. A Kárpát-medencén egy évszázadon keresztül a gótok, gepidák és longobárdok törzsei osztoztak. Végül 567-ben a kelet felől érkező lovas nomád avarok uralma mintegy 250 évig tartott. Az avarok állandó harcban álltak a Bizánci Birodalommal, és a Balkán nagy részén adót szedtek az ott élő népektől. Uralmukat a frankok törték meg, Nagy Károly legyőzte őket, és keresztény hitre tértek át. Megszervezte ő az avar őrgrófságot, az Alföld és Erdély viszont bolgár (bolgár szláv) fennhatóság alá került, talán innen ered az az elképzelés, hogy bolgár fejedelmi kincs lehetett a nagyszentmiklósi aranykincs (Erdélyi István elmélete).

825-ben Pribina fejedelem – Nyitra központtal – létrehozta az első Kárpát-medencei szláv államot; a morvák Kárpát-medencei hatalma I. Svatopluk idején érte el csúcspontját. A magyarság korai földműves ismereteit a két világháború közötti történeti szemlélet a szlávokhoz kapcsolta, amit semmiképpen sem lehet teljesen elfogadni. Itt érdemes Anonymus krónikájára is utalni, amelyik a fehér ló mondájával s kövér legelőkkel kapcsolatban eléggé ismert történet (Anonymus Gestája, 16. fej.). A Duna–Tisza közti kövér legelők említése azonban III. Béla jegyzőjének talán a túlzása lehet, mivel a dunai homokon – réti öntéstalajok mozaikjainak eltemetésével – csak gyenge minőségű gyepek maradtak a 8–9. század táján.

A tanya fogalma

A tanya fogalma – valószínűleg sok kérdést vet fel az olvasóban. Legkorábban egy 1037-ből származó okmányban szerepel a neve, mégpedig a bakonybéli bencés apátság alapítólevelében: „*liberam piscacione, que vulgo tana dicitur*” – vagyis szabad halászóhely, amelyet *tanának* neveznek; más forrásokban *thona* (1240), *tornya* vagy *tónya* (1246, 1330). A *Magyar Nyelv Történeti Értelmező Szótára* szláv szóként értelmezi: *tónja* (mély víz, mocsár, esetleg víztócsa), *cseh tůň, tůně, touňe*

(mély víz, vagy kicsi, de mély tó), a szlovák *toňa* jelentése folyóban lévő mély kubik, az ukrán és az orosz egyaránt *то́ня*-val háló kivetésére alkalmas helyet jelölnek. „A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan” – ezzel a nézettel teljes mértékben egyetértünk.

Pusztai (1980) hat tanya jelentéscsoportot mutatott be tanulmányában, eszerint a *tana*, *tanya* 1. halászóhely, 2. mély víz, örvény, 3. tócsa, tó, úsztató 4. tartózkodási hely, halászkunyhó, 5. földdarab, telek, sőt 6. társasági hely jelentése is volt. Egy történeti ökológus ritkán kerül ennyire nehéz helyzetbe, mert a vizsgálata tárgyában, témájának jelentéstörténetében logikai, tartalmi ellentmondások fedezhetők fel.

A tanya mindamellett mégis elsődlegesen halászóhelyre, sőt halászkunyhóra utaló fogalomként került be a nyelvészeti irodalomba. Nézzük meg azonban, hogy a „szárazföldi” tanya (=mezei lak, kertség, major) a tanyagazdaság milyen formában jelenik meg a latin szótárakban: *villa*, *vicus* – és semmi több. Tehát a formális, alaktani hasonlóság kétségtelen, de főleg történeti-ökológiai és településföldrajzi értelemben vitára sarkall, mert a levezetése is bizonytalan. A *tana*, ill. *tanya*, *tonya* származtatása – mint láttuk – a keleti szláv nyelvekre is utalna a nyelvi szótár szerint. Még inkább sokasodik bennünk a kétség, mert az örvény *liman* viszont egyértelműen s tényleg vízzel kapcsolatos fogalom, ami viszont „kilépett a vízpartra”? Érdekességként említhető, hogy a Tisza mentén élők a sűrű bozótost is limánnak, majd limánynak nevezik (vö. csongrádi tájnyelvben).

Belényessy (1948) a tanyakérdésben a kora középkorig „talált nyomokat.” A telek jelentése sem egyrétegű, a 13. században használatos a *terra culta* (csak művelt) és a *terra fimata* (trágyázott) telektípus-megnevezés; mégis azt látjuk, hogy „nagyon alá volt vetve a nomád állattartásnak”. Pedig már az Árpád-kor első századában is már sokkal nagyobb súlya volt a földművelésnek és kertészkedésnek, mint azt eddig gondolták. De ezen állítás nem állhat szemben Belényessy *telektanya* s *telekbirtok* (telek-*praedium*) típusaival, ami fogalmilag a tanya és a hozzá tartozó földterület méretbeli különbségét és eltérő gazdálkodási irányát jelenti. A telek a 11-12. században egy-egy nemzetség közös legelőjét jelentette; a szerves trágyát viszont már visszajuttatták a földekre (ez már gyökeres eltérés a nomád gyakorlattól, a váltás lényegében bajor hatásra vezethető vissza!).

A tanyak és a nomadizálás kapcsolatba hozható?

A Kárpát-medencére vonatkozó nomád állattartás értelmezése megkívánja a népvándorlás korától kezdődően az aktuális ökológiai és természetföldrajzi állapot értékelését is, amelyben az ún. nagyállattartás a Duna-Tisza közén és a Tiszántúlon a „mai értelemben vett” szarvasmarhatartásnak csak korlátozott teret biztosított. IV. Béla idején a kun és jász betelepítéseknek és állatfaji, számbeli értelemben a legelőik szűkösége határozta meg. Ezt a nézetet erősítette Anonymus krónikájában a kövér legelőik leírása. Erdély, Felvidék és Dunántúl egy része alapján a különbség is bizonyítható, de a mai értelemben vett tanyatípusok viszont épp nem a felsorolt nagy régiókban alakultak ki.

A 19. századig természetesnek tartották a tanyák középkori létezését (pl. Galgóczy 1896, Belényessy 1948); Herman Ottó (1902) „*a kifejlődött tanyarendszert, mint atavisztikus alkotmányt*” a magyarok „*megfagyott nomádságának*” vélte, amit Györffy I. is vallott. Sinkó (1910) a távol eső földek megművelésének „szükségszerű következményeként fogja fel a tanyát, és úgy vélte, hogy „*a tanyarendszeres település újabb eredetű, a török hódoltság előtt nem igen dívott.*” Később Szabó I. ugyancsak módosította álláspontját, kifejtette, hogy a török pusztítás előtt megvolt a „szállás”, később a lakóház és tanyaépület közti különbségre is felfigyeltek a Nagykunságban.

Solymosi (1980) szerint a kertség, mint a tanya kapcsolt része (itt érintkezhet a tanya genezise a pannon hatásokkal!), a szántóföldek egy részének örök tulajdonba bocsátása után keletkezhetett. Ugyanő a földművelő és állattenyésztő szállások genetikai kapcsolatát tagadta, ami saját koncepciónk szempontjából nagyon fontos megjegyzés. Mendöl (1963) a nomád hagyományoknak csupán módosító szerepet tulajdonított, ami ha valóban számolhatunk a pannóniai hatásokkal is – a kertes tanyák másféle genezisést tételezheti fel. A 18. században a tanya egész évben majorszerű gazdasági udvarként funkcionált, s a kunyhót a ház váltotta fel (Márkus 1943).

E gondolatokat fontosnak tekintjük, mert a Kárpát-medence földrajzi nagytáját egységnek tekintve a nagytáj történetét nem lehet egységesnek tekinteni, ugyanis a tényezők kölcsönhatásban állnak. A történeti-ökológiai „beláthatóságunk” a késő paleolitikumból egyre jobban elvezet a mához, vagyis amikor a jó adottságú talajon, viszonylag könnyen belakható térszínen van lehetőség könnyű terület-szerzésre – és agrártevékenységre. A tanya szerepe és funkciója a Dunántúlon más, mint Közép-Európa egészében, de az Alföldön még inkább. A falvak között elszigetelten a tanyák ezrei tarkállnak; többségük kisüzem, a művelt föld közepén lakóépület istállókkal, fészerral s egyéb melléképületekkel – írta Hollander (1980).

Tanyák vagy/és kertek?

Vitatjuk, hogy a kert önmagában a tanya előfutára is volt, amit mi úgy gondoljuk, hogy valamilyen zárt terület, amely ezáltal elkülönül a környezetétől (innen a sokféle kerttípus, s később bővült is, mert annak része lett az állandó lakóház, az istálló, a valódi kert és szántóföld is. A kert „*gyümölcsfákkal, veteményekkel, virágokkal beültetett, a lakóház körül a szabadban való tartózkodásra is szánt terület*”. Egy 1283-as okleveles adat szerint pedig „*növény- és állatvédelmi szempontból körülkerített terület*” a kert – és amennyiben lakhatás számára valamilyen építmény is tartozik, máris a tanya tartalmilag hasonlóvá válik hozzá. Lényegében ezzel magyarázható nemcsak a kertek (gyümölcsös, zöldséges, virágos, káposztás, gyógynövényes, fűszeres, szőlős, vegyes, botanikus; vadas, állatkert, ólas, szénás, temetői stb.), hanem a tanyák sokfélesége is. 1055-ben már olvasható a 'kert hel' kifejezés, azaz körülkerített terület, melynek oszét és kaukázusi nyelvi kapcsolata valószínűsíthető.

Az állattenyésztés és pásztorélet egészen más volt az Alföldön (szilaj marha, ló, kecske, juh), mint a Dunántúlon (szarvasmarha, bivaly), a Felvidéken (szar-

vasmarha, juh) vagy Erdélyben (elsősorban, juh, kecske, bivaly, ló). A mohácsi csatavesztést követően az Alföldön felgyorsult az aprófalvak pusztulása, de az Árpád-kori településrajz és aprófalvak is már eleve pusztulásra voltak ítélve.

1526 után a futóhomok és a szik (főleg juhok, kecskék és szamarak), a mocsár, valamint az árteres öntéses területek (nagyállattartás: marha és bivaly) aránya nagyon megnőtt. Az alföldi táj ijesztő méretű elnéptelenedése – kihalás és elvándorlás miatt – a török kiűzése után újra telepítéseket kívánt (vö. a *Neoaquistica Commissio*-val!). Szabó István és Erdei Ferenc (ld. a könyveit: *Futóhomok* 1937, *Magyar falu* 1940, *Magyar tanyák* 1942) a magyar tanyarendszer erejében, de nem számoltak talán azzal a politikai-gazdasági fordulattal, amelyet a szocialista korszak tagosítási, vidékfejlesztési, majd utána a privatizációs és vidékfejlesztési politikai törekvések okoztak.

Für Lajos (1980) joggal vélte úgy, hogy a belterjes gazdálkodás, a belterjes tanya nem kizárólag a kertészeti termelési ágak sajátja, hanem lehet az istállózott állattenyésztésnek is jellemzője, csak nem kizárólagos formálója. Für hangsúlyozta, hogy a kertkultúras tanyásodás Cegléd, Kecskemét, Kiskunhalas, Nagykőrös, Szabadka, Szeged és néhány kisebb (főleg Duna–Tisza közí) körzet jellemzője volt. Szabó 1929-ban publikálta a tanyarendszer kialakulásának történetét és sorra vette természeti, gazdasági és társadalmi tényezőit, ezzel Erdei Ferencet is megelőzte. Balogh (1962 és 1965) az alföldi tanyákat három csoportba sorolta: gabonatermesztő tanyák (az Alföld délkeleti részén), gabonatermesztő és vegyes szántóföldi kertes tanyák (Duna–Tisza közén) és főleg állattartó és csak részben földművelő tanyák (Jászkunságban, Debrecen környékén).

Fürnek (1983) egy másik munkájából kiemeljük, hogy mely gyümölcsfajok domináltak a kertes tanyák üzemi rendjében – gyűjtésünkkel kiegészítve (Surányi 2018) meggy, szilva, dió, fehér és fekete eper, elvéve birs vagy naspolya, és természetesen különféle művelésű (gyalogszőlő, lugas) szőlők tartoztak a milióbe.

Az elmúlt másfél évszázadban szőlőköztesként már nemcsak gyümölcsfák jelentek meg, hanem a burgonya, paradicsom, szamóca, ritkábban étkezési paprika, karós bab, vöröshagyma, sárgarépa, petrezselyem, olykor sárgadinnye; virágok közül mályvarózsa, nőszirm, porcsinrózsa, díszbab, orgona, sövény-szulák, hajnalka, estike stb. teszik otthonosabbá a hétvégi, gazdálkodási – olykor a lakókörnyezetet. Sajátos a birtokhatár jelölése, az oldalakon széles és gereblyézett barázda, a két végén a területnek lugasszőlő, nyesett akác, koronaakác, bokormeggy-sövény és aranyribiszke- (ti. „garád”) vagy tamariska- (kizárólag a tanyáknál) bokrok zárnak le.

Az alföldi települések határában a tanya szétszórtan álló, rendszerint egy lakóépületet és néhány hozzá tartozó gazdasági épületet magába foglaló, állandóan lakott magános telep. A 20. század közepéig a tanyák kisebb-nagyobb paraszti földbirtok legmagasabb pontján álltak, a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése óta azonban egy részük nagyüzemi táblákba került és háztáji tanyaként (Romány 1973) élt tovább. A 20. századi állapotokat véve alapul a településföldrajz kutatói, és részben a történészek is sokáig úgy vélték, hogy a tanyák a török uralom alatt kialakult nagy határu óriásfalvak bomlásával, a nép széttelepülésével jöttek létre.

A tanyákat kezdettől fogva állandóan lakott szórványtelepülésnek tartották, vagyis az európai települési rendszerek kategóriáit alkalmazták rájuk.

Györffy I. (1943) és Erdei (1937–1942) kutatásai nyomán lehet a tanya tartozék-település, azaz a megosztott parasztváros külső határbeli része volt, ami nehezen kapcsolható össze a villagazdaságokkal. Zavaró lehetne, hogyha az alföldi városok környékének nagymérvű tanyásodása valójában csak a 18. században bontakozott volna ki. A tanyák kialakulásának feltétele volt a paraszti földtulajdon vagy legalábbis szabad földhasználat; úrbéres helyeken csak a 19. század második felében, a jobbágyszabadítás után létesültek tanyák.

Mezei kertekből tanyák?

A tanya őse valószínűleg a több helyen mezei kertnek (réti szállás) nevezett, szénakasználással és részben földműveléssel hasznosított, határbeli földdarabon kialakított állatteltető hely lehetett. Persze a kialakulásának útja, a létrejött telepek formája, rendeltetése, használati módja szinte minden régióban más és más. Közös azonban az a vonás, hogy a magánbirtokon létrejött pusztai szálláshelyeket mindenütt állatteltetésre, valamint a nyári mezőgazdasági munkák idején meghúzódó, rakodó- és esetleg nyomtatóhelynek használták.

Rácz (1980) a földbirtoklással, határhasználattal, a különféle gazdasági ágakkal is nagyon részletesen foglalkozott. Felfigyelt arra, hogy csak a mezei kertek után jelentek meg a szállások, de mindig a tájbeli eltérésekre is utaltak (Rácz 1980). Viszont alig fogadható el, hogy a futóhomok megkötésére irányuló küzdelem csak közvetve hatott a Duna–Tisza közén a tanyásodásra.

A tanyakérdés újabban is vizsgálódások tárgya, valamelyest hasonló okok miatt, mint az történt a két világháború között. Erdei Ferenc az 1933–1942 közötti években világosan meghatározta a paraszti polgárosodás modelljét (Dénes 1980, 313–338. o.), ami a mostani rekapitalizációs időszakban számos nehéz sorsú embernek lehetőséget kínálhatna. Nem tudjuk elfogadni azt a nézetet, ami a parasztság eltűnését vizionálja – legyen annak forrása konferencia (Utóparaszti hagyományok... 2005) vagy monográfia (Bíró – Für 2013).

A tanya megmaradása

A tanya sajátos településtípusainak kialakulása körüli vitákba nem tud bekapcsolódni, mert a szociológiai (Erdei F.) és geológiai (Mendöl T.) szempontok nehezen összeférhetők, mert kronológiai, történeti és funkcionális értelemben a nézetünk nagyon távol áll tőlük is. Abban azonban a szerzők egyetértenek, hogy az alföldi mezővárosok fejlődésétől elválaszthatatlan volt a tanya sorsa. Ezt a megállapítást erősíti Csatári (1999), aki a mezővárosokból való kirajzásnak, új falvak születésének ad hangsúlyt.

Az alföldi területek török hódoltság alatti elnéptelenedését követően a területen élő népesség lélekszáma gyors ütemben emelkedett – a betelepítésekkel. A határrészek újbóli művelésbe vétele lehetővé tette olyan átmeneti szállások kialakulását, melyekből idővel a tanyák is lettek. Papp (1940), Szakály (1983)

kutatásai szerint Kecskemét és Szeged határában a tanyarendszer a leghosszabb múltra tekint vissza (vö. déli átkelőhelyek a Dunán!). A tanyaás gazdálkodás a folyószabályozások időszakában tovább erősödött – a Hortobágy kivételével. A vasúthálózat kiépítése és a közigazgatás átalakulása is segítette.

A 19. századi mezőgazdasági konjunktúra, illetve a mezővárosok határában elvégzett parcellázások következményeként elmondható, hogy a 20. század fordulójára közel egymillió ember élt a tanyákon. A Klebelsberg-féle tanyaiskola-program sikeres végrehajtása (az 1930-as években) egy sajátos tanyai települési-társadalmi szerkezetet formált. (A kultúrpolitikus kultusza megmaradt, de a tanyasi kisiskolákat meg bezárták...) Az utolsó, a tanyák sorsára ható történelmi esemény az 1945-ös földosztás volt. Enyedi (1975) szerint közel 75 ezer új tanya épült, és közel 600 ezer ember jutott földhöz. De a tervutasításos pártállami időszakban a tanyarendszer a község-hálózat „sűrűsítése” áldozata lett.

Az 1951-es tanyaépítési tilalom érvénye egészen 1986-ig tartott, a tsz-ek és ÁG-ok gyors foglalkozási átrétegződést indítottak el – és a tanyarendszer pusztulását (ld. Becsei 2002 adatait). A rendszerváltozást követően, a kárpótlással összefüggésben többen is úgy vélekedtek, hogy megindulhat a tanya világ újjáéledése. Azonban megállapítható, hogy csak az idősebb, egykori tanyaás gazdálkodók vállalták az újbóli nehéz kihívásokat, így a valódi megújulás elmaradt.

A tanyán élők számának folyamatos csökkenésével (életkori, életmódbeli, gazdasági okok miatt) a tanyák típusai is változtak, így az önellátásra berendezkedett tanyák szinte teljesen eltűntek. Kozma (2011) szerint napjainkban a tanya már nem csak a lakhatást és a mezőgazdasági tevékenységet szolgálja, mert belépett a turizmus és az egészségügyi rekreációs funkció is. Csatári (1999) pedig kimutatta, jelenleg már csak a tanyák negyede végez valódi mezőgazdasági termelést.

Zárógondolatok

A legutolsó eljegesedés után a halász-vadász-gyűjtögető életforma fokozatos tájformálást indított el.

Elgondolásunk szerint sem az ázsiai aul, sem a tanyacsoport forma nem lehetett a lakóhely-gazdálkodási lététér kiindulása.

A Kárpát-medence területének minimum 65-70%-a egykor alkalmas volt mezőgazdálkodásra

Feltételezve egy hosszabb és lassú átalakulást; nagyot lépve előre – a bronzkortól, majd az illír, pannon őslakosság a sík- és hegyvidéki ökológiai adottságoknál kedvezőbb Dunántúlon a földhasználatban és települési rendszerükben mintát szolgáltattak.

A Római Birodalom számára, amikor Dacia felértékelődött nyersanyagai (főleg só- és színesfém-bányái) miatt – és a barbár fenyegetések következtében vált fontossá Pannónia.

A rómaiak (főleg leszerelt legionáriusok) nagyban építettek az őslakosság környezetismeretére és anyagi kultúrájára.

Kialakult ugyan a *Ripa Pannonica*, és belső védvonallal együtt jól működő gazdasági és igazgatási rendszer működött a két pannóniai tartományban, mintegy félezer ismert villagazdasággal, ami nem lehetett hatás nélküli a Dunán innen sem.

Fokozatosan a dunai határterületet és részben a védvonalat szinte a szarmaták idetelepült, az Alföldre is kiépítették a védrendszert (*Csörsz-árok*); ezzel egyre intenzívebb kapcsolat alakult ki Dunántúl és az Alföld, részben a többi Kárpát-medencei rész között is.

Nézetünk szerint ekkor bizonyára megismerték-megismerhették az idetelepült népcsoportok a villagazdaságokat. Feltételezhető, hogy mintául is szolgálhattak.

Elismerve minden, a tanyakutatásban biztosnak látszó elképzelést, a tanyák keletkezési idejének és fejlődési irányának eddigi koncepcióját – a pannóniai kapcsolatok miatt eltérően látom a Duna–Tisza közének tanyáit.

Ebből az is következik, hogy, szerintem, a másodlagos nomadizálásból levezetett félföldműves állapot hangsúlya eltűzött, mert volt/lehetett is minta Pannóniából.

A tanya névetimológiai levezetése (ti. halászóhely) feltételezné az ugor halász-vadász-gyűjtögető létforma továbbélését – amit régészeti bizonyítékok hiányában, történeti-ökológiai értelemben nehéz lehet belátni és levezetni.

A tanulmány nem tér ki ugyan erre, de a kertes tanyák „működésében” több olyan elem fedezhető fel, ami nemcsak keleti, hanem nyugati (ill. római) hatásokat is feltételez.

Novák László Ferenc

Korai irodalmi hagyományunk a XVII. századból

A deák alkotó munkája Kecskeméten

A Duna–Tisza köze, a Homokhátság kiemelkedő mezővárosa Kecskemét – ugyancsak a Három Várost alkotó szomszédos Nagykőrös – a hódoltság idején, a háborúval, létbizonytalansággal terhelt korban nem csupán a gazdasági, társadalmi kohézió erősödésében, hanem a kultúrában is elől járt. A kultúra elválaszthatatlanul kötődött az egyházakhoz, legfőképpen a református egyházhoz, az iskolákhoz, amelyek már a reformáció előtt is – igaz katolikus intézményként – működtek Kecskemét városában is. E vonatkozásban kiemelkedően fontos, hogy a török adóösszeírások a XVI. században már *Oskola* utcaról tesznek említést a városban.¹

A kiváló egyházférfiak, köztük a zsoldáríró Végh Mihály és a névtelenség homályában maradt „oskolamesterek”, tanítók a korai irodalmi hagyományok megteremtésében is jeleskedhettek.² Az iskolából kikerült tehetséges diákok vagy deákok nélkülözhetetlenek voltak a mezővárosi közigazgatásban, nem csupán az írnoki, jegyzői teendők ellátásában, hanem fontos gazdasági és egyéb ügyek intézésében, a mezőváros diplomáciai kapcsolatrendszerében egyaránt.

Tekintettel arra, hogy Kecskemét irodalmi örökségének kutatása, feltárása jelentős eredményeket mutat fel, összegzésre került figyelmünket csupán a városi hivatal deákságának irodalmi tevékenységére célirányozzuk.

A szélesebb körű eligazodás végett szükséges idéznünk a történeti etimológia megalapításait is. A görög-latin jelentésű szavunk a délszlávból került a magyar nyelvbe, s a középkori egyház jeles alakjává vált a *deák*. Alapvetően írástudó embert jelentett, aki által válhatott foglalkozásnévvé, illetve valójában vezetőknévvé is. A „Deák” családnév a társadalmi helyzetre, a társadalomban betöltött hivatásra, szerepre utaló nevek csoportjába tartozik.³

Az „Oskola Mester” által vezetett iskolában az alsó fokú, mondhatni anyanyelvi tanítás, alapismeretek elsajátíttatása (betűvetés, számolás, olvasás), az oktatás, a felsőbb tagozatos, latinos műveltségű *tógátusokra* vagy *praeceptorokra* (*praeceptor*) hárult a XVI–XIX.

1 Káldy-Nagy Gyula: *A budai szandzsák 1546–1580. évi összeírásai*. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Pest megye múltjából 6. Budapest, 1985.

2 Kecskemét korai irodalomtörténetével kapcsolatban részletesen Hornyik János: *Kecskemét város története, oklevéltárral*. Második kötet. Kecskeméten, 1861; Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége*. Kecskeméti Füzetek. Kecskemét, 1990; Iványosi-Szabó Tibor: *Iskola és irodalom Kecskeméten a XVI–XVII. században*. Forrás XLVI. 2014/5. 62–76.

3 <https://www.arcanum.hu> > Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3.; Vö. MTESZ I. 628–629.

században. A városi tanács javadalmazásban is részesítette őket. A magisztrátus például Nagykőrösön az egyház és iskola fenntartója volt, annál is inkább, mivel a homogén kálvinista városban a városi tanács (*magistratus*) és az egyháztanács (*consistorium*) valóságosan egy testületet alkotott még a XVIII. század idején is. A városi tanács fizette és javadalmazásban részesítette az „oskolát”, így a tanító deákokat is.⁴ Mint írástudó és ügyes kezű fiatal ember, a deák a tanítás mellett egyéb fontos feladat ellátására is képes volt, amit a tanács kellően honorált is. Érdekességként említhető, hogy Kőrösön a román és gótikus stíluselemeket magán hordozó templomnak megfelelő, harangokat megbíró tornya nem volt, ezért fából ácsolt haranglábat készítettek, amelyre a még az építés dátumát is feltüntették: „Az harangh labra az eztendő szam föl metczó Daniel Deakk, hozot Biro Ura' Budarol egy Lasnakot [durva, zsákszövetű vászon] 1 Tall Gret” – jegyezték fel a város kiadásai között 1639-ben. Ebben az esztendőben is kaptak a deákok a várostól ruházatukhoz lábravalót: „Warga Mattiastul a' Tizedesekk es az Deakokk wettünk 6 Bokor Czípellest f 2 dn 40. Isment az Tizedesekk Talpallot [bocskor] ket sarut dn 50.”⁵

Az idősebb, tanult tógátus deák tehát sokoldalú, ügyes ember lehetett, aki a templom haranglábjára fel tudta vénsi a készítés évszámát. Ugyanakkor arról is tudomás szerezhető, hogy a városi tanács lábbelit (*cipellés* vagy *cipellő*, *cipő*) juttatott a deákságnak. Valójában hat fő taníthatott ekkor az iskolában, akik hat „bokor” vagy pár lábbeliben részesültek.

Az „oskolában” tanuló fiúgyermek, leánykák is, valamint a korosabb, műveltebb deákok kötelességébe tartozott a jeles ünnepek és alkalmak során a köszöntés és énekmondás. Rendszerint karácsony, vízkereszt, húsvét, pünkösd egyházi ünnepeken, valamint a bíróválasztáskor Szent György napján, a deákság köszöntötte a városi tanácsot, amiért jutalomban részesültek. Fontos más alkalommal is – nem említve a temetéseket, amikor az „oskola” kántusa énekelt a halott búcsúztatásakor –, mint a céhmesterek választása, sőt Kőrösön a juhnyírás vagy a Dömötör-napi bárányadomány-gyűjtés (*kollektálás*) alkalmával.

Számos példa említhető ezekre vonatkozóan. Minden esztendőben sor került a köszöntésekre, még a XIX. század első felében is. A kőrösi tanács számadásai között szerepel például 1652-ben, „Szabo Czeh wendégsegeben walo letében adot Biro Ur'k Cantasok'k dn 30 [...] Husveti Innepkor Eörögh deakoknak Cantalásokert adtam dn 15 [...] Szent György napkor Eörögh

4 Kőrösön az 1742. évi számadások részletesen szólnak erről: „Rector Losonczy István. Michaelis Kallai Cantoris Ecclesiae Reformat Nagy Kőrösiensis, et Praeceptor Puellr. Becze János Oskolabéli Deak Gyermekeknek Praeceptora Florenus Hung 50. Bor Ako 10. Napjában Bor Ittze 2. Privatus Tanítóanyoktul Esztendeig Tallér 1. f. 1 „50. Kelecsényi György Deák Gyermek Mésodik Praeceptora. Kész Pénz f hung 48. Gomolya 2. Kila Búza 12. Font Hus 100. Font Fadgyu 20. Font So 80 Font Bors 1- Sajt 2. Pint Váj 1. Fő Káposzta 100. Fél Szalonna. Fél Kila Lencse. Szekér Fa 6.” A kőrösi iskola igazgatója a neves Hányoki Losonczy István volt, a „Hármas Kis Tükör” verses tankönyv írója. Kállai Mihály (ő volt egyben a kántor is) és Poroszlai János volt a leányok tanítója, préceptor, a fiúk pedig Becze János és Kelecsényi György. Az ő javadalmazásukat is Kőrös város biztosította. Érdekességként említhető, hogy bor is járt a préceptoroknak, így ebben az esztendőben is kaptak, különös módon meghatározta a város, hogy napi két iccét, kb. 2 litert fogyaszthattak (MNL PML NkV SzK 1742/43) Novák László Ferenc: *A pedagógus Arany János*. Forrás 51. évfolyam, 2019. 10. szám. 106. 1750-ben már négy tanítója volt az iskolának: „Humanissimi Domini Joannis Poroszlai, Cantor Ecclesia Kőrösiensis. Domini Joannis Mádi, Praeceptorum Puerorum. Dom. Michaëlis Kállai Praeceptor Puellarum. Dom. Gregorii Kelecsényi Praecept. Puellarum. Földvári István leányok Tanítója. A Gyermekeket tanító Praeceptoroknak a Nemes Tanács négyüknek resolvalt f. Rh. 40.” Április 14-én a városi tanács pénzben váltotta meg a tógátus diákok borjárándóságát: „A Tógátus Deákokk 12 akó borokert fizettem f. 24.” A korábbi leányok tanítója, Poroszlai János ekkor már a kőrösi református egyház kántori tisztségét töltötte be. Új tanítók, preceptorok jöttek, így Mádi János a fiúk és Földvári István a leányoké (MNL PML NkV SzK 1750/51).

5 MNL PML NkV SzK 1639/40. 215., 219. pag.

*Cantasokk dn 50;*⁶ 1719-ben „*Punkosdi sok rendbeli Cantalo öregebb s kisebb Deakok'k*” 4 forint 73 dénár,⁷ 1800. június 1-jén „*A' Férfji Oskolabeli Deákoknak Pünkösdi Köszöntésért adtam az eddigi observoált szokás szerint 2, Az Oskolabeli Tanuló Szolga Seregnek ezen végre 1*” forintot.⁸

Kecskeméten a történeti források hiányossága miatt viszonylag kevés adat ismeretes az iskolai diákságra vonatkozóan ebben az időszakban. A városi számadásokat könyvelő deák azonban itt is tudósít a történekről: 1662-ben „*Karacson napjan Deakokk és koldusokk osztogattunk Tall 2. Karacsonban az szegenyek szamara attunk az Kis Birók kezehez f. 2. dn. 40 [...] Ugyan akkor az Callvinista arwa Deakok hozzank jöwen Cantalni, attunk nekiek Tall. 1. [...] Az Papista Mester számára is a gyermekek kezekben attunk Cantatioban Tall. 1.*”⁹ 1664-ben „*Az Husveti szent napokban költsége volt Biro Uram Deakokk koldusokk f. 6*”¹⁰ 1665-ben „*Karacson napjan ket Rendbeli Deakokk attuk f. 1. [...] Vízkereszt napjan Csillaggal járó Deákokk attuk f. 1.*”¹¹ 1667-ben „*Pünkösöd innepiben az loci scholabeli [helybeli iskolai] deakokk adtuk f. 2*”¹² 1669-ben „*Pünkösödnapi eneklő deakokk adtunk f 1 dn 12*”¹³ 1675-ben „*Csillaggal járó Kiralyokk dn 40*”. „*Karacson napra deakoknak pro fl 1 dn 40.*”¹⁴ 1676-ban „*Csillaggal járó Kiralyokk attuk dn 46*”¹⁵ 1683-ban „*Karácsony es Vízkereszi mendikansokknak adta' gar 8*”¹⁶

Kecskeméten is az egyházak működtették az iskolákat. A két rendbeli diákok valójában a római katolikus vagy „pápista”, református vagy „kálvinista” egyház iskoláinak köszöntő tanulói voltak (a lutheránus egyház jóval később, a XIX. század elején alapított iskolát, amelynek kiváló tanulója volt Petrovics, a későbbi Petőfi Sándor).¹⁷

A történeti források bizonyossága szerint az oskolabeli deákok verses köszöntőt mondtak és énekeltek. Ezek szövege nem ismeretes, nem maradt írásos nyoma, de feltételezhető, hogy a deákság az egyházi ünnep énekeit, zsoltárjait adták elő. Más esetekben – mint névnap és egyéb köszöntők – sajátos folklórként, népköltészetként nyilatkozhatott meg.¹⁸ Kecskeméten a római katolikus egyház hatásának tulajdoníthatóan dramatikus játékról is említés történik. Ugyan karácsonyi betlehemezésről nem esik szó, azonban Vízkereszt napján nemcsak köszöntöttek, énekeltek, hanem a három királyokat – Gáspárt, Menyhértet, Boldizsárt – is megjelenítették a deákok a kis Jézus názáreti születési helyét jelző csillag felmutatásával. Ezért írták róluk, hogy „csillaggal járó deákok”.

A deák mint művelt, írástudó ember nélkülözhetetlen volt a városházán, a tanács hivatalában (*kancellária, szekretária*). A magisztrátus esztendőről esztendőre alkalmazta a deákot, sőt deákokat. Ez utóbbiaknak azonban ha főbb megbízatásuk nem is volt, mint íródeák azonban nagyon fontos munkát végeztek írástudományukkal. A vészterhes hódoltság korában hogy milyen megpróbáltatások érheték a deákot vagy nótáriust,

6 MNL PML NkV SzK 1652/53. 185–188. pag.

7 MNL PML NkV SzK 1719/20. 30. pag.

8 MNL PML NkV SzK 1800/01.

9 MNL BKML KkV SzK 1662/63. 16., 141. pag.

10 MNL BKML KkV SzK 1664/65. 151. pag.

11 MNL BKML KkV SzK 1665/66. 203. pag.

12 MNL BKML KkV SzK 1666/68. 151. pag.

13 MNL BKML KkV SzK 1669/70. 61. pag.

14 MNL BKML KkV SzK 1675/76. 224., 246. pag.

15 MNL BKML KkV SzK 1676/77. 202. pag.

16 MNL BKML KkV SzK 1683/84. 225. pag.

17 Székelyné Kőrösi Ilona, 2002.

18 Novák László Ferenc: *A három város néprajza*. Studia Folkloristica et Ethnographia 60. DE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 2015.

különös példákkal igazolhatóak. Például a kőrösi tanács 1632-ben alkalmazott deákjának érdekes módon írták a javadalmazását: „Az Deak szolgálattyanak yutalma, munnyi Merőgh Boszszusagh ala fer az Torkan [...] Wóttúnk egy Fejyer Nadragot Neki fl 1 dn. Wóttúnk egy Wegh Török wasznatis neki fl 2” – írta a számadást végző írnok.¹⁹ Tehát a deákság vagy jegyzőség zaklatással, sok bosszúsággal is járt. Hasonló – szomorú – szellemességgel jegyezték fel Kecskeméten is egy alkalommal a deák fizetését: „1678 dje Szőke János Ur Ado Szedő Birozagaban az Szolgaknak beriről walo Conventiojok és Fizetese. János Deaknak Esztendeigh valo Béri fl 38. Nadraghra Tall 3. Ruhaiara Tall 6. Sinor Övre Tall. 1. Egy végh Aba. Egy végh felföldi gyolcs. Egy végh Török vaszon. Egy Artany [herélt kan sertés]. Két saít. Két Gömölyye. Ötven fő Kaposzta. Ót fertaly Búza. Két szekér fa. Czizma menni Kell. Kő Só Nro 1. Az többi török ütes veres katona szitok Atok.”²⁰ A város deákja ki volt téve különböző atrocitásoknak. A Kecskeméten is rendszeresen megforduló törökök még vertek is, de a végvári katonák is bántalmazták a deákot, aki sok sérelmek elszenvedője lehetett, amit meg is örökítettek az íródeákok a jegyzőkönyvben.

A városi tanács által alkalmazott deákok között ismeretes, hogy alantasabb munkára is szegődötték őket. Kecskeméten érdekes módon tyúkszedő néven is foglalkoztatták a deákat. Hogy valójában mi volt a feladata, nem derül ki, feltételezhető azonban, hogy a város konyháját kellett ellátni friss baromfi hússal, s a lakosságtól kellett beszednie azt adóként. Törökök, de a magyar végvári katonaság, esetenként az átutazó erdélyi küldöttek részről igen nagy volt a „vendégforgalom” Kecskeméten is, akiket élelmeznie kellett a tanácsnak. Tekintettel arra, hogy adózásba, illetve közös teherviselésbe is számított, a deáknak kellett azt beszednie azoktól, akikre a „sor rákerült”. A Szent György-napi bíróválasztáskor a leköszönő főbíró búcsúbeszédet mondott. Ennek irodalmi értékű szövegét ismerteti 1684-ből Iványosi-Szabó Tibor, melyben említés történik a közösséget sújtó terhekről, mint a „kocsisor”, „heverősor”, „fahordás”, „zsáksor”, „tiksor”.²¹ A civisgazda kötelességei közé tartozott – ha soros volt –, a fuvarozás, teherszállítás, a fahordás Budára, a törököknek szállítandó termények, a salétrompor tárolására való zsákok beszolgáltatása, s nem utolsósorban a baromfi (tyúk) beszolgáltatása. A beszédre külön deákat alkalmazott a magisztrátus. Az 1670-es években bukkan fel az alakja, mint például 1674-ben, amikor „Tyúk Szedő Deak[na]k in Tall[ér] 4” – fizetett a tanács éves javadalmazásában.²² A deák neve ismeretlen, de olykor megnevezésre is került. Így például 1678-ban, amikor „D: [Deák] György Tik szedőnek flo 12. Búza 5 fertaly. Egj Uy Saru. Az többi boczkor” szerepel az esztendei járandóságában.²³ Valószínű, hogy tyúkszedőnek azt a György deákot alkalmazták, aki már korábban az adószedő bíró mellett is tevékenykedett íródeák megbízatással. Nagyobb bérezésben is részült, mint más tyúkszedők korábban.

Tekintettel arra, hogy a város fizette ezt a deákat is, adót nem kellett fizetnie, mint történt 1685-ben is. Ebben az adóesztendőben – több hasonló nevű személy közül – az egyik István deák a legnagyobb adózók közé tartozott 100 marha- vagy vadszám vagyoni adónak és 15 tallérnak fizetésével. A másik – „Német Benedek házában” lakó – István deák, valamint „Lud Pásztor Tik Deak” adómentességet élvezett. Szükséges említést tenni arról is, hogy ebben az esztendőben 1 marhaszámmal és 5 talléros adóval szerepel „Szabo István

19 MNL PML NkV SzK 1632/33. 20. pag.

20 MNL BKML KkV SzK 1678/79. 306. pag.

21 Iványosi-Szabó Tibor: i. m. (2014) 71.

22 MNL BKML KkV SzK 1674/75. 231. pag.

23 MNL BKML KkV SzK 1678/79. 310. pag.

Törökül tudó” is, aki bizonyára nyelvtudásával a város hasznára szolgált, mint tanult ember, deák.²⁴

A kőrösi számadásokban is a deák sajátos foglalkozására derül fény 1701-ben. A város „szolgái” között került alkalmazásra egy juhász ember is: „Miklos Deák Esztrenga hajto bére Dezmalaskori bárány 4. Egész gunya. Bőr kapcza” – jegyezték fel az évi fizetését.²⁵ A nevezett deák a város juhai mellett, a legelőn létesített esztrengánál dolgozott, segített a juhok hajtásánál és fejésénél.

A deák foglalkozásnév akkor is megmaradt, ha az illetőt már nem a város alkalmazta. Többségükben vagyonos emberek közé tartoztak. Földbirtokuk volt, jószágállománnyal is rendelkeztek, de kereskedéssel is foglalkoztak, szatócsboltjuk volt, kézműipart is űztek. A mezővárosi társadalom rangos rétegéhez tartoztak mint tekintélyes cívis emberek.

A városházán dolgozó deákot tehát sokrétű munkával bízta meg a tanács, a magisztrátus. Alapjában véve írástudományával szolgált a várost, de számolási tudományával is hasznos munkát végzett. A nótárius, jegyző munkát végző deákok mellett írnokok, íródeákok is dolgoztak a városházán. A számadó, második bíró mellett működtek, jegyző- és számadáskönyveket írtak, egyéb lajstromokat készítettek, s különböző feladatokat is elláttak.

A deák, nótárius tehát tanult, tájékozott, törvényismerő ember volt. A kor követelményeinek, jogrendjének megfelelően a latin nyelvet is ismerte, olvashatta és beszélhette. Az „oskolában” a tógátus deákságnak kötelező volt a latin elsajátítása. A nemzeti vallásnak is tekinthető protestantizmus, nevezetesen a XVI. század második felétől egyeduralkodóvá vált kálvinizmus nagy jótéteménye megnyilvánult abban is, hogy a hivatali ügyintézés, írásbeliség magyar nyelvű lehetett.²⁶

A deák erős hitű, vallásos ember lehetett, amit az írásos feljegyzések bizonyítanak. Mivel szövegírás, illetve fogalmazás is kötelességei közé tartozott, nem véletlen, hogy írói, költői számypróbálkozásai is megmutakozhattak. A jegyzőség alkalmat adott számára, hogy költői hajlamainak is éljen. Az íródeákok műveltsége, humora kiviláglik a jegyzőkönyvekből. Ennek bizonyossága, hogy kisebb szösszenetek, megjegyzések, de versstrófák is lejegyzésre kerültek részükről.

Kecskemét korai, XVI–XVII. századi irodalmi örökségével kapcsolatban figyelmet érdemelnek a deákok bejegyzései, írásai, irományai, amit hivatali munkájuk során végeztek. Költői kezdeményezéseknek tekinthető jelentős részük. Iványosi-Szabó Tibor mutat arra, hogy a „*lejegyzések helyének megválasztása, annak módja és színvonala nagyon eltérő [...]* A bejegyzéseket többségükben olyan személyek végezték, akiknek íráskészsége, írásképe elég alacsony szintű, és a betűvetésben való gyakorlatuk is legtöbbször szerény lehetett. Nem kell szakképzett grafológusnak lenni ahhoz, hogy megállapítsuk: a főbírók, a másodbírók, és főként a nótáriusok kézírása összehasonlíthatatlanul nagyobb rutint, jóval magasabb intelligenciát sejtet [...] minden bizonnyal csak néhány osztályt végzett gyakornokok, esetleg gyakran változó munkára beosztott esküdtek, hivatalnokok vállalkoztak arra, hogy a kötetekben több esetben valóban frissen vágott lúdtollaik kipróbálása során rögzítsenek néhány eszükbe villanó vers- vagy zsolttárrészletet, és olykor a cifraszűrökön megcsodált egy-egy hímzsmintát, vagy még ritkábban egy-egy süveget, ruházatot, kezdetleges rajzot. Mivel a lajstromok szövegében, s a feljegyzések gazdag sorozatában nagyritkán bukkannak fel, érthető, hogy gyakorta csak hevenyészett irkafirkát láthat bennük az, aki

24 MNL BKML KkV SzK 1685/86. Adóösszeírás.

25 MNL PML NkV SzK 1701/02. 14. pag.

26 Novák László Ferenc: *Nagykőrös mezőváros, különös tekintettel a 17–18. századi írásbeliségre*. In: *Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)* (Szerk. Szabó András). *Historia Litteraria* 18. Universitas Könyvkiadó, Budapest. 205–210.

nem törekszik a feljegyzések mindegyikét kibetűzni, azok értelmét kibontani, és ezeket együttesen látni” – állapítja meg.²⁷

Hornyik János szerencsésen még kutathatta a régi, gazdag Kecskemét városi archívumot, Iványosi-Szabó Tibor azonban a töredékesen megmaradt XVII–XVIII. századi történeti anyagból feltárta azokat az irodalmi emlékeket, amelyek a különböző jegyzőkönyvekben, robotlajstromokban rejtőztek.²⁸

A tekintélyes mennyiségű korabeli írásos emlékekhez kiegészítésként – területi okok miatt is –, néhány eddig ismeretlen bejegyzést, verset idézünk a városi számadáskönyvekből Kőrösről, de jelentősebb mértékben Kecskemétről.

Számos szellemes bejegyzés található a dokumentumokban. Kecskeméten például 1668-ban írták, hogy „Szaraz [szárított, »aszú«] halat wettünk az Gaz szükséghe f. 2 dn. 40”.²⁹ A gaz tulajdonképpen a város terheire vonatkozik, amelyet kénytelenek voltak fizetni töröknek, végvári katonának – netán a földesúrnak, vármegyének – egyaránt. 1662-ben is hasonlóan kesergett az íródeák: „Melthosaghos Palatinus Urunk eő Nga’ samara kedvünk elle’ ajandék Penzt küldöttünk Fülekre 75. Aranyat Lossonczo’ lako Dovaly Mihaly vette el.”³⁰

A törököknek rendszeresen fizetett adó és természetbeni (naturálé) beszolgáltatás sok visszaéléssel járt, amit az írnok nem hagyott figyelmen kívül. Kőrösön is. Például 1676-ban „26 Maii. Bujaki Hadurunk attunk 1 Tall. Szolnokiakk vettünk Kalaczozt dn 15. Egri Szinán Basának attunk ayandekban fel Tall. Juszop Aga Nazur Tihajanak (a ki soha nem volt) attunk mindenestül 6 Tall [...] 19. July Biro Uram Budára lévén Uly Vezérhez Tolmáczt vont bitangul 2. Tall.”³¹ 1681-ben is hasonló visszaélések sújtották a kőrösieket: „Fő Bio Uramis Budara lévén Nazur Bek vont hatalmasul rajtok a’ Vajda Ajándékára valo penzre, Garas 13mával Nro 100 Tall. Száz Fias Juhotis Vesztes oda...”³²

Az 1680-as esztendőben is megjelentek az év elején a török csendőrök, akiknek bíróságot kellett fizetni annak, aki vétkesnek bizonyult: „Az Szubasáknak az ki mi bitangot ez Esztendőben fizet. 3. 8^{br} Szabo András Tot Palkora vallott Levelek 3 Tall. Faragho Varga Istvan Lejanya 22 Tall. dn 60. Parthi Gyermekre... 3 Tall” – tudósít a jegyzőkönyv.³³

A város emberei 1678-ban Szendrő várában jártak a felsőbb előljáráságnál, „Német Kapitány előtt”, útközben azonban a kurucok megsarcolták őket: „Daroczon a Cruzok[na] k Dohanyra den 24. igen rá szomjuhoztak. Gyümölczre költ el den 6. Azunkivül miwel megh menőben a Cruzok kenyerei ket el wettek es Sajtunkat Kenyerre husra borra eget borra költ el flo 2 den 80” – jegyezték fel a város kiadásai között.³⁴

A kőrösi tanács rendre vásárolt bort a helybeli lakosoktól is, amelyet jövedelmezően mértek ki a kocsmákon. Például 1678-ban a „Szüret után pénzen vett Boraink folyása”, azaz kocsmái kimerése történt. Az íródeák visszaélést tapasztalt, aminek nyomot is hagyott a számadásában: „NB Hamissan a’ Vén Kopó Tanácán járván az szakállába szarot megh maradván

27 Iványosi Szabó Tibor: i. m. (2014) 72.

28 Hornyik János: i. m.; Iványosi-Szabó Tibor: Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból (1633–1700) 1–2. kötet. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 2008.

29 MNL BKM KkV SzK 1668/69. 199. pag.

30 MNL PML NkV 1661/62. 1662. márc. 24. 150. pag.

31 MNL PML NkV SzK 1676/77. 136. pag.

32 MNL PML NkV SzK 1681/82. 197–198. pag.

33 MNL PML NkV SzK 1679/80. 219. pag.

34 MNL BKML KkV SzK 1677/78-1. 305. pag.

*Al Korczomán el mérte.*³⁵ A deák remeknek nem mondható fogalmazásban tesz említést arról, hogy a bor egy részét tilosban, „*Al Korczomán*” vagy kurtakocsmán mérte ki a csap-láros.

Az írrok krónikaszerű feljegyzéseket is megörökített a város hivatalos könyvében. Például 1663-ban: „*Mélto emlékezetre 10 July. Léván felül nagy harcz lón Török és Kereszténység között. Törökben, kivaltképpen Bogdansagban egy néhány ezer ott veszet. Tekentetes és Ngos Kohari Istvan Urk Fileki Fő Kapitány is lóves által, el nyugodott az Urban.*”³⁶ Az 1663-ban kezdődő nagy török offenzíva Felföldön is hatalmas háborúsággal járt. Elesett Érsekújvár, de Lévát is ostromolta a török, azonban annak várát egyelőre nem voltak képesek elfoglalni. Kecskemét földesura, a füleki várkapitány Koháry István itt halt hősi halált 1664-ben, amit a tisztelettudó alattvalók, Kecskeméten krónikaszerűen meg is örökítettek.

Az adóösszeírásokban számos fohász, ima van, amelyet az íródeák jegyzett le a jegyzőkönyvi szövegben. A római katolikus deák írhatta 1672-ben: „*Istennek sz. fia egből szallot manna edes Jezus aldot Jezus.*”³⁷ Nagykörösön 1687-ből csupán töredékként maradt fenn az íródeák fohásza, amikor veszedelmes idők jártak a Budát felszabadító és a visszavonuló török hadak pusztításai során: „*En mindenkoron csak te benned biztam irgalmassa'got csak...*”³⁸

A kőrösi adóösszeírások sok érdekességet őriznek. Például az íródeák 1689-ben írta:

„Fl 7 dn 50 Süket Benedek 5-tód Ott fl 7 dn 50 Kis Benedek 5-tód

NB itt is ha vehetz”NB mi itt semmit sem vehettünk

K[e]g[ye]lmetek ha vehet”

Fl 45 Sánta Ferenc 4-gyed m Ott fl 9 dn 50 Miso Peti R

Ökör 4 Juh 9 Ökör 2

Tehén 5 Méh 4 „Ezen semmit sem vettünk mert

Ló 1 Szőlő 2 szolga volt”

Disznó 1

Fl 6 Kovacs Andras az Lyukba’ [putri] 4-gyed ma[gával].

„Kapufatul vett bucsut”

Fl 18 György Kovács 4-gyed m Ott fl 12 Vágó Gulyás 3-mad magáv.

Ökör 1 „magat ki tudot”

Tehén tavalyi 1 Ökör 1 „Ez is regen el szőkótt”

Tehén 3

Fl 24 dn 75 Dus István Leánya Panna 2-sod Ott fl 5 Szüics Gergelyné 2-sod m

Szolga 1 Szőlő 1

Ökör 3 Ott fl 1 dn 50 Szentesi Csákó Kata

Ló 1 Adott dn 25. Itt is jo ugyan ha többet Méh 1 vehetz”

Szóló 1

Fl 4 dn 50 Monori Csurgai János 3.mad Ott fl 2 Dárasi János Leánya 1. „Az szőkótt

tudtuk” „Itt is mi semmitse vehettünk”

Szóló 1

Fl 4 Kalocsai Szüics István 4-gyed,„Adott fn 4. a többi oda veszet mert mert nem volt tithon

hanem az fölföldre volt azért

Ökör 2

Szóló 2 mind el annak a többi”

Fl 1 Dobo János 4-gyed magáv.

35 MNL PML NkV SzK 1678/79. 259. pag.

36 MNL BKML KkV SzK 1663/64. 226. pag.

37 MNL BKML KkV SzK 1672/73. 236. pag.

38 MNL PML NkV SzK 1687/88. 137. pag.

Szóló 1 „Az szőlőjét magat elengedvénn ./. itt Soha se keress Semmit Bizony nem ad Sohais”. Flf 18 dn 50 Jo György 4gyed magav. Ott fl 3 Bozok Istvánné

Az Arvak ki tudva’

Ökör 2 Mikor fel írták ennek az emberk’ a lovat, már akkor Ló 1 hámmal volt fel kötve a’ gerendába’ akkor csak hamar Szóló 2 Kasz 1.
meg is holt, azért a ket forint el mulik.”³⁹

A jegyzőkönyveket, számadásokat író deákok szellemessége gyakran felcsillan a történeti dokumentumokban. Puritán vallási erkölcsük is arra készítethette őket, hogy a mindennapok közönségesnek tartott cselekvéseit árnyaltan fogalmazzák, s írják le. Ebben a vonatkozásban a szexualitást emelhetjük ki.

Az erkölcsi kilengések, paráznság rendre büntetés alá kerültek.⁴⁰ Általában pénzbírsággal sújtotta őket a tanács, áristomba zárta, emellett jobb esetben valaki kiválthatta a fogdából a delikvenst, azonban komolyabb büntetésben is részesültek. Kecskeméten például 1664-ben „Polgar Andrasne paraznasagáért ki Változott az Uraktol [Nazuréktól] Tal. 10. Balogh Gergely szeretője hasonlokepen változott ki Tal. 3 [...] Vaida nepe volt 1. Februarij Takacs Panna fizetett az Uraknak 11. Tall [...] Balog Gergely egy Vén aszonynak gyermeket épített fizetett Tall. 12 dn. 40”.⁴¹ A városi számadás szerint „Anno 1666 Pathai Andr Uram Fő Birosgaban gonosz Cselekedetekért estenek Vaida kezében Király István szolgája terhben eset. Kiraly Istvoanal egy menyecske terhbe esett fizetett Tall. 10. Patai Nagy Istvan a feleségén kapta Miklos nevű Legént. Miklosert kezes az Bese Gergely Lenard Istvan az Aszonyért kezes szeretője Miklos, Miklosert Ismet Cseh György [...] Az szegény Zág Gacso terhbe eset nihil [nincstelen lévén, nem fizetett büntetést] Nagy Pálne paráznságért fizetett Tall. 10.”⁴² 1677-ben „N Nagy Janos Sub Birosgaban Az Tavalj Esztendőben Benkő Matyas hugat megh fittyentette egy Legény melj In caplizaltatot 20 May. Jol lehet Az mely személyel bünben eles kivaltozott Azo’ Benkő Mátyás huga az Töröktül. Mindaz altall az Bika Penzt megh ne’ adta solvit Tall 7. Vette ki kezességre Korde Andr Csuka Thamasnal lakik.”⁴³ Az eset érdekessége, hogy a szeretkezés vétségébe esett leányt a török szubasáktól pénzzel megváltották ugyan, azonban a városi tanács behajtotta rajta a házassodás esetén kirótt lakodalmas adót.⁴⁴

A város deákja, nótáriusa fogságba vetethette a vétkező személyeket. Például 1677-ben „Gabor Deak Ur fogatatvan Méhes Istokot Papneval walo közösködesert. Wette ki kezességre Sarközy Palne” – ezért a büntetéstől mentesülhetett.⁴⁵

Általában gyakoriak voltak a szexuális vétkezések, akiket jelentős pénzbüntetéssel sújtott a tanács, de kezességre szabadon is bocsátották őket. Súlyosabb esetekben a rendszere-

39 MNL PML NkV SzK 1689/90. Adóösszeírás.

40 A szeretkezés módja árnyalt megfogalmazásra kerül. A közönsülés ötörök eredetű szava (‘bas’-nyom) nem fordul elő a dokumentumokban, viszont a szexuális cselekményt szellemesen és sokféle szóval írták le a deákok.

41 MNL BKML KkV SzK 1664/65. 210–215. pag.

42 MNL BKML KKV SzK 1666/67. 246–247. pag.

43 BKML KkV SzK 1677/78–1. 259. pag.

44 MNL BKML KkV SzK 1677/78–1. 259. pag. A közönsülés miatt kirótt büntetés mellett a vétkezőknek „bika pénzt” kellett fizetni a városnak. A korban szokás volt, hogy a házassulandó legénynek – helyben lakó vagy más helyre vitt menyasszonyért – „bikapénzt”, „lakodalmas pénzt” kellett fizetnie. A kecskeméti ügy azt bizonyítja, hogy az „elhálás”, szeretkezés jöllehet még a házasság megkötése előtt történt, azonban emiatt nem esett nagyobb bántódása a leánynak, „bikapénz” fizetésére kötelezték őket. Novák László Ferenc: i. m. (2015).

45 MNL BKML KkV SzK 1677/78–1. 222. pag.

sen ide járó török hatósági emberek, a szubasák büntették meg (botozták), súlyos esetben kocsin vitték őket Pestre (ottani sorsuk felől nincsen híradás).

Egy 1677-es kimutatás szerint több vétkes válik ismertté Kecskeméten: „*B. Kopras Mathe a szolgálójával el eset kezes erte Santa György. Kalocza Ur ' szolgálójaert lótt kezes a Nagy Szakallu Varga Istvanne. Kalocza Ur szolgálja hasasította megh ezis captivaltat ot. Gabor Deak szolgálója is ben van a Fogházban.*”⁴⁶

A számonkérés, illetve büntetés érdekessége, hogy a nagytekintélyű Nyéky Gábor deák szolgálója is a fogházba került, mert a gazdájával vétkezett, szeretkezett vele. Az ügy a törökök tudomására is jutott, s rendkívül nagy bírságot rótt ki rá a tanács: Gábor deáknak 75 tallér büntetést kellett fizetnie, amit „*Az Töröknek fizette az varas hogj megh Tekerte az Szolgálójat*”. Az ügy különossége nemcsak a nagy összegű pénzbüntetés, hanem az is, hogy „*Az Leány Törökké lótt*”.⁴⁷ A szolgáló feltehetően szemrevaló leány lehetett, aki a törököknek is megtetszett, ezért magukkal vitték Pestre, és török hitre térítették, hárembe kerülhetett.

A városi jegyzőkönyvekben kisebb fohászok, imák, erkölcsi intelmek is említésre méltóak. Például 1671-ben.

„*Mind ez vilagnak, im ezemeszet az igassagtól el tevedőt.*”

1680-ban is hasonlózt írt a kecskeméti deák:⁴⁸

„*NB Vigyazz te magadra oh emberi allat Semmi dolgaidban el ne hid te magad nem tudod*”

A veszedelmes időben, 1687-ben írja a következő sorokat a kecskeméti deák:

„*Az Pünkösédnek Jeles Napján Szent Lélek Isten küldetek erősíteni szívőket az Apostolokk*”⁴⁹

A verssorok nem vallanak különös költőiségre, csupán az írnok adott lelkiállapotát világítják meg és vallásos érzületét. Istenhez való fohászzkodás:⁵⁰

„*Mind ez vilagnak, im ezemeszet az igassagtól el tevedőt*

*Uram.te. nagy haragodban
ki miat vagyok baiban
engemet ne fosz meg az ha
ragodnak tüze szünnyeh
meg sebessege kiben büntes
meg*

*Nekem Uram lesz Irgalmas mert vagyok
nagy fájdalmat ne hagyj uttam kerlek
el rettent ezt mint es ne hagy ki
naimban – ments meg az halaltul
Magamban el Wegezem es mondom*

46 MNL BKML KkV SzK 1677/78–1. 314. pag.

47 MNL BKML KkV SzK 1778/79. 6. pag.

48 MNL BKML KkV SzK 1680/81. 249. pag.

49 MNL BKML KkV SzK 1686/87. 16. pag.

50 MNL BKML KkV SzK 1671/72. 199., 210. pag.

*Egj dolgo' megh tartoztatnom hogj
nyelvem oly igazne ejtene*

A korabeli versezet írója, személye az ismeretlenség homályában rejtőzködik. Az 1660-as években és később a város nevezetes nótáriusa *László deák* volt.⁵¹ A korabeli számadáskönyvek azt tanúsítják, hogy *László deák* valójában *Kállay László*. Az 1677-es számadásokban szerepel többek között az is, hogy 1678 januárjában a város földesurainak, képviselőinek mit fizettek és ajándékoztak adó fejében. „*N Helczer Janos Urunk Adoja Kez Penz in Specie Arany Nro 17. Ahoz jaro Ajandek Accidens [a várost terhelő kiadás] Csizma Par Nro 6. Sait Nro 6. Daru Tall Nro 6 Szál. Egy Őntés Szappan. Posár [szárított hal] Nro 6. Daru Tall Nro 6 Szál. Aranyas Jancsar [janicsár, török] Patyolat Végh 3. Kustos Andr Laszlo Deák Urajmék administralták egy par Sastall restal.*” A tekintélyes *László deák* *Kustos András* cívis gazdával vitte az adót, amelyből egy pár sastoll azonban hiányzott. Még ugyanebben az évben, egy másik földesúrnak is két megbízható emberével küldve fizetett adót *Kecskemét* városa. Ebből kiderül az is, hogy ki is volt az a bizonyos *László deák*: „*Az Vay Abraham Urunk Adojat [fizettük] Kész Pénz Kemény Pénzüll [ezüst] Tall Nro 12/1 Seu [azaz] flor 25. Ahhoz tartozando Accident Ket Szal Daru Tall, Karmasin Csizma Nro 1. Pár, Patyolat Nro 1 Végh. Vitte fel Banó Marton és Kállay László Deák Uraink Anno dje 1678*”⁵².

Feltételezhetően *Kállay László deák* – vagy még inkább valamelyik írnok – öntötte ki lelkét, fogalmazta meg érzéseit az alábbi versben, 1665-ben:⁵³

*„Conto Elegant
Oh en Kegyelmes Istenem
mölly Igen meg veztel engemke
gyölmez meg mar ennekem, ne hag
bűnőmben el vesznem
Nóm tagadam, mert vetkőztem
hitőmet gazdáiban, mőgh szegtem, Rut
fertelmes volt eletem, miért Im lam
meg fizettem
Legyen azert elegh Immar sok bum,
ez szanalom melly kor rut szegen ment
ki hórpós az lelkemben.”*

A deák műveltségére enged következtetni, hogy – a korban érdekes eseményeket „*Cantio Elegant*” versezetekhez hasonlóan⁵⁴ – a saját élete sanyarúságának versebe szedésével is próbálkozott. Megjegyzi, hogy „*Conto Elegant*”, ami tulajdonképpen a latin szó módosulása azáltal, hogy az ének-énekelni (*canta-cantare*) szót írta „*conto*” (*canta*)-nak. Valójában megénekelte vezeklésnek tartható bűnös mivoltát.

51 Iványosi-Szabó Tibor szerint *Csizmadia László* lehetett, aki művelt deák lévén, s mint tekintélyes ember a magisztrátus szenátorai közé is bekerült, később is betöltötte a nótáriusi hivatalt. Iványosi-Szabó Tibor i. m. (2014) 71.

52 MNL BKML Kkv SzK 1677/78–1. 226–227. pag.

53 MNL BKML Kkv SzK. 1665/66. 267. pag.

54 A kor jeles költője, *Balassi Bálint* költészetében is megtalálható, de a XVII. században, különböző események, alkalmasint vidám történések alkalmával is íródtak. Például *Bátorkeszi István* veszprémi prédikátor gályarabságáról (1674–1675) emlékezett „*Cantio Elegans*” művében, amelyet 1675-ben írt, s a *Szentsey-énekes* könyv tartalmazza. *Életrajzi Lexikon I.* Budapest, 1981. 142.

Az 1680-as, háborúval terhelt évek is nyomot hagytak a deákok érzelemléviában. A háborús viszontagságok veszélye érződik ki a Jézushoz írt fohászából – a bizonyára római katolikus – deák versezetében, mint írja 1687-ben.⁵⁵

*„Hogy feletkezel el rolunk
tellesseggel Jesus Szent had
nagyunk, az pogán ságh
csufol mondván Istened hol ki
Szabadit hasson ellensegünk oly
hirt ne hincsen hogy megh bírt
bőven nyomorusagunk”*

*„Salve Nostra Santificata
s Idvesseges áldozat valtsagunk
ára Szívünk orvosa Idvezlegy
szentek koronaja Makula nélkül
szűznek mehebül születet az
mi valtsagunkra.”*

Az 1673-as esztendőben is verset faragott a deák, amelyben szűlőföldje, rokonsága utáni vágyakozás fogalmazódik meg:

*„Az egyessen Taplalo
mindenek formalo szent Je
hova Isten. Legy gondom viselő
és jól Igazgatom, keserűlő I[ste]n
Oh mert Read hadtam Igye
met rad biztam, en idegen földön
nincs jó akarom, Sem gondom
viselő keserűlő Istn
Wajha szűleimet édes Nem
zetimet Csak egyszer lathat
nam. eltőmet eltőkert az ő jó
voltagekert le tenni nem szannam
Az kik fel tartottak en
Ream vigyaztak. szűntelen azokk
minden jó Istentűl elt Remenye
tűl kívánok. azokk
Szerentsetlen utam. kerengő ősz
venyen. jaj im mire hozza. gyönyő.
rű hazamtul, erdebe' orszagatul eng.
met meg hozta
Zőngő kialtasom. siro ohaj
tasom hallzad meg istenem nezd
meg az egőkert hajcz le fűleidet
erez esedőzesem.
Nalad tudva vagyon. szűvemben*

55 MNL BKML KkV SzK 1686/87. 118., 134. pag.

mi vagyon ez az mitt kivanyon te
kegyelmesseged, mi gonoz. mind. abbol
nagy szepen ki hanyon
Adgyad Latnom egyszer gyönyörű
hazamat. jo Akaroimat Ver attyam
fiait sok ismerősimet edes szomszedimat
Igen el apadot es el keserődöt
szögeny arvajm. sok gondolat miat
Sirankozas miat el epedet szivem
S. mire abba' Igen az testiek közzül
vagyodik szivem. Csak hogy isme.
rómet attyam fiaimat edgyet azok
közzül es
zokogo orczaval, sok könyv hulla
tassal jo sophkent, mind őket bizony
sok siratassal rajuk borulással csokol
nam. mind őket

Ezt engedgyed ernem had lassa
meg szömmim edes szüleimet, hajadon
hugomat en siratoimat kedves nemzetimet.
Kiket ha lathatnek szömmimmel nez
hetnek. mint. hattyu. ugj sirnek. fogat
kozásomtol. vensegimől őket szepen
meg követnem
Lam, hozzad kiáltok szüntelen
ohajtok. Legy kegyelmes hozzam,
kőnyörgő bezedem, es esődezesem
lassam meg istenem
Igy oztan Nyavalyam sok keser
ves notam. meg csöndesödnének
ez idegen földnek keserű gyümölcze
meg edősedenek
Ambar keseregjek. szivemben
s szenvedgyek: Csak nyerjek Kegyelmet
en fel töt czelomat igyeközetemet
lassad meg istenem.
Lam David bujdosvan bujdosasa
utan, nyugalmat talalt igen szögeny
arva. adam. maradekja. ki az urat
varja
Draga szep Dolog volt az attya
Fiakk edgyút ő Lakasok Nagj
szep edgyessegben Csöndes bekössegben
valo nyugovasok
Regen azt javalta David. solta:
rokban. minden tanit abban hogy az
attyafiak. edgyútt nyugodgyanak es
fel altudgyanak
Az ki orszagbol fel Lakta föl

*deből bújdosik maszwa szolgallyon
Istennek. ki ura mindennek, ne hajol
lyon balra.*

*Oh melly Csulatos In
az te dolgoz az te Tana
Csodban nintsen, neked marad
mindeme arra vihetz az mire
akarod. mert nintsen te hozzád
senki hasonlatos*

*Mind Reggel, nap fennyel hogy
meg örvendőztetz. avagy
viragokat harmattal óntöz
hecz. embőröket azzal. ugyan
gyönyörköttez, ismet ha
akarod, meg is keserithecz”⁵⁶*

A számadáskönyvben fennmaradt versezet szerzője nem derül ki a dokumentumból, bizonyos azonban, hogy távolról, idegen helyről, Erdély vidékéről került Kecskemét városába.⁵⁷

A töredékesen fennmaradt jegyzőkönyvek arról is tanúskodnak, hogy a magisztrátus gondot fordított arra is, hogy leírassa mindazt, ami Kecskeméten történt, a törökök, végvári katonák milyen csapást jelentettek a város számára. A munkát a deák regisztrálta, bizonyítva ékes fogalmazási készségét és írástudományát. Ez is irodalmi értékűnek tekinthető. Különösen abban az esetben, amikor a „hivatalos” jegyzőkönyvi szöveget versstrófákban, irodalmi stílusban is megfogalmazták vagy átírták.

Az 1678/79-es esztendő igen mozgalmasnak bizonyult Kecskeméten, ami egyben igen nagy terhet is rótt a városközösségre, a tanácsra:

„NB. Egri Batik Szulimán it lewen dje 7 Jan Annor 1678. Két veres lóra valo czafrangot [lószerzámon fityegő, lógó rojt, bojt, fonott lelógó dísz] Weres posztobul erővel egy etszaka mg csinaltatot. nagy fenyegetes alat csinaltata Kettőnek Tall 1. Ugjan akkor három Vegbeli Tőrőkők voltak Varosunkban Pesti Bulyokbasa Murtoval Csa Földvári Harminczados Seregevel együtt

NB Azt Egri Batik Szuliman 2 Tallert is huzott rajtunk ugy mint 7 Par Kost Es 3 szal daru tollat 2 sajt

Az Eötvessel egy Aranyas forgot kentelen kellett csinaltatnunk [lószerzám, gyepplő karikája]. mellyre 1 Tallernyi Ezüst es fel Arany ment. A szűczök is 2 premes kesztyűt csinaltak neki Tall 0/1. Ezen kívül ugyan az ő Hadabul valo az forgot forrasztatta Item a Lakatossal Puska Aczellyat csinaltatta. Kett Hegedüsse wolt egy czimbalmossal este’ etszaka a Tanczot jaratta. Sok Eget bort is kivant”⁵⁸

56 MNL BKM KkV SzK 1673/74. 212., 249. pag.; Iványosi-Szabó Tibor közli a versezetet, azonban nem az eredeti lejegyzésben, betűhíven, hanem stilizált formában, 27 versszakra tagolva. Iványosi Szabó Tibor: *Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból (1633–1700)* I. kötet. Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadása, Kecskemét, 2008. 115–119. A hitelesség érdekében szükséges megjegyezni, hogy a meghivatkozott számadáskönyv bizonyossága szerint nem 1671-ben, hanem 1673-ban készült, s a szöveggyűjteménnyel ellentétben még további két versszakot tartalmaz, azzal zárul a végén a versezet.

57 *„gyönyö./rű hazamtul, érdebe’ orszagatul eng./met meg fozt.a”* Tehát Erdélyből, vagy közelebbről, annak peremvidékéről, a Partiumból származott el a deák. Ha László deákra gondolunk, akkor a Kállay vezetéknev – az ÉK szabolcsi Nagyállóból származás –, ebben erősíthet meg bennünket.

58 MNL BKML KkV SzK 1677/78. 266. pag.

A deák tudósítása szerint az egri törökök nem csak ajándékokat követeltek a várostól, hanem arra is fény derül, hogy igen jól érezték magukat Kecskemét városában. Zenekar is játszott a töröknek cimbalmassal, hegedűssel, s egész éjjel mulatozván, táncoltak, de közben bőséggel itták a kedvelt tömény szeszt, az égett bort.

Ugyancsak az 1678-as esztendőből ismert egy lajstrom: „*Deak Pall Ur Fő Birosagaban a mennyiszőr Törökök voltak Varosunkban arrol irot szamadas 1678*”⁵⁹

1. *In Mense Maji cir. djem 12 Csizmadi Csongradi Törökök wolltak 17 kocsiival*
2. *Pesti s Budai Witezek Borbely huszani es Koczan Iszpaia 19 kocsiival mentenek Ugjan akkor Korponai Lewai Füleki Katonak fel wertek a Pusztan öket sok kar löt mind Törökben mind Katonaban. 20 Mai.*

3. *Szegedi és Szabadkai lovas és gyalog Törökök feles magokka 12. Junij*

4. *Szolnoki Törökök 15 kocsiival [...]*

1. *July Az Szubasa népe Ibrahim Aga Kis Aly Iszpaiaival Budai Pesti Törökök 28 ko.*

4. *July Jancoi Pajjazat Aga es Halim Aga fia Memhet Aga Bajaiakkal együtt Lovas és kocsis Törökök feles magokkal*

Die eodem a Szubasa sok neppel rajtunk wolt Ibrahim Agaval

Die 7 July A Jancoi Törökök Wiszsa jöven Kőröstől 4 Katonakat hoztak 2 sebes wolt

*Die 22 July Balta haszan 13 kocsiival Pesti Vitezekkel”.*⁶⁰

A Kecskemétre különböző helyekről jövő magyar végvári „vitézek” is szép számmal megfordultak városban, s erről az itt megfordulókról a magisztrátusnak jelentést kellett tennie a budai és szolnoki török főhatóságnak: „*Hir mondokk es bujdoso Katonakk nevi Biro György Ur Feő Birosagaban Anno 1677*

Dje 29. Aug. Az Ilia Rác Katona it be lewen szazad magaval ósszve lőwöldözöt a Pesti Törökkel Borbely Huszani es Murtoval. Budara witte hirt Patai Pall

Item mas nap az Ur Rethen Nyomtatot Arpat akkor is hirt witte B. Malinczki

Item harmad nap ugy mint Szombathon a Kamaras Ur’ kertyenel 150 magaval wolt

Akkoris hirt witte B Malinczki.

Dje 5 August. Ilia Racz Katona kett szazad magawal wolt az Sz. Kiralyi Teleken

Akkoris hirt witt B Baracza Istva’

Dje 6 Aug. Penteken wolt az ala való Török a kertek közöt a varoso’ felyül egy mely földdel, hoztak be az el hajtot 100. marhakk hirt. Vitte hirt Budara Nyul Marto’

Dje 11 Aug Engi Imreek woltak 350 magokkal a Varoson. Meszaros Mihaly hirt Budara

Dje 17 Aug. Nacza Lukacz Hegedús Istok 50. vagj 60 magokkal a Varos alatt woltanak

Witte hirt Budara Tolvaj Janos Szolnakban Szijarto Janos.

Dje 25 Augusti Engi Imre 25 katonakkal ben wolt. Budara hirt witte Fazekas Jan Szolnakban Balog Istvan Veje

Dje 28 Aug Erdelyi Janczi es Kando György Lewenek 40. Budara hirtet Kis Gyurka Szolnakban Pusok Janos

Dje 6 7^{br} Kett Csapatbeli Katonak woltak a Varos alat; Erdelyi Jancsi Zavoti Istvan Fa Janos &

59 Az 1677/78-as évben Bíró György, a következő esztendőben, Szent György napjától Nemzetes Deák Pált választották meg főbírónak (a rákövetkező esztendő 1679. április 24-ig tölthette be hivatalát). A feljegyzés ezt a főbíróági időszakot jelzi 1678-es évszámmal, amit meg is verseltek 1679-es dátummal, mint a Deák Pál főbíró idején történeteket. Hornyik 1679-es esztendőt jelez közlésében. Hornyik János id. m. 498, 501.

60 MNL BKML Kkv SzK 1677/78-1. 247. pag. Az 1670-es évek vége veszedelmes volt Kecskemétre. Például 1677–1679 időszakban 198 csapat szállt a városra.

Külön megemlítenéd, hogy a haramiák is jelen voltak a térségben. Egy tábornok ezer főt meghaladó seregével veszélyeztette Kecskemétet. Iványosi-Szabó Tibor: „*Egy korrajzi versezet...*” Forrás 52. évfolyam 2020. 1. szám. 64.

Masik rendbeli Fekete Andr Horvat Geczi mint egy 80. Vitte hirt Budara Keserú Istv Szolnakba Domokos Benedek

Dje 10 Septembr. Racz Istok Katona mint egy Tizenötöd magával bent wotr a Varoson Budara hirt Szijarto Jancsi Szolnakba vitte Borju Marto

Dje 13 7^{br}

Voltak Katonak 150. Vas Balint Fekete Andr. Rác Izto is it wolt. Budara hirt Barcza Istvan Szolnakban witte Aracsi Istva'

Die 15 7^{br} Volt ben Engi Imre katona 14 gyed magával. Vitte hirt Fekete hollo Janos Budan Szolnakba Horvath Andr

Eodem dje N Pathai Ur' hozta hirt 200 katonak. Kerekegyhazanal. nyert marha wolt nalok.

dje 17 7^{br} Voltak Katonak Racz Istvanek es mas rendbe' Szűcs Istok Hegedű Istok mind öszve 30.

Dje 23 7^{br} 1677 Harom felekezetű katonak woltak. Egyik az Engi Imre hada. Masik az Racz Istok. Harmadik Szasz Ferencz Hegedűs Istok. Budara witte hirt Korsos Mate Szolnakban witte Antall Pall

Dje 27 7^{br} Katonak woltak Fülekiek Jenei Gyurka volt az előttők járó. Budara witte hirt Petőcz Mih. Szolnakban witte Pataj Pall.

Dje 4 8^{br} Katonak woltak Engi Imrejek. mint egy 16 tod magukkal. de csak hamar el mentek; szénat sem wittunk nekik. Budara witte hirt Csapo Andr Szolnakban witt Nohai László

Dje 5 8^{br} 1677 Katonak voltak Nacza Lukacz Borbely Istvan Kőnyves Mih es többen. Budara hirt hirt Rosos Szolnakban witt Mátyás Mihály

Dje 10 8^{br} Katonak voltak Racz Istvanek. Budara hirt witt Laczi Mate Szolnakban witt Sz. Györgyi György

Dje 11 8^{br} Katonak woltak kett felekezettelis. Egyik felekezet. Palfi Janos Fekete Andr. Masik felekezet Cruz Geczi Sz: Martoni Janos, felessen. Budara hir mondani Csima Istva' Szolnakban Terdik Andras

Dje 12 8^{br} Katonak woltak Nacza Lukacz az ő seregewel. ismet mas csapatban Szanto Gergely, kik csak estve jöttek wolt. Budara Orban Mihaly Szolnakban Borda Istvan Seller

Dje 18 8^{br} Kis János nevű katona ben wolt egy nehanyad magával Lovaikkal. Budara hirt vitte Vendeg Janos Szolnakba' vitte Bek Mihaly

Dje 19 Mens 8 Octobr Feles szamu katonak woltak Racz Istvannal es Fekete Andrással. Budara witte hirt Hegyi Marto' Szolnak witte Szűcz Andr.

Dje 22 8^{br} Katonak woltak Racz Ferenczek Palfi Tam. Konya Andr. Budara witt hirt Hagymási Gerg.

Dje 25 8^{br} Kett csapatbeli katonak woltak. Egy csapatba' az Endi Imre serege masik csapatba' Fekete Andr. Fa János Szász Ferencz. Budara hirt vit Nagy Jantsi Szolnakba' Czapó Ambrus

Dje 26 8^{br} Ugyan eze' katonak be' más nap is szentelenkedtek mint egy Tizen Fa Janosek

Dje 19 8^{br} Agas egjhaza a Karacs Mihaly legelőjen fel wertek Racz Istvanekat Jancoi Törökők 8-czat el wertek benne. Vit hirt Budara Kis Keresztes öcse Kis Andr.

Dje 1 9^{br} Katonak woltak Szűcz Istok tized magával. Budara hirt witte Bodo Mathe' Szolnakba' Dawid Janos

Dje 2 9^{br} Katonak woltak Racz Istva' hatod magával. Budara vitte hirt Rada Andr Szolnakban witte Patai Pall

Dje 10 9^{br} Katonak woltak Szőke Istok Hegedűs Istok Felesen. Vitt Budara hirt Toth Györgj Szolnakba Patai Pall

Dje 11 9^{br} Feles szamu Katonak woltak Fekete Andr. Budara hirt Czirkos Varga Palert a Rada Andr. Szolnakban Bakos Mihaly

*Dje 11 Marty A 1678 Racz Istok Vas rosta Katona mint egy huszad magaval ben wolt. Kollat Balas witte Budara hiret Szolnakba Szabo Janos.*⁶¹

A jegyzőkönyvekben leírt események nem csupán dokumentumértékűek, hanem arra is alkalmasak, hogy – vélhetően az írrok – a deák költői hajlamait is kiélhesse, beszámoljon verszetben a történésekről. Az 1677–1679-es esztendő török és magyar vendégjárás dokumentálása nem egyedi jelenség, a városvezetés máskor is lejegyeztette az eseményeket. A deák költői munkásságát dicséri egy dokumentumértékű verszet, amelyet Hornyik János közöl 1861-ben, mint „*Nemzetes Deák Páll Fő Biróságában holmi Vitézekrül való Jedzés*”, „*az akkori jegyző által van beírva, hihetőleg készítve is*”. A 40 versszakra osztható verszet mondja el azt, ami Kecskeméten történt a téli és tavaszi hónapokban.⁶² A vers fogalmazása tanult emberre, csiszolt stílusra vall, valóságos krónika, elbeszélő költemény, mintha egy évszázaddal korábban Tinódi Lantos Sebestyén regölte volna. Például:

„23 January

Csongrádi Szarvasi Törökök most jönnek

Huszonöten lévén letelepedének

Reggel Csongrád felé tíz szánon menének

Bas Aga Csutora az Látó Agával

Szent Pál fordulásán jönnek egy zászlóval

Bas Aga és Látó az két-két Tallérval.

Ugyan azon napon Kuruczok jövének

Ők is szokás szerint nem is éhezének:

Azomban egymás közt itt itt öszve veszének

Egyiknek kezébiül peccenyét ejtének

28. Januar.

Dobval és zászlóval Kuruczok jövének,

Étellel abrakoval megeledeének,

Az bíróra borért sokat üvöltének

Nagy száraz gégével Kőrösre menének.

Februárius

Estve Farkas Ali jöve nagy haragval

Hogy megrakodhassék az szép juh-sajtokval.

Zaklattyák a Bírót, nem gondolnak azzal

Hogy ők mennek innen üres tarisznyával.

8. February

Nem késik Kőrösön vitéz Kara Haszán

Siet Kecskemétre, hogy jó bor az torkán

Folya, nem gondollya végétere osztán

Zörögne csobolyó szegénynek a hátán.

Öszve vesze itten a szegény bíróval

De Kozicza fogja pártját egy gyalogval.

Úgy meg üté Haszánt egy nagy csobolyóval

Hogy reggel Kécskére mene nagy haraggal.

Nem tudom mi okon Kis Ali serege

Ide a városra mái napi kerenge

Nyolczad egész napig épen itt tekerge

Város Kanásza is vélek Pestre mene.

61 MNL BKML KkV SzK 1677/78–1. 267–271. pag.

62 Vö. Iványosi-Szabó Tibor i. m. 67–72.

[....]

8. *Marty*

*Vass Rostha serege jöve nagy csoportval
A kőrös utzára méne sok rozszakval
De mégis Rostha bánik az abrakval
Megrakodék, mégyen nagy merő zsákokval.
Most az Kováts Bencze Toth György Uram házát
Csak heted magával megszállá utzáját,
Az bor ivás közben ajánla ő magát
Kíért el emeli szegénynek két zsákját.
Héj, ha láttad volna szintén estve felé
Az fa vágatóra miként jönnek elé,
Vágiák, törik a fát, mindenik emelé,
Tíz szekér kár fáját az bíráknak tevé.
Jankói és Paksi Pajazit Agával
Jőnek nagy csoporttal három nagy zászlóval,
Jól megrakodának zabbal és árpával,
De jól nem lakának az város borával.”
[stb.]⁶³*

A dokumentumértékű históriás vers szerzője minden bizonnyal a város deákja volt. László Deák lehetett, akinek családi neve is ismeretessé vált – mint utaltunk rá –, Kállay László. A versezet alapja valójában az a jegyzőkönyvi történelmi dokumentációs forrásanyag, amely – fogalmazását tekintve – szintén irodalmi értékűnek tekinthető írott szöveg, műalkotás.

63 Hornyik János: i. m. 498–505.; A nem betűhíven olvasható verset tartalmazó és a nevezetes esztendő Hornyik szerint 1679, viszont megjegyzendő, hogy a fentiekben idézett, hasonló témájú jegyzőkönyvi dokumentumszöveg – mely szűkösebb információt közöl ugyan az eseményekről – az 1677–1678. évi jegyzőkönyvben íródott. Éppen „Nemes Deák Pál” főbírótsága idején, amely 1679 májusáig tartott. A versíró deák az esztendőben regisztrált dokumentumok alapján, ékesen, színes – valós, korábbi esztendőkben is tapasztalt élményei alapján –, verses elbeszélésben, krónikaszerűen írta le a városban történt eseményeket. Szükséges azt is kihangsúlyoznunk, hogy a versezet igen csiszolt, szépen fogalmazott szövegű, azonban az is feltételezhető, hogy a későbbiek során át- meg átírogathatták, finomították, stilizálták. Talán még maga Hornyik is, aki publikálta 1861-ben. Erre utal a történeti forrásokban nem található szóhasználat, mint például a „manóság”: „Izzad a homloka az szegény bírónak / Mert rosz kedve van az sok manóságnak / Bezzeg volt kelete abrak, méznek, vajnak / Ezek csutorának bort nem juttatának / Szőke János szegény kis bírával / Valóban protestált füstös lisztes házzal / Füstölög, gőzölög, de az manósággal / Nem mene ő szemben a sánta lábával” (Hornyik János: i. m. 500.). A történeti etimológia is erre a Hornyik-féle 1679-es dátumra hivatkozik, mint legkorábbi előfordulása a szónak. A Hornyik-közölte szó pajkosságot, bolondságot sejtet. Eredetét illetően az etimológia kapcsolatba hozza ugyan a középkori szóhasználatból kihalt ‘monoh’ (‘szerzetes’, ‘remete’) szóval, azonban annak ellenében megállapítja, hogy a „manó pedig viszonylag újabb szónak látszik” (MTESZ II. 838–839.): „mi a manó” – mondjuk csodálkozásunknak hangot adva mai beszédünkben is. Tehát, kérdéses továbbra is, hogy a „manóság” kifejezés élt-e a XVII. században, vagy utólag kerülhetett az a korhűnek tűnő, viszonylag olvasmányos írásba.

Demeter Zsuzsa

A történetek megtalálják medrüket

Kabdebó Lóránt: Esettanulmányok? Sorsvállalások!

Ritkán szoktam tanulmánykötetet elejétől végéig elolvasni – főként, ha az egyes tanulmányok szerteágazóak, ha a *Nyugat* költészete mellett a kortárs magyar irodalomra, prózára és lírára, határon innen és túl egyaránt kitérnek. Márpedig Kabdebó Lóránt kötete, az *Esettanulmányok? Sorsvállalások!* című, amely elnyerte az MMA 2019. Évi Könyv Nívódíját, első látásra meglehetősen heterogénnek tűnt ahhoz, hogy csak szemelgessek belőle. Hogy mégsem ez lett belőle, az nem széles érdeklődési körömnnek köszönhető – mondhatnám, Kabdebó könyvének az első, *Névjegy helyett – interjúkkal körüljárva magamat* című része győzött meg a továbbolvasásról, de ez csak részben lenne igaz. Meggyőzött már maga a fülszöveg. Mert ki ne veselkedne neki egy olyan tanulmánykötetnek, amelynek a fülszövegében ezt olvassuk: „*Kevesen olvasunk irodalomtudósi, irodalomkritikusi szövegeket. Mert hol magamutogatók, hol szűkkeblűek, máskor meg szárazak, túlságosan tudományosak; bosszant, ha nem értjük, még jobban, ha értjük őket.*” Ritkán tapasztalt őszinte megfogalmazás – mindemellett nem vonatkoztatható Kabdebó kötetére, hiszen, folytatva a fülszöveget: „*Kabdebót olvasni jó.*” Ritkán leírható mondat egy tanulmánykötetről – mely úgy tételezi magát tanulmánykötetnek (*Esettanulmányoknak*), hogy rögvest meg is kérdőjelezi a műfajt: *Sorsvállalások*. Ebben a kettősségben, műfaji megkérdőjelezésben tudom tetten érni, miért is jó Kabdebót olvasni – nem lenne pontos a megfogalmazás, ha azt mondanám, nem tanulmányokat olvashatunk ebben a majd’ ötszáz oldalas könyvben – Kabdebó Lóránt úgy tud az irodalomról, s azon belül – többek között és elsősorban – Szabó Lőrinc költészetéről tanulmányokat írni, hogy a lenyűgöző szakmai tudás mellett az irodalomhoz/Szabó Lőrinchez való „szegődéséről” is vall. Másként, azt hiszem, nem is lehet(ne), hiszen ez a vallomásos, személyes, esszéisztikus nyelv az, ami áttemeli Kabdebó könyvét a megszokott tanulmánykötetek során – lenyűgöző filológusi tudással, a szerző kíváncsiságát és lelkesedését átadva ráveszi a gyanútlan lapozgatót az egész kötet, sőt, a szerző által tárgyalt könyvek azonnali beszerzésére és elolvasására.

„*Egy interjúba nem írhatok bele egy könyvet*” – mondja szabadkozva a szerző a 65. oldalon, a *Névjegy helyett* fejezetben. Négy interjú nyitja a könyvet, az első kettő (*Főnix-példázat – magyar módra; Számvetés a feleségnek*) amolyan fiktív interjú, amelyek nemcsak arról győznek meg, hogy érdemes végigolvasni a könyvet, hanem

arról is, hogy a kötetben található írások – Kabdebó kutatási területe, Szabó Lőrincchez szegődése, friss olvasmányélményei – nem véletlenül kerültek egymás mellé. S itt nem a gondos válogatás, szerkesztés fázisaira gondolok – Kabdebó Lórántnál minden mindennel összefügg, az egyes interjúk, kritikák, irodalomtörténeti tanulmányok, mint az örmény faliszóttések szálai (hogy éljek a könyv egyik hasonlatával), közösen rajzolják meg azt a képet, amely egy interjúba csak szűkösen, de egy szerteágazó műfajú kötetbe bőven belefér: az irodalom részévé váló szerző önarcképét, bárhogyan is szabadkozzon a szerző a memoárirás műfaja ellen („Memoárokra soha nem mernék vállalkozni, mert sok eseményre bizonytalanul emlékszem. Kimondom, aztán arra döbbenek rá: vajon tényleg így történt?”, 42.). A különálló jeleneteket magukra hagyva, a történetek összeszövését az olvasóra bízva kalauzol Kabdebó Lóránt nemcsak különböző korokba („minden korban benne élek” – mondja egy helyen –, „Életemnek bármelyik pillanatát folytatni tudnám”), de különböző lírai és prózai műhelyekbe is: többek között két nagyobb tanulmánnyal Kassák világába; egy „apokrif interjú” révén Szántó Piroska és Vas István történeteibe; egy nagyobb lélegzetű, interjúkkal és esszéivel kísért Szabó Magda-újraolvasás-kísérletbe, illetve *A barátság járszalagján* cím alatt Száraz Miklós György regényvilágába invitál, tetten érni nagy írók jelenlétét, egy „élet eszményének rajzolatát”, felfedezni és felfedeztetni a művet, amely által „a kert képzetét a magunk számára (...) emlékezetünkbe tudjuk idézni”. Kabdebó értelmezései a Kert képzetének továbbszövésai, miközben önmagáról is *mesél* – részesévé, sorsává lenni a vizsgált műnek, személyesen érintetté válni, érintetté tenni az olvasót, azt hiszem, ez Kabdebó könyvének a legnagyobb tanulsága, s hogy irodalomtörténeti szakmát művelni csak így lehet, így érdemes.

Mindebben persze ott lapul a kétely, az önéletíró és az olvasó, és nem utolsósorban a szakmabeli kételye és töprengése: „*Talán az lesz a legjobb...*”; „*Vagy talán kezdhetném így...*”, olvassuk a *Számvetés a feleségnek* részben a többszöri nekifutásra elmesélt, de mindig más-más aspektusáról megismert történetet. Mert Kabdebó mesél és mesél, hömpölygően és megállíthatatlanul, minden mellékszálak, minden apró mozzanatnak fontos része lesz a történet egészében: különböző történetszálakon indul, s jó kérdés, hogy tulajdonképpen kinek a történetét is olvassuk, Gyöngyös városát a tűzvészrel és feltámadással, mely Kabdebó személyes életének példázatává is válik? Az örmény Kabdebó családot? A Haza történetét? Vagy a Kabdebó Lórántét? Vagy Szabó Lőrincchez kötődését, aki a II. világháború idején mindössze egyszer fordult meg Gyöngyösön? Sorsok és városok, művek és életek, élet és halál, „*az élet által életben tartott költészet*” fonódik egymásba, félnapnyi látogatások nyerik el a nagy vízióban a számukra pontosan kijelölt helyet, mert Kabdebó világában nincsenek véletlenek: „*nem véletlenek, mondja, így rendeltetett*”. Ez a meggyőződés cseng vissza több ízben is a kötetben saját életpályájáról írva, s így az sem véletlen, hogy Kabdebó számára tanulmányt, kritikát írni mindig személyes kérdés is egyben: ő maga Németh László intelmét fogadja meg és idézi fel többször is a könyv lapjain: „*a kritikus pályája a tehetsége mellett elsősorban a szegődéstől függ – hogy mire teszi fel magát*”. A szegődés azonban túlmutat a szó szótári értelmén, Szabó Lőrincet idézve nem jelent mást, mint hogy: „*Sorsát magamba építtem / sorsa magába épített*”.

Egyértelmű hát, hogy a Szabó Lőrinc-i életpálya és életmű lesz Kabdebó minden írásának hivatkozási alapja – e szegődés lenyomatát egy tanulmány („*Ahogy lemondok, meg úgy értlek*” – Illyés Gyula és Szabó Lőrinc összecsengő versei) őrzi e kötetben, bár ez sem igaz teljes egészében – Kabdebó a Szabó Lőrinc-i költészetten keresztül olvassa a magyar irodalmat, s akár Kassákról, akár Simon Attiláról vagy épp Fekete Vincéről szóljon, a szálak összeérnek, irodalmi víziójában ennek a költészeti hagyománynak a továbbélésére, használhatóságára kíváncsi, általa válik „személyes üggyé” az éppen olvasott és elemzett kötet. Mintha Kabdebót csak azok a szerzők hoznák lázba, akik Szabó Lőrincről is elárulnak valamit – például Fekete Vince kötete ráébreszti, hogy „miért nagy költő” Szabó Lőrinc. „*És akkor – ez már személyes ügyemmé tette a kötetet! [Fekete Vince Vak visszszhang című könyvéről van szó, D. Zs.] – közepe táján felfedezed, hogy ez a hozzád képest taknyos költő már az életútjának felén felfedezte azt, amit én csak a vénség kezdetekor, mostanában pedzegetek: hogy Szabó Lőrinc miért nagy költő, miként él benne és költőutódjában egész életpályáján át egy sajátos kettősség. Ugyanaz, amit költőutódja, Fekete Vince is első olvasható versétől kezdődően alkotásaiba bele tudott fogni. A versalkotás szemléleti alapozásában megnyilvánuló modellszerűség, az ugyanaz szerkesztői jelenléte és a mégis mindegyik versben jelenlévő más csodálatos kettőssége.*” (449.) Viszonyít, párhuzamot von, ellentéteket fedez fel, sajátjává tesz, be- és felismer, töpreng és rácsodálkozik olvasónaplójában (*Ámulatból ámulatba – a barátság járszalagján. Napló Temesi Ferenc, Szepesi Attila, Fekete Vince, Zalán Tibor olvasása közben*) – olyan őszinteséggel és szeretettel, ahogyan csak az a kritikus tud, aki megengedheti magának, hogy „előre tervezetlenül” fedezze fel a maga számára az elfelejtett vagy téves előítéletek mentén leírt írókat-költőket, vagy aki enged „baráti sugallatoknak”, s aki kellőképpen nagyvonalú ahhoz, hogy korábbi tévedését revideálni tudja. (S nem mellesleg, aki megengedheti magának, hogy csak azokról írjon, akikhez el tud szegődni – vajon milyen lenne egy kabdebói bíráló kritika?) Mindeközben az újonnan felfedezett szerzők is megtalálják a kabdebói vízióban a nekik eleve kijelölt helyüket, egymáshoz szegődnek („*Ezeknek a könyveknek a kezembe kellett kerülniük*”, mondja Temesiről. „*Ezeknek a könyveknek bele kellett ivódniuk írásaim történetébe. Mert Habent sua fata libelli.*”), régmúlt korok történeteinek érnek össze egy „serivástól” tartózkodó beszélgetésen a Károlyi-palota udvarán, hogy egy „élet eszményének” rajzolatát adják. Nem tanulmánykötet, nem önéletírás Kabdebó Lóránt köteté – hanem (a szerző szavaival élve): mértéket rejtő műalkotás.

(*Előretolt Helyőrség Íróakadémia, Budapest, 2019*)

Steinmacher Kornélia

Berendezkedés

(Nyerges Ádám Gábor verseskötetéről)

Nyerges Gábor Ádám legújabb kötetében minden eddigénél szkeptikusabb és szarkasztikusabb lírai én mesél a kudarc számtalan formájáról, amelyek egyaránt érzékenyen érintik, legyenek azok a legtöbb ember szemében szinte észrevehetetlenek, jelentéktelenek, kicsikvags nagyok. Olykor egy adott szituációra, olykor egy egész emberi életútra vonatkoznak, és előkerülnek önmagunkkal és másokkal szemben megélt formái is. A csalódások diagnosztizálása és szenvtelen iróniával átélt részletezése a versírás aktusán keresztül nemcsak egyfajta tükörként funkcionálnak, amelyben a lírai én önmagát és a környezetét szemléli, hanem az egyént ért traumát is segítik feldolgozni, biztosítják a lehetőséget az újonnan kialakult helyzet elfogadására. Az a beálló, a versek keletkezése alatt fennálló válságszituáció, amelyet a lírai én a szarkazmus burka alól megpróbál folyamatosan kezelni, egy meghatározó kudarcról árulkodik. A verselő számára valami tehát feltette az i-re a pontot, amely miatt úgy érzi, már nem tud többet zsigerből lelkesedni és remélni.

Ez az állapot pedig egyfajta határhelyzetet jelöl ki: A lírai én tehát egy olyan szituációból, élethelyzetből szemléli önmagát és környezetét, ahol a profanizált „tükör által homályosan, akkor majd színről színre” gondolatkörével az emberi életutat osztja ketté. Akképp pozicionálja magát, hogy épp annyi életpasztalet és kudarc van a háta mögött, mint amennyivel e két szakasz határa el lehet kerülni, és egyben könnyen át is lehet billenni a túloldalra. E kötet szemlélődő hőse pedig úgy egyensúlyoz ezen a határon, mint egy kötél a cirkuszi akrobata, miközben fakír módjára, szántszándékkal zuhan alá újra és újra a „rossz” irányba. Közben pedig jót röhög saját magán, vagy inkább egykori önmagán, valamint mindenén és mindenkin, aki erre az egykori önmagára emlékezteti. Így többek között a rózsaszín ködben leledző, dickensi szép reményekkel a szerelem vagy a tudomány homályába burkolódzó ifjakon is jót mulat.

*„...s elhiszik, ezek a kis hülyék, ezek az eddig mit sem tudó,
épp csak eszmélni kezdő kis égitestek, hogy valóban
tőlük és miattuk van remény, mert a Föld nevű helyen,
bizonyos, egyre több, komoly szakmai presztízzsel bíró
szaktudományos forrás által is megerősítve mostanában
az a hír járja, hogy egyenesen ők találták fel a szerelmet.”*
(Lebegés, 47)

Mindeközben ő maga meg igyekszik velük együtt érezni, s egyben otthonosan mozogni a világban azután is, hogy elvesztette a szemellenzőjét.

A múlt és a jövő úgy opponálja magát, hogy az egykori biztonságot nyújtó, tartósnak, akár öröknek tartott kapaszkodóknak nincs nyoma a mában. Ez a nosztalgia azonban nem a már megszűntről és az idill és harmónia tényleges birtoklásáról szól, hanem az illúzió elvesztéséről. A lírai én szorgosan kapargatja a rózsaszín cukormázát az egykor voltról, s mint egy megszállott nyomozó, saját emlékeiben kutatva teszi meg azokat a felfedezéseket, amelyek bizonyítják a pozitívként megélt élmények hamisságát. Az új szemüvegen – vagy fényképező lencséjén – keresztül így válik látszattá többek között az egykori nagy szerelem, vagy tűnik végérvényesen elérhetetlenné az, hogy valami igazán rendkívülit teremtsen az egyén a világban.

*„ott tartott e hosszú, most már belátja,
túlzottan is hosszú, hosszan végiggondolt belső
hasonlata előtt, hogy e sok embernyi sok életből
melyik nap éppen melyiket élje, melyik életéhez
melyik garnitúra emlékét, élményét, frissiben szerzett
vagy varázsütésre nagyon régről előkerült,
szinte már teljesen el is feledett barátait próbálja föl,*

*hogyhá sikerülne valami az életében,
valami nagy és jelentős,
maradandó és visszavonhatatlan.*

Basszameg.”

(A síkból kiemelkedne, feltöltődne, 21)

Ráadásul maga is jól tudja, hogy milyen buktatók rejlenek már önmagában az emlékezés folyamatában, az emlékezéstechnikában egyaránt. A csalódások azonban nem választhatóak le egymásról – mindig valami kölcsönösséget feltételeznek –, a lírai én akár magával, akár más emberrel, akár a világgal kapcsolatban csalódik, ennek kapcsán mindig tudatosul benne az, hogy ezért az érzésért, állapotért egyszerre felelős ő maga és a környezete is.

Ebből is következik az a kettős, mondhatni párhuzamos és óvatos szemlélődés, amelyen keresztül a lírai én úgymond egy karnyújtásnyira lesz tőlünk, a világtól: egyszerre lesz közelebbi és elérhetőbb, miközben az is egyértelművé válik, hogy ezt a karnyújtásnyi távolságot nem lehet már lerövidíteni. A verselő őszinte és nyitott, ugyanakkor érzékelhető, hogy előzetes megfontolásból mindig van olyasmi, amit nem mond ki, amit nem mutat meg magából. Szarkazmusa ellenére empatikusság jellemzi, de ez az empatikusság sosem válik egyenlővé a teljes azonosulással.

Eközben az idő és a tér érzékeltetésére, megjelenítésére is jellemző, hogy olykor egész otthonosságot sugároz, ugyanakkor felbukkannak benne olyan

abszurd elemek is, amelyek azt jelzik, hogy a berendezkedés lehetősége maga is csak illúzió, és akinek ez mégis tartósabban sikerül, az tulajdonképpen abszurd dolgokat fogad el normálisnak. Ami költői képpel – és a borító illusztrációjával – kifejezve olyan, mintha nyugodtan, mindenféle veszélyezettségérzet nélkül, bámészkodva asszisztálnánk ahhoz, ahogy a Deák teret lezúzza egy Godzilla méretű sárkánygyík.

A térérzékelés egy másik érdekes eleme a kávézó a benne lebzselő fényképész-szel, aki akárcsak a lírai én, bár egy karnyújtásnyira van ugyan a többi vendégtől, mégis számukra elérhetetlen, beazonosíthatatlan marad.

*„Ezek a jó perceink, ezek meg a továbbiak,
ez a mi terepszínű, homogén unalmunk,
amikor csak ülünk, hallgatunk, és egy csésze
vagy bögre, pohár fröccs vagy kis adag cukor,
mokkáskanál, használt szalvéta az ürügy.
Ezek a szakításaink, ezek meg a már megtörténtükkor
elfelejtett pillanatok, ezek, ahol felröhögünk,
úgy tűnik, a vicces sztorik lehetnek, amiket vagy
épp elmesélünk, vagy még csak most készülnek megtörténni.*

*Ez meg a fickó, aki most ismét fényképez,
ő maga persze kimarad a képből,
a jelenetből, közülünk és így a pillanatból is,
bármelyikből, amit most belőlünk teremt.”*
(Kávéház, 50)

A kávézó ugyanis, akárcsak Petőfi idején, manapság is a művészek, a kor értelmiségijének a második otthona. Itt egyedi magányukban, vagy csoportosan az alkotók egyszerre lehetnek önmaguk és profi színészek, miközben sírva vigadnak a világ dolgai felett, vagy épp a papirosba – manapság laptopjukba mélyedve teremtenek új világokat. Esmét cserélnek, csinálják, szervezik, kritizálják a mai magyar kultúrát. Ezek a kávézók, vagy ha tetszik romkocsmák jelképeivé és színterévé váltak a kultúrának, s minden időben a kulturális-szellemi élet mentsváraként funkcionálnak. Így tehát a Deák térnek mintegy inverzeként lehet tekinteni a megjelenített kávézóra, amely valamiképp a kiveszőben lévő remény egy – nohát, ez esetben talán mégiscsak létező – kapaszkodója lehet.

A határhelyzet a verselés módjában is megjelenik. Hol a korábbi, *Az elfelejtett ünnep* című kötet könnyedebb, szellősebb, dallamos verseihez hasonlóakra lelhetünk, amelyek még dúdolhatóak is, hol pedig a tömöttebb, nehezkesebb, filozófikusabb hangvételű prózaversek jelennek meg, igaz, az utóbbiak vannak túlsúlyban.

Mégis a kétféle szövegtípus jelenléte is jelzi, hogy ez a berendezkedés nem jelent egyet a teljes feladással és belenyugvással. Annak ellenére, hogy a lírai én belátja, és másokkal is be akarja láttatni, hogy az élet sorozatos kudarcok folyamata, és a kérdés csak az, hogy mikor vesszük ezt észre, a győzködő mégiscsak

feltételekkel törődik bele abba, hogy milyen életet él, milyen közösségben, társadalomban, világban kell megmaradnia.

Verselőnk a lehetőségek és fogódzkodók szűkülő terében sem hajlandó sodródni az árral, és az sem igaz, hogy megbénítaná az állandósult kudarc, még ha folyamatosan meg is kell küzdenie a benne magában növekvő feszültséggel és kételyekkel. Ha máshogy nem, hát az író, a költő teremtő gesztusával újra és újra tettere készen vág neki a dolgoknak, és bárhogy is igyekszik titkolni, a remény – akárhányszor is próbálja ő maga vagy próbálják mások eloltani –, mint egy örökmécses, akkor is ott pislákol a szívében. A lelohadt ifjonti, kamaszos lelkesedés helyett egy ügyesebb taktikus mutatkozik itt meg, akinek már jobb az ismerete, aki végre megértette, hogy is működnek valójában a dolgok, és így talán nehezebb is lesz számára a későbbiekben elveszni az élet nevű labirintusban.

Mindez aztán olyan jellegű kérdéseket generál, amelynek a veleje a következő: Látjuk, tudjuk, és értjük mi történik velünk és körülöttünk? Hol ér véget annak a határa, amit még el lehet fogadni, amibe még bele lehet nyugodni? Mik azok a kompromisszumok, amiket meg lehet, meg kell hozni az életünkben, hogy boldogulhassunk? Egyáltalán: megvan-e még a választás szabadsága, a túlélés lehetősége? Miképp kezelhető az, hogy ahogy haladunk előre az életben és az önmegismerésben, csak mélyül bennünk a bizonytalanság, csak sűrűsödnek a kudarcok és sokasodnak a kényszerű lemondások?

Még ha a szerző teremtett világára mondhatjuk is, hogy benne az Istenbe vetett hitnek bottal üthetjük a nyomát, akkor is lehetne az a mottója minden pesszimizmusa ellenére a kötetnek, hogy *mondottam ember: Küzdj és bízva bízzál!* – a költő mondja ezt, talán tükörbe nézve, a kissé tanácstalan, koravén fiatalembernek – ől megrázza magát, és az elkeseredettség álarca mögött tettere készen, csak azért is, továbbra is szenvedélyesen űzi hivatását – verseket fabrikál. (*Prae*, 2018)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

forrás

2020 MÁRCIUS

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 0003